

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

Г. В. Купрікова

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
СИНТАКСИС**

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

Г. В. Купрікова

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
СИНТАКСИС**

Навчальний посібник
для студентів гуманітарних факультетів
вищих навчальних закладів
(кредитно-модульна система)

Харків
Видавництво НУА
2015

УДК 811.161.2'367(075.8)
ББК 81.411.1–923.22
К91

*Затверджено на засіданні кафедри українознавства
Народної української академії.
Протокол № 6 від 19.01.2015*

*Рекомендовано на засіданні Вченої ради
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія».
Протокол № 6 від 26.01.2015*

Р е ц е н з е н т и: доктор філол. наук, проф. *В. С. Калашник*;
доктор філол. наук, проф. *С. В. Ломакович*;
доктор філол. наук, проф. *А. М. Нелюба*;
канд. філол. наук, доц. *Т. М. Берест*

Купрікова, Галина Віталіївна
К91 Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. для студентів гуманітар. ф-тів вищ. навч. закл. (кредит.-модул. система) / Г. В. Купрікова ; Нар. укр. акад., [каф. українознавства]. – Харків : Вид-во НУА, 2015. – 96 с.

Вправи, запропоновані в навчальному посібнику, можна використовувати під час опрацювання основних теоретичних положень синтаксису і пунктуації.

Навчальний посібник призначено для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також для всіх, хто самостійно підвищує свої знання із синтаксису і пунктуації сучасної української мови.

УДК 811.161.2'367(075.8)
ББК 81.411.1–923.22

ЗМІСТ

<u>Передмова</u>	4
<u>Розподіл навчального часу за модулями і темами</u>	5
<u>Модуль 1. Синтаксис як розділ граматики</u>	
<u>Словосполучення як мінімальна одиниця синтаксису</u>	7
<u>Модульна контрольна робота з теми «Словосполучення»</u>	12
<u>Модуль 2. Синтаксис простого речення</u>	16
<u>Тема 1. Поняття про просте речення. Головні та другорядні члени речення</u>	16
<u>Тема 2. Односкладне речення</u>	28
<u>Тема 3. Поняття про просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами</u>	32
<u>Тема 4. Речення, ускладнені звертаннями</u>	37
<u>Тема 5. Поняття про відокремлення. Відокремлені означення, прикладки, обставини, додатки</u>	39
<u>Тема 6. Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями</u>	52
<u>Модульна тестова робота з теми «Синтаксис простого речення»</u>	56
<u>Модуль 3. Синтаксис складного речення</u>	57
<u>Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця</u>	57
<u>Тема 2. Загальні відомості про складносурядне речення. Класифікація складносурядних речень. Розділові знаки в складносурядному реченні</u>	60
<u>Тема 3. Загальні поняття про складнопідрядне речення. Принципи класифікації складнопідрядних речень. Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень. Розділові знаки в складнопідрядному реченні</u>	64
<u>Тема 4. Безсполучникові складні речення</u>	75
<u>Модульні тестові завдання з теми «Синтаксис складного речення»</u>	80
<u>Модуль 4. Складні синтаксичні конструкції. Засоби передачі чужого мовлення</u>	82
<u>Тема 1. Речення з різними типами зв'язку</u>	82
<u>Тема 2. Конструкції з чужим мовленням</u>	84
<u>Модульна контрольна робота з теми «Складні синтаксичні конструкції. Засоби передачі чужого мовлення»</u>	91
<u>Список рекомендованої літератури</u>	94

ПЕРЕДМОВА

Вправи, запропоновані в навчальному посібнику, можна використовувати під час опрацювання основних теоретичних положень синтаксису і пунктуації. Основною метою навчального посібника є закріплення теоретичних відомостей про синтаксичні явища, вироблення в студентів навичок самостійного аналізу, застосування на практиці правил граматики. До системи вправ включено завдання на переклад та редагування тексту, що дозволяє розглядати синтаксичний рівень як складник цілісної мовної структури, всі знакові одиниці якої перебувають у системних зв'язках і відношеннях.

До кожного модуля подано контрольні завдання.

Навчальний посібник призначено для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також для всіх, хто самостійно підвищує свої знання із синтаксису і пунктуації сучасної української мови.

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА МОДУЛЯМИ І ТЕМАМИ

Зміст модулів	Кількість годин для очної форми навчання				Форма контролю
	У тому числі				
	Всього	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	
Модуль 1. Синтаксис як розділ граматики. Словосполучення як мінімальна одиниця синтаксису					
1.1 Синтаксис. Поняття про словосполучення. Типи словосполучень за структурою та ступенем зв'язаності компонентів.	6		6		Тести, співбесіда
1.2 Типи словосполучень за морфологічним вираженням стрижневого слова.	2		2		Тести, письмова робота
1.3 Типи підрядного зв'язку на рівні словосполучень.	4		4		Тести, співбесіда
1.4 Переклад словосполучень з російської мови.	4		4		Співбесіда, письмова робота
Модуль 2. Синтаксис простого речення					
2.1 Поняття про просте речення. Головні та другорядні члени речення.	2		2		Тести, співбесіда, письмова робота
2.2 Односкладне речення.	4		4		Тести, співбесіда, письмова робота
2.3 Поняття про просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами.	4		4		Тести, співбесіда, письмова робота
2.4 Речення, ускладнені звертаннями.	2		2		Тести, співбесіда, письмова робота
2.5 Поняття про відокремлення. Відокремлені означення, прикладки, обставини, додатки.	4		4		Тести, письмова робота
2.6 Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями.	3		3		Письмова робота

Модуль 3. Синтаксис складного речення					
3.1 Складне речення як синтаксична одиниця.	4		4		Співбесіда, письмова робота
3.2 Загальні відомості про складносурядне речення. Класифікація складносурядних речень. Розділові знаки в складносурядному реченні.	4		4		Письмова робота
3.3 Загальне поняття про складнопідрядне речення. Принципи класифікації складнопідрядних речень. Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень. Розділові знаки в складнопідрядному реченні.	10		10		Тести, письмова робота
3.4 Безсполучникові складні речення.	8		8		Тести, співбесіда
Модуль 4. Складні синтаксичні конструкції. Засоби передачі чужого мовлення					
4.1 Складні речення з різними типами зв'язку.	3		3		Співбесіда, тести
4.2 Конструкції з чужим мовленням.	4		4		Співбесіда, письмова робота
Усього	68		68		
Теми для самостійної роботи					
Модуль 1. Синтаксис як розділ граматики. Словосполучення як мінімальна одиниця синтаксису					
1. Поняття про сурядні та підрядні словосполучення.				5	Конспект, тести, співбесіда
2. Фразеологічні словосполучення: семантика, структура, переклад.				2	Конспект, співбесіда, виконання вправ
3. Керування; варіанти форм, пов'язаних з керуванням.				2	Співбесіда, виконання вправ
Модуль 2. Синтаксис простого речення					
1. Поняття про неповне речення.				2	Конспект, тести
2. Особливості перекладу речень з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами.				4	Конспект, співбесіда
3. Порядок слів у простому реченні.				4	Конспект, тести
4. Поняття про прикладку.				2	Конспект, співбесіда

Модуль 3. Синтаксис складного речення					
1. Семантико-синтаксична структура складного речення.				3	Конспект, тести
2. Комунікативна організація складного речення.				4	Конспект, співбесіда
3. Принципи української пунктуації.				3	Конспект, співбесіда
Модуль 4. Складні синтаксичні конструкції. Засоби передачі чужого мовлення					
1. Лінгвістика тексту.				9	Конспект
<i>Усього</i>				40	

Модуль 1. Синтаксис як розділ граматики. Словосполучення як мінімальна одиниця синтаксису

1. Предмет синтаксису. Типи синтаксичних одиниць.
2. Поняття пунктуації, формування української пунктуації.
3. Словосполучення як некомунікативна синтаксична одиниця. Зв'язок словосполучення зі словом та реченням.
4. Типи синтаксичних словосполучень за будовою.
5. Типи словосполучень за ступенем зв'язаності компонентів.
6. Типи словосполучень за морфологічним вираженням стрижневого слова.
7. Підрядний зв'язок на рівні словосполучення (узгодження, керування, прилягання, іменне прилягання).
8. Переклад словосполучень з російської українською мовою.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 1. Перепишіть текст, розставте пропущені розділові знаки. З'ясуйте принципи української пунктуації.

Від Троянівки до Чупахівського заводу двадцять п'ять кілометрів дороги. Спочатку вона в'ється гребенем Беєвої гори потім стікає в рівний одноманітний безлісний степ. Вгорі чисте по-весняному лунке небо крикне ворон і бринить його крик довго-довго і не в силах загасити його степова безвість. Полетить угору гойдається у сліпучих потоках сонця в ніжній синяві крила миє даленіє чорною цяточкою доки й зовсім щезне. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка молодесенька тендітна ще не налита густим соком дикі груші що стоять на пагорбах ще тільки брунькуються ще не випустили своїх листочків гілки їх чорні ніби викувані із заліза. Але уже струмлять по них весняні соки уже вирує приховане від людських очей життя. Степ у цю пору весь залитий сонцем огорнутий голубими димками весняних випарів привільний широкий і безконечний навіває на людину віковичне почуття ще більшої жадоби до життя. Розбуджена свіжим весняним повітрям гіркуватим

присмаком свіжо-зеленої землі невтомним щебетанням жайворонка у високості трубним криком журавлів відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ і вона робиться добрішою відвертішою співчутливішою довірливішою тому що є щось чарівне і до солодкого щему в серці хвилююче в природі цієї пори року щось замріяно-величне в тій хитрій і непомірно тяжкій і складній роботі яка відбувається приховано від людських очей щось урочисте і разом з тим суворе вічне невпинне могутнє що примушує тебе подумати про вічність буття і замислитися для чого ти живеш на світі і який слід розуму і рук своїх залишиш після себе на цій землі.

До Чупахівки їхали возами. Дорош лежав спиною до вітру мружився на сліпучу голубинь неба. Сергій сидів на передку, поставивши ноги на вії поганяв биків. Денис пригрітий весняним сонцем та закривши рудим картузиком обличчя від пекучих променів спав на задній підводі. Біля нього як завжди лежало «ружжо» взяте на той випадок якби в степу зненацька зустрілась якась дичина. Денис деякий час сидів пригорнувши до себе рушницю вичигуючи на свою здобич як той черкесюка але одноманітний пейзаж швидко втомив його і він заснув міцно та непробудно. Бики кілька разів зупинялися на дорозі і стояли в сумній задумі ніби мертвого чумака везли. Так Дениса губили два рази. Один раз біля Чистого броду другий раз біля самої Качанівки на півдорозі від Чупахівки (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 2. Розподіліть запропоновані мовні та мовленнєві конструкції на групи (лексичні, фразеологічні, синтаксичні словосполучення, поєднання слів, що не є словосполученнями). Виділіть одиниці, що можуть належати до двох груп. Поясніть значення фразеологічних словосполучень.

Адамове яблуко, військова справа, Ніна Матвієнко, брати до відома, ключ від квартири, старий лис, нехай виконає, лишити за собою ниточку, храм Артеміди, художня рада театру, ласий до меду, поговорити з викладачем, бабине літо, темний ліс, Указ Президента України, буду піднімати, квіти і дерева, трипільська культура, головні члени речення, дівчина в червоній сукні, листя каштанів, біля будинку, завдяки товаришу, обабіч дороги, підступам наперекір, фахівець з історії, батько приїхав, смертне ложе, ротом мух ловити, милити шию, альфа і омега, Чорне море, Молочний Шлях, заповідник Біловезька Пуща, рубрика закінчується крапкою, навчальна робота, станція метро «Контрактова площа», авгієві стайні, зарубіжні країни, заради миру, єднаймося щиро, двічі на рік, хоч подивлюсь, понад берегом.

Вправа 3. Запишіть словосполучення, визначте їх тип за будовою (прості, складні, комбіновані).

Перечитати «Слово о полку Ігоревім», дівчина з блакитними очима, одержати листа від товариша, оспівувати рідну матір, дивитися на картину художника, вкупі хліб-сіль ділити, більш уважний студент, жити мов на вулкані, буде виглядати охайно, духовні витоки, повернутися зі Львова, грошей

як кіт наплакав, досвідчений у житті, отримати Національну премію імені Т. Г. Шевченка, відвідати Черкаський державний університет імені Б. Хмельницького, захопила його за серце, духовно багатий світ, вказувати авторові на помилки, віддати серце учням, втратив душевну рівновагу, хай перемагає вчасно.

Вправа 4. Запишіть словосполучення, визначте їх тип за морфологічним вираженням стрижневого слова (наприклад, *віється понад берегом* – дієслівно-іменникове, *вітер з моря* – іменниково-іменникове).

Колючий дріт, розгублений погляд, стояча вода, шиплячий звук, осіннім ранком, останній спізнився, занадто темно, дивилась весело, наковтавшись пилу, свої творці, три авторучки, багато студентів, двох лошат, з першим лютого, півтора року, заглиблений у себе, валяне сукно, здатність до виявлення, латані ниви, п'ятдесятьох учнів, його цікавить, завмираючі гуки, закривавлений від ран.

Вправа 5. Запишіть словосполучення, виділіть головне та залежне слово. Визначте тип підрядного зв'язку в словосполученнях (узгодження, керування, прилягання, іменне прилягання, кореляція).

Листя з дерев, схилені верби, працювати щовівторка, знайомий мені, три яблука, мільйон гривень, завмерти від хвилювання, листя каштанів, сукня із ситцю, приємний на вигляд, вірити в перемогу, продукція без браку, стежка від порога до воріт, п'яти велосипедів, гучніший голос, охочий до мандрівок, усмішка на вустах, живемо на Україні, кава по-варшавськи, місто Харків, блакить неба, плоди дубів, підніматися вгору, цукерки «Ластівка», інспектор з техніки безпеки, агент у справах продажу, майстерня для ремонту взуття, плідно працює, розмова пошепки, дівчина-студентка, вірний друзям, написав приятелеві, поїзд з Луцька до Києва, любити малювати, зламаний бурею.

Вправа 6. Перекладіть словосполучення з російської українською мовою. Запишіть україномовний варіант.

Обращаться не по адресу, потерпеть бедствие, на безлюдье и Фома дворянин, быть у власти, иметь влияние, бросить без внимания, не выходит из головы, говорить на многих языках, испытать на своем горбу, обуславливать договором, заблудшая овца, поручаю вам заботы по воспитанию моего сына, плохо заживающая рана, заискивающий человек, по заказу фирмы, заключать договор, играть значительную роль, издеваться над товарищем, изношенная машина, изношенное лицо, изношенный мужчина, изнуренный дорогой, изрытое морщинами лицо, искушенный опытом, в двух километрах от города, хлопать в ладоши, с незапамятных времен, упавшая в обморок, получить звание инженера, рассеяно слушать, приходит в сознание, быть сведущим, не выпускать из своего взгляда, не по силам выполнение задания, старый холостяк, прийти в ярость.

Вправа 7. Розкриваючи дужки, поєднайте слова зв'язком узгодження. З'ясуйте, які частини мови узгоджуються. Запишіть словосполучення.

Кусюч... цеце, дворічн... кольрабі, велетенськ... цунамі, насичен... хакі, тонк... філігрань, смачн... рагу, маленьк... кенгуру, зелен... фейхоа, тепл... сироко, красив... па-де-де, стар... собака, зоран... рілля, величезн... консоль, розквітл... папороть, висок... насип, вчен... ступінь, досвідчен... адвокат Олена Іванівна, сильн... нежить, мильн... шампунь, математичн... степінь, далек... путь, легк... фланель, солодк... ваніль, гірк... полин, гостр... біль, далек... Сибір, багаторічн... фенхель, смачн... каберне, батьків... мачете, міцн... брендї, свіж... сулугуні, корисн... манго, індійськ... шимі, японськ... кабукі.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 8. Визначте та запишіть тип словосполучень за ступенем зв'язаності компонентів. Окремо виділіть та запишіть поєднання слів, що не є словосполученнями.

Дати маху, сотні горобців, хотіти виконати, хай працює, березова каша, вільний козак, вставне слово, уважно розглядати, валовий національний продукт, колотити душу, зародження економіки, на чолі фірми, незважаючи на обставини, у разі затримки, комашки полізли по спині, мати віру, два товариші приїхали, мати серце з перцем, купити ліків, дозвіл проїхати.

Вправа 9. Перекладіть текст українською мовою, з'ясуйте принципи української пунктуації.

Для работы с текстами технической и научной тематики вряд ли будет достаточно знания разговорного английского языка. Недаром курсы углубленного изучения языка содержат различные направления: английская литература, современный английский язык, язык для бизнеса, технический перевод. В каждом из этих разделов одно и то же слово может иметь совершенно разный перевод с английского языка. И если в переводе разговорного английского неправильно переведенное одно слово вряд ли серьезно изменит смысл сказанного, то в технических текстах даже одно слово может исказить смысл излагаемого материала и ввести в заблуждение специалиста, изучающего этот текст. Вот почему вопросам перевода технических текстов надо уделять серьезное внимание и учитывать особенности, которые существуют при выполнении таких переводов. Если говорить научным языком, то технический перевод – это своеобразный инструмент, которым пользуются люди, говорящие на разных языках, для обмена научно-технической и узкоспециализированной информацией. Технический перевод на английский язык – это перевод текстов технической тематики, специализированных документов, различных словарей, всевозможных справочников, технических инструкций и деловых контрактов.

Вправа 10. Визначте тип підрядного зв'язку в словосполученнях (узгодження, керування, прилягання, іменне прилягання, кореляція).

Робити за двох, лірика Володимира Сосюри, доглядати хворого, писати без помилок, конспект з історії, линути вгору, повага до старших, озеро Байкал, виконаний студентом, шелест листя, сузір'я Велика Ведмедиця, написання листа, два товариші, півтора аркуша, однієї другої кілометра, спогад ветерана, двох слоненят, доручена справа, зробити курям на сміх, двадцятьох вісьмох депутатів, троє братів, дідусь Олександр Опанасович, яскраве враження, поїхати до Польщі, жінка-космонавт, їхати поїздом, студент-відмінник, зовсім по-дитячому, шістьох товаришок.

Вправа 11. Перекладіть словосполучення українською мовою.

Старший по возрасту, благоприятный момент, затруднительное положение, в виду издания постановления, вопреки здравому смыслу, содействовать продвижению по службе, открывать книгу, наносит визит, проходит возле университета, подымают вопрос, привести к ошибке, поставит в известность родителей, избавиться от беспокойства, заискивать перед директором, сгорать от любви к жене, оценить по достоинству, одеваться со вкусом, выйти замуж за одноклассника, не подлежит сомнению, назвать по фамилии, обучать украинскому языку, появиться в печати, выяснит суть дела, идти по ветру, идти по следам зверя, питаться овощами, задевать достоинство, обратиться по адресу.

Вправа 12. Відредагуйте запропоновані словосполучення. Позначте відмінок залежних слів.

Вибачити колегу, дорікати Івана, сповнений смутком, хворіти грипом, кепкувати над Ігором, зневажати Петром, опанувати професією, навчити українській мові, одружитися на Олені, насміхатися над Вікторією, зраджувати Петрові, запобігати втрат, додержувати слову, дякуючи знанням, перетворити у посміховище, дивуватися з непогамованості, вчитися правді, дякувати Ірину за пораду, чекати на перемогу, зробити по замовленню фірми, прийти за справою, виконання завдання не по силі, докоряти сестру, передати по електронній пошті, надіслати за адресою, у випадку несплати податків, на протязі поточного року, не дивлячись на спізнення, відносно до цієї фірми.

Питання для самоперевірки

1. Що таке словосполучення?
2. Які існують типи підрядного зв'язку слів у словосполученнях?
3. Які виділяють типи словосполучень за ступенем зв'язаності компонентів?
4. Назвіть типи словосполучень за морфологічним вираженням стрижневого слова.
5. Чому слова, поєднані сурядним зв'язком, не слід розглядати як словосполучення?

6. Які сполуки слів не вважають синтаксичними словосполученнями?
7. Які помилки трапляються під час побудови підрядних словосполучень і як їх уникнути?

Модульна контрольна робота з теми «Словосполучення»

Варіант 1

Завдання 1. Запишіть словосполучення, у дужках визначивши тип підрядного зв'язку.

Привезти книжку, хлопець-тракторист, прилетіти літаком, пішов до лісу, новий голова, чай з лимоном, місто Черкаси, ранкові тумани, відкривається очам, чекати товариша, красиве обличчя, Андрієвого капелюха, щохвилини пам'ятати, зауважити коректно, дівчина-агроном, вчинити зозла, станція Лозова, п'ять хлопців, працювати із задоволенням, шістьох виконавців, потяг «Донецьк – Київ», підлізти під стіл, копати город.

Завдання 2. Позначте в словосполученнях головне і залежне слово, поставивши запитання. Визначте та запишіть різновид словосполучення за морфологічним вираженням стрижневого слова (іменникове, прикметникове, дієслівне, займенникове, числівникове, прислівникове).

Веселий відпочинок, виконувати доручення, повний смутку, високо над головою, хтось з нас, хвалитися здобутками, сьогодні ввечері, вищий від мене, команда «марш», вигляд села, із двома друзями, узявшись за руки, сказаний згарячу, книга про рибальство, думати про тебе, кращий за всіх, прямо перед тобою, здатний на все, чотири товариші, одна друга кілометра.

Завдання 3. Перекладіть словосполучення українською мовою, запишіть україномовний варіант.

Обусловленные договором; оставивший пост; решающая встреча; отпуск, предполагающийся на лето; прыгающий ребенок; забытая в спортзале сумка; земли, омываемые океаном; сны, увиденные мною; чашка, упавшая со стола; порхающее создание; необдуманный шаг; увядающая лилия; кто во что горазд; в двух шагах; действовать по своему усмотрению; издеваться над товарищем; изнуренный дорогой; исполняющий обязанности; лебединая походка; одержать победу.

Завдання 4. Відредагуйте словосполучення. Запишіть виправлений варіант.

Агент по рекламі; в кінці кінців вони зустрілись; виражати думки; вислухали всіх без виключення; включити в склад комісії; привести приклад; складне матеріальне положення; створено сітку підприємств; звільнити з роботи на основі наданої заяви; користуватися авторитетом; я прийшов до

такого висновку; являтися активним учасником; не збираюся доказувати свою правоту; менеджер по роботі з персоналом.

Варіант 2

Завдання 1. Запишіть словосполучення, у дужках визначивши тип підрядного зв'язку.

Чисте озеро, чотири зошити, розташуватися навпроти, десятьма відрами, п'ятнадцятий учень, бігти лісами, зауважити коректно, Оленин зошит, звіробій-трава, заець-русак, сукня в клітинку, копати лопатою, прочитати твір, дуже голосно, зроблено гарно, прослалась килимами, очікуючи похвалу, скатертина з вишивкою, слухати уважно, сьома зошитами, місто Львів, послати за сестрою, п'яний від вина.

Завдання 2. Позначте в словосполученнях головне і залежне слово, поставивши запитання. Визначте та запишіть різновид словосполучення за морфологічним вираженням стрижневого слова (іменникове, прикметникове, дієслівне, займенникове, числівникове, прислівникове).

Весняний вітер, твори Франка, десять мішків, іти вперед, промені сонця, видно далеко, повна води, висить у шафі, пожовклий лист, просив зайти, небо над нами, пісня солов'я, готель «Зоря», піду не роздумуючи, друкарська машинка, іти до мети, здійснити мрію, любити щиро, осипатися на асфальт, Петрів батіг.

Завдання 3. Перекладіть словосполучення українською мовою, запишіть україномовний варіант.

Разбившаяся тарелка; уснувший ребенок; птицы, улетевшие на юг; увядшая роза; несоизмеримые потери; пропущенная запятая; по собственному желанию; по вине директора; комиссия по вопросам контроля; благодаря общим усилиям; в случае невыполнения; получить свое название; наделать шуму; недостойный поступок; причинять неприятность; без всяких оснований; привлечь к судебной ответственности; на паритетных началах; заказное письмо; притча во языцех.

Завдання 4. Відредагуйте словосполучення. Запишіть виправлений варіант.

Шарикова ручка; від чистого серця; моє особисте враження; вважати необхідним; вибрати депутатів до ради; було зачеплено питання; винести подяку; висвітити питання; висновки витікають; рахувати правильним; складати враження; поставити в приклад; розбирається у цьому питанні; надсилати за адресом; на власному досвіді знаємо; мешкає по вулиці; близькі по духу; робота по підвищенню.

Варіант 3

Завдання 1. Запишіть словосполучення, у дужках визначивши тип підрядного зв'язку.

Готель «Дніпро», малювати фарбами, промені сонця, соромно другові, іти пішки, чотири столи, обмін думками, тлумачення закону, близький мені, пропустити через хворобу, читання вголос, картата тканина, незрозумілі речі, обидві стіни, секретар-друкарка, льотчик-герой, завод-велетень, обирати депутата, річка Дніпро, червоний від сорому, вісім окулярів, вісьмох студентів, перший учень.

Завдання 2. Позначте в словосполученнях головне і залежне слово, поставивши запитання. Визначте та запишіть різновид словосполучення за морфологічним вираженням стрижневого слова (іменникове, прикметникове, дієслівне, займенникове, числівникове, прислівникове).

Найкращий з усіх, двадцять шість днів, подумати про щось, досягнути успіху, сестрин щоденник, декілька учнів, писатиму статтю, підійти до будинку, схильний до роздумів, дуже добре, село Ярки, читання вголос, пальто максі, досягти дна, відбігти від берега, виконати незважаючи на перешкоди, синій під водою, погляд на словосполучення, двох слів, українське мовознавство.

Завдання 3. Перекладіть словосполучення українською мовою, запишіть україномовний варіант.

Принять во внимание, принять к сведению, в адрес дирекции, не по силам выполнение задания, прийти по делу, по поручению инспекции, по требованию комиссии, на следующий день, на протяжении дня, явное преимущество, яркий пример, целесообразно использовать, хлопать в ладоши, любезно принимать, идти медленным шагом, по общему мнению, в молодые годы, принимать за чистую монету, растекается мыслию по древу.

Завдання 4. Відредагуйте словосполучення. Запишіть виправлений варіант.

Я не раз піднімав питання про підвищення зарплатні, я прийшов до такого висновку, я співставив ці примірники, я лишаю вас слова, ця пропозиція заслуговує уваги, згідно діючому законодавству, утворити належні умови, учбовий заклад, у випадку несплати податків, у відповідності з умовами договору, прийняти до уваги, прийняти міри, прийти до згоди, прийти по справі, прийшло в голову, по відношенню до нових технологій, побажали приємного апетиту, посвідчення про командировку, посол по особливих дорученнях.

Варіант 4

Завдання 1. Запишіть словосполучення, у дужках визначивши тип підрядного зв'язку.

Лейтенант Микола Воронцов, червоний від морозу, дуже швидко, дорога праворуч, моє бажання, три роки, дуже швидко, тремтіти акордом, блакитні річки, річка Дунай, котитися над селом, несподівана зустріч, сюрчання коників, чудний гомін, шелест жита, перебігати з нивки, матір із сином, весна в смарагдах, чекай дощу, торговий шлях, семеро студентів, літній обрій, цукерки «Осінь», геройський воїн, український депутат.

Завдання 2. Позначте в словосполученнях головне і залежне слово, поставивши запитання. Визначте та запишіть різновид словосполучення за морфологічним вираженням стрижневого слова (іменникове, прикметникове, дієслівне, займенникове, числівникове, прислівникове).

Материнський рушник, сповнений краси, дуже вільний, вишумовуючи золотом, говорила з вітром, дуже ясний, розжарене залізо, шість пароплавів, когось з майбутнього, простора галявина, розквітла вишня, місто Київ, освіжати билинку, розбуркувати душу, шелест жита, сміливість від знань, непорушна згода, не женись за похвалою, серпень з вереснем, тисячі листівок, Юркові руки.

Завдання 3. Перекладіть словосполучення українською мовою, запишіть україномовний варіант.

Брать под сомнение, свернуть в сторону, наняться в пастухи, углубиться в чтение, в последнее время, в пять часов, вверх по реке, вводит в должность, обучаться математике, согласно приказу, благодарить Ивана, благодаря работе, одеваться с блеском, богат сонетами, простите меня, коса по пояс, тоска по родине, ясно как божий день, задавать вопрос.

Завдання 4. Відредагуйте словосполучення. Запишіть виправлений варіант.

По безготівкових рахунках, по всіх питаннях дав відповідь, дивлячись на обставини, супроводжуючий документ, задіяний у програмах, не складають винятку, подумаю про це рішення, підкоряється законам, перетворити в життя, прикласти зусиль, приміняли силу, працював завідувачем відділу, піднімаються проблеми, опанувати технікою, одобрити проект, мається на увазі, накаляти атмосферу, освоїти правила, отримати освіту, опинитися в дурнях, носять динамічний характер.

Модуль 2. Синтаксис простого речення

Тема 1. Поняття про просте речення. Головні та другорядні члени речення

1. Речення і його основні ознаки. Аспекти вивчення речення. Просте і складне речення.
2. Типи речень за метою висловлювання та експресією. Стверджувальні і заперечні речення.
3. Формально-синтаксична типологія простого речення.
4. Головні члени речення. Підмет і присудок, їх типи.
5. Загальна характеристика другорядних членів речення.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 13. Запишіть речення, поділивши їх на прості і складні. Визначте тип складного речення.

1. Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук (Є. Гуцало «Лось»). 2. Лось був старий і бувалий самець, уже звик до заповідника (Є. Гуцало «Олень Август»). 3. Поляна ця, подзьобана струхнявілими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку (Є. Гуцало «Олень Август»). 4. Вони почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... (Є. Гуцало «Олень Август»). 5. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, не розгарячила од бігу, провалилась і навіть не парувала (Є. Гуцало «Олень Август»). 6. Підбіг хлопчик з ранцем за спиною і, не стаючи в кінець черги, пробрався аж до зачинених дверей автобуса (Є. Гуцало «Олень Август»). 7. Коли Нюра прийшла по нього в майстерню, він, наче вперше, здивувався: яка ж вона молода. Зовсім молода. У Нюри на зеленому пальті білили сніжинки, блищали краплинки води (Є. Гуцало «Офелія»). 8. Ще й думала в глибині душі: «Який він смішний. Як хлопчак. Екзальтований і неврівноважений» (О. Гончар «Берег любові»). 9. Коли випаде так, що під час занять з дівчатами буде Віра Костянтинівна, улюблена викладачка, то юні медички свою увагу більше віддаватимуть їй (О. Гончар «Берег любові»). 10. А Віра Костянтинівна чомусь не дуже й охоча сьогодні до розповідей: обличчя в задумі, очі у присмутку (О. Гончар «Берег любові»). 11. Інна Ягнич, гордість училища, кругла відмінниця, та ще й поетеса (її пісню виконує самодіяльний хор медичок) (О. Гончар «Берег любові»). 12. Зустріне десь там її інший ландшафт – відкритий приморський степ, рівний, як футбольне поле, з низькою ламаною смугою суходолу (О. Гончар «Берег любові»).

Вправа 14. Визначте типи речень за метою висловлювання та інтонацією. Серед розповідних виділіть стверджувальні, загальнозаперечні та частковозаперечні.

1. І потім Младенов знав, що не всі зустрічатимуть його з квітами, дехто може злякатись, відчувши загрозу кар'єрі (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 2. Американці, звісно, наші союзники, та це не заважає їм діяти на власний розсуд, не питаючи нашої думки (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 3. А нам зовсім не байдуже знати, як вони діють (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 3. Леконт знову підводиться, спирається спиною на стіну за столом, де висить адміністративна карта Франції (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 4. Як ви перевірите, що ніхто за вами не стежить? (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 5. «Покличте Мерсьє», – наказує Леонт (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 6. Мене, власне, не стільки цікавить порцеляна, скільки звичайнісінькі темно-зелені двері непримітного будинку за другим перехрестям вулиці (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 7. Він і справді не скнара: щедро розкидає гроші, попри постійні нарікання на безгрошів'я (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 8. Шоста година ранку, а робота в Центрі починається о дев'ятій, і я міг би полежати ще зо дві години, коли б не треба було попередньо влаштувати кілька справ (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 9. «Ти, Павле, отуди під грушу поставив би його, в холодильник», – радив старий Дзякун і любовно та обережно обторкував «Москвича» долонею (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 10. А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив, – може, я на збори піду? (Г. Тютюнник «Зав'язь»). 11. Я не допомагаю, а майже виношу її вгору на руках, і сили в мене – як у вола (Г. Тютюнник «Зав'язь»). 12. Я виходжу з-за клуба, в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці (Г. Тютюнник «Три зозулі з поклоном»). 13. Віки промовляють до нього в цей опівнічний час, коли вже не джмелять моторчики по садках, не шелестить вода із шлангів і над заколисаною в місячнім сяйві Зачіплянкою, над її тихими вуличками панує тільки червона сторожкість неба та спокійна ясність собору (О. Гончар «Собор»). 14. Побачення вона тобі призначила, чи що? Може, дівчина в іншого до нестями закохана, в якого-небудь тракториста або серцеїда завклубу, а ти для неї величина безконечно мала (О. Гончар «Собор»).

Вправа 15. Поділіть речення на прості та складні, двоскладні та односкладні, непоширені та поширені. Визначте, які вони за метою висловлювання та інтонацією. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Не байдужа Зачіплянка до такого видовища навіть хто в нічній був і той розбуджений алаканням голуб'ятників вичвалає на подвір'я і ще заспано стане дивитися на ту неприродно оранжеву коксохімівську хмару крізь яку поволі пробиваються вгору білосніжні голуби Прапирного (О. Гончар «Собор»). 2. Пасе бувало дівча телят біля своєї драної ферми блукає з ними по рудих спалених сонцем балках (О. Гончар «Собор»). 3. Вона в нього була таки ревнюща не раз прибігала на ферму тіпаючись від підозр вистежувала шпигувала (О. Гончар «Собор»). 4. Спершу побували на центральному ринку з

картоплею продались без заганяння а проте коли під'їхали до собору одержувати комбікорм то на дверях висів замок хоч до кінця робочого дня було ще далеко (О. Гончар «Собор»). 5. І хоч мала б одразу відігнати його але чомусь не відігнала. І навіть коли почула слова ласки то теж не обірвала хотілося їх слухати було щось довірливе в його скаргах на свою долю щирість чулася у його співчутті до Єльки розуміє мовляв як їй оце зостатись на світі без матері самій... (О. Гончар «Собор»). 6. Нема чистих нема правди пропили всю на самогон перегнали! (О. Гончар «Собор»). 7. Чи до сивих кіс кріпачкою бути на цьому вашому смердючому силосі? (О. Гончар «Собор»). 8. Новий не знайомий для Єльки зачіплянський світ (О. Гончар «Собор»). 9. Так поставив і так воно йде. За двір ані ногою (О. Гончар «Собор»). 10. Загадковістю покрите для Єльки дядькове минуле (О. Гончар «Собор»). 11. Виходило так що собору вже ніби й нема (О. Гончар «Собор»). 12. Відомо було молодому Лободі що Шпачиха ніколи не належала до прихильниць собору (О. Гончар «Собор»).

Вправа 16. Перепишіть речення, розставте пропущені розділові знаки. Визначте, чим ускладнено речення.

1. Знесилений з важкою головою лежу в холі на канапі безтямно ввіп'явши зір у білу стелю (Б. Райнова «Пан Ніхто»). 2. «Лише Еміль? – вона здивовано підводить брови дуже гарні й зовсім природні між нами кажучи і потім спроквола додає: – «Еміль, або про виховання» (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 3. Протягом VII–VIII ст. у процесі подальшої економічної культурної і мовної консолідації відбулося переростання окремих етнічно-політичних спільнот «союзів племен» у племінні князівства своєрідні зародкові держави (навчальний посібник «Українська етнологія»). 4. Уже на початку X ст. Київська Русь стала нестійкою конфедерацією «племінних князів» демонструючи за словами М. Брайчевського драматичне переплетення доцентрових і відцентрових тенденцій (навчальний посібник «Українська етнологія»). 5. Як бачимо в останніх двох концепціях окрім використання різних визначальних критеріїв у приблизно однакових хронологічних рамках початку етногенезу українців різною проте видається його суть (навчальний посібник «Українська етнологія»). 6. Попри значний переселенський відтік українського населення на схід початок XX ст. відзначався його динамічним збільшенням і в межах національної території (навчальний посібник «Українська етнологія»). 7. Слов'янська мовна гілка на спільній мові-основі сформувала три групи східнослов'янську південнослов'янську та західнослов'янську (навчальний посібник «Українська етнологія»). 8. На західній околиці села біля самого байраку живе Йосип Вихор по-вуличному Йонька (Г. Тютюнник «Вир»). 9. Сім'я в Йоньки така старший син Гаврило широкоплечий біловусий здоровань на одну ногу кульгавий як був ще пастушком бугай ногу потовк (Г. Тютюнник «Вир»). 10. Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія на старість бороду викохав як просяний віник а замолоду парубкам ребра ламав (Г. Тютюнник «Вир»). 11. Побачивши його вона сполошилася почервоніла і нахиливши голову стала швидко ганяти колесо

прядки босою ногою (Г. Тютюнник «Вир»). 12. Пригнічена такими думками ходила Олена як побита не обзивалася ні до кого й словом (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 17. Перепишіть речення. Підкресліть всі члени речення. Визначте тип головних членів двоскладного речення (або частин складного речення, що є двоскладними) та головних членів односкладного речення, співвідносних з підметом або присудком (або частин складного речення, еквівалентних односкладному).

1. Я закінчую снідати, беру зі столу зелену пачку і запалюю цигарку (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 2. На роботу ще рано, але я люблю працювати рано, коли ніхто не заважає (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 3. Вона підготовлена Кралевим, але тільки Димов уповноважений передавати її кому слід (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 4. Я вмю швидко читати й запам'ятовувати, тому перегляд документів забирає не більше десяти хвилин (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 5. Я вже давно знаю, що, коли хтось застукає мене в цій кімнаті, сховатися можна тільки за припорошеною пилом темно-зеленою шторою в кутку біля вікна (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 6. Мені ліньки відповідати (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 7. Спочатку я був вирішив завести її в звичайну кав'ярню на бульварі й нагодувати квашеною капустою або біфштексом із картоплею (Б. Райнов «Пан Ніхто»). 8. Місяць ходив Йонька як хмара грозова (Г. Тютюнник «Вир»). 9. Сидить на коні як вилитий, шаблюка наголо, будьонівка набакир, з-під довгої шинелі чоботи із шпорами визирають (Г. Тютюнник «Вир»). 10. Одного разу мати виходить на город з відром або з великою мискою назбирати огірків і заквасити (Є. Гуцало «Запах кропу»). 11. Помідори набрякають сонцем повільно – йому важкувато переборювати їхню зелену та тверду впертість (Є. Гуцало «Запах кропу»). 12. А іноді – коли матері захочеться зробити для всіх приємну несподіванку – зготує вона качку (Є. Гуцало «Запах кропу»). 13. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви (О. Довженко «Зачарована Десна»). 14. Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги поламало! (О. Довженко «Зачарована Десна»). 15. Чотири сильних вівчарки, поклавши в траву свої кожухи, дивились задумливо в гори, готові в одну хвилину скочить на ноги, показати зуби та наїжити шерсть (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 16. Був я і за перекладача, і за редактора мови, і за зав. відділами, і за редактора літдодатків (Остап Вишня «Отак і пишу»). 17. Я повинен був бути задоволений, – по мені ж сьогодні ходила почесна нагайка, що так уміло посилала на фронт солдатів (Г. Косинка «Мати»).

Вправа 18. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Зверніть увагу на ті випадки, коли не ставиться тире між підметом і присудком.

1. Здалеки гора Княжа як бурій ведмідь превеликий, що розлігся на березі ріки (Є. Гуцало «Княжа гора»). 2. В Ташані вода як синькою розведена, і сині хмари киплять у ній, миються гнівною хвилею, яку безупинно гонить

свіжий вітер-весняк (Г. Тютюнник «Вир»). 3. Я артистка і живу відповідно артистичним законам, а ті вимагають трохи більше, як закони такої тісно програмової людини, як ти! (О. Кобилянська «Valse melancholique»). 4. Юрба переконається, що незаможна жінка то не предмет насміху й пожалування, лише істота, що розвинулася неподілено (О. Кобилянська «Valse melancholique»). 5. Вона артистка, вимагає бог знає чого, але й на неї прийде черга (О. Кобилянська «Valse melancholique»). 6. Та її мати знатна дама, з вишуканими рухами і строгими звичаями, а її краса не случайна (О. Кобилянська «Природа»). 7. Небо хмарне і тільки на заході ясно-червоняве (О. Кобилянська «Природа»). 8. І ся нечиста сила то вона, прекрасна, червоноволося відьма, що здибав її в лісі... (О. Кобилянська «Природа»). 9. Вона не Мати Божа, тота відьма! Тота прекрасна, чарівна, червоноволося відьма! (О. Кобилянська «Природа»). 10. Тут кожен сам собі пан, живе по своєму закону. І сонце найвищий Коран. І крона найкраща корона. Століття лише на розгін. Звір'я від мурашки до лева (Л. Костенко «Ліс»). 11. Це ще не сльози це квітуча вишенька, що на світанку струшує росу (Л. Костенко «Світлий сонет»). 12. При майстрах якимсь легше. Вони як Атланти. Держать небо на плечах. Тому і є висота (Л. Костенко «Умирають майстри»). 13. Співать це обов'язково, як дихати (Остап Вишня). 13. Знати багато мов значить мати багато ключів до одного замка (Вольтер).

Вправа 19. Перекладіть речення українською мовою, розставте пропущені розділові знаки. Визначте, чим речення ускладнено.

1. Стая краснолапых чаек долго провожала нас вчера долго плыла на тугих острых крыльях косясь на длинный малахитовый след за кормою (И. Бунин «Тень птицы»). 2. Огонек еще при свете заката вспыхнувший на верхушке мачты был печален как лампада над могилой (И. Бунин «Тень птицы»). 3. Когда лошади стали он выкинул из тарантаса ногу в военном сапоге с ровным голенищем и придерживая руками в замшевых перчатках полы шинели взбежал на крыльцо избы (И. Бунин «Темные аллеи»). 4. В горнице было тепло, сухо и опрятно: новый золотистый образ в левом углу, под ним покрытый чистой суровой скатертью стол, за столом чисто вымытые лавки; кухонная печь занимавшая дальний правый угол белела мелом; ближе стояло нечто вроде тахты покрытой пегими попонами упирившейся отвалом в бок печи; из-за печной заслонки сладко пахло щами разварившейся капустой, говядиной и лавровым листом (И. Бунин «Темные аллеи»). 5. Зимой гостила иногда в усадьбе странница Машенька седенькая сухенькая и дробная как девочка (И. Бунин «Баллада»). 6. Я подошел и негромко сказал: «Машенька не бойся это я» (И. Бунин «Баллада»). 7. Он в чуйке с поднятым воротом и глубоко надвинутом картузе, с которого текло струями, шибко ехал на беговых дрожках сидя верхом возле самого щитка крепко упершись ногами в высоких сапогах в переднюю ось дергая мокрыми застывшими руками мокрые скользкие ременные вожжи торопя и без того резвую лошадь (И. Бунин «Степа»). 8. Когда ливень и сотрясающиеся перекаты грома стали стихать отходить и

кругом стало проясняться, впереди влево от шоссе показался знакомый постоянный двор старика-вдовца мещанина Пронина (И. Бунин «Степа»). 9. Красильщиков замотал на щиток вожжи, поднялся на крыльцо вслед за вскочившей туда грязной и мокрой собакой, – вид у нее был бешеный, глаза блестели ярко и бессмысленно, – сдвинул с потного лба картуз, снял отяжелевшую от воды чуйку, кинул ее на перила крыльца и оставшись в одной поддевке с ременным поясом в серебряном наборе вытер пестрое от грязных брызг лицо и стал счищать кнутовищем грязь с голенищ (И. Бунин «Степа»).

Вправа 20. Знайдіть неповні речення. Визначте, який член речення пропущено. Встановіть, до якого виду неповних структур належить кожне неповне речення (контекстуальні, ситуативні, еліптичні).

1. Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі (О. Довженко «Зачарована Десна»). 2. А човен понесло й понесло через сад, пастівник – на Заріччя, з Заріччя мимо хуторів – на Десну (О. Довженко «Зачарована Десна»). 3. На щасливому материному лиці, що сяяло і мовби світилося від радості, я побачив сльози. Що мати була дуже тонкосльоза, ми знали всі добре. «Але чого їй зараз плакати?» – подумав я. – «Чого це ви, мамо?..» (О. Довженко «Зачарована Десна»). 4. В усій постаті зухвальство, удавана веселість, бравада самозахисту (О. Гончар «Бригантина»). 5. Бездоглядне дитя плавнів та шелюгів дніпровських... (О. Гончар «Бригантина»). 6. Зблідле стоїть, знервоване, а оченята бистрі, смішко виті – в них так і світиться інтелект. Хай нешлифований, незагнузданий, але явно ж проблискує десь у глибині очей, – такого не зарахуєш до розумово відсталих (О. Гончар «Бригантина»). 7. Нема ще в школі таких апаратів, щоб психіку новачка наскрізь просвітлювати, тож тільки й залишається директоріві давній класичний спосіб: заглядай у вічі, вловлюй та вгадуєш, чим він порадує вас, цей новий прибулець (О. Гончар «Бригантина»). 8. Батьки-матері день крізь день на роботах, а ці тільки й знають Дніпро, човни, транзистор, карти... (О. Гончар «Бригантина»). 9. За народною прикметою, лелека щастя приносить... – «Та тільки чого це ти до мене з своїм лелекою?» (О. Гончар «Бригантина»). 10. День повен сонця, повен весни (О. Гончар «Бригантина»). 11. Дзвін на прадавній дзвіниці висить насторожливо. Давно мовчить, прикусив язика, не калатне, і здається, ось-ось впаде просто на голову Кресафтові (О. Гончар «Кресафт»). 12. Проте його одразу й погукали. Поза чергою (О. Гончар «Кресафт»). 13. Понад лісосмугою шлях. Сухо й колючо в гущавині (О. Гончар «Кресафт»).

Вправа 21. Поясніть наявність чи відсутність тире в реченнях. Знайдіть неповні речення, визначте їхній тип.

1. На початку зими Олесеві до школи можна ходити двома шляхами – річкою або бором (Г. Тютюнник «Дивак»). 2. Дід Прокіп багато навантажив сіна на сани – коням було важко йти по снігу, він їх бив батоном, а Олесь просив не бити, усе підбивав старому руку (Г. Тютюнник «Дивак»). 3. Складуть ось останні екзамени – і відкриється перед ними літо, вільне, смагляве

(О. Гончар «Людина і зброя»). 4. Неприродна жовтизна хлібів, і отруйно-зелена просторина луків, і річка, й лісок – все було мертве, неправдиве, засушене, це мовби сама війна поставала з муляжів своєю мертвістю, безжиттєвістю (О. Гончар «Людина і зброя»). 5. На перехресті біля репродуктора – натовп (О. Гончар «Людина і зброя»). 6. На дахах будинків – пости (О. Гончар «Людина і зброя»). 6. Пости й на землі. На кожну смужку світла в вікні – свисток міліцейський (О. Гончар «Людина і зброя»). 7. Не листоноші – розсильні військкоматів з жмутками повісток в руках шугають цієї пізньої години від будинку до будинку, від під'їзду до під'їзду (О. Гончар «Людина і зброя»). 8. На посту зараз – Слава Лагутін, надійний комсомолец, якому Спартак не має підстав не довіряти... (О. Гончар «Людина і зброя»). 9. Той цвинтар, його густі, задичавлені хащі – улюблене місце студентів (О. Гончар «Людина і зброя»). 10. Глухуватим басовитим голосом він став говорити про те, що Богдан уже чув від нього не раз, – про старших братів своїх Степур, один із яких тракторист, другий – комбайнер, третій – конюх, усі з жінками, з купами дітей! (О. Гончар «Людина і зброя»). 11. Сонце? Так, воно ще було. Піднялося і освітло Журавлівку, заводи, і майдан Держинського, і грандіозну залізобетонну споруду Держпрому – цей перший український хмарочос (О. Гончар «Людина і зброя»). 12. Той, хто готується зайти, тримає наготові комсомольський квиток і в ньому – свою відстрочку, свою студентську броню (О. Гончар «Людина і зброя»). 13. Але як швидко побіля вогню не бігай – все рівно обпечешся (Г. Тютюнник «Вир»). 14. Приходив – покірно горнулася до нього, мовчала і любила (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 22. Знайдіть допущені помилки в координації підмета з присудком, поясніть їхню суть. Запишіть виправлені речення.

1. Лікар Обласної студентської лікарні Петрова О. І. нагороджений грамотою за сумлінне ставлення до роботи. 2. Більшість робіт О. О. Потєбні (десятки книг та сотні статей) присвячена дослідженню граматики української мови. 3. Більшість групи виконали завдання достроково. 4. Я і пес йшов лісом. 5. Багато визначних політичних, культурних і наукових діячів нашої країни закінчило Києво-Могилянську академію. 6. Кожний із учнів змушені були сплатити за підручники в цьому навчальному році. 7. Річка Дніпро розлився і вийшов за свої береги. 8. Скільки людей довірило їй свої таємниці, плакало в неї на руках! 9. Відоме видавництво України – «Наукова думка» – надрукувала серію книг про українських учених. 10. Завод-лабораторія виконала термінове замовлення. 11. Сьогодні містом їздять понад двісті маршруток, завдяки чому отримали роботу понад півтори тисячі чоловік. 12. Більшість підприємств простоюють. 13. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчилися через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде.

Вправа 23. Перекладіть текст українською мовою та запишіть; зверніть увагу на особливості координації підмета з присудком.

Сегодня большинство компаний вплотную работают с зарубежными фирмами или имеют филиалы компаний в разных странах. Контакты с иностранными партнерами невозможны без переводчиков, тем более, что может потребоваться знание нескольких языков. И если для перевода деловых переговоров можно пригласить профессионального переводчика, то подготовка документов, деловая переписка с иностранными партнерами проводится непосредственным помощником руководителя – референтом–переводчиком. Его функции в организации – переводы текущей корреспонденции, презентаций, устные переводы на переговорах, общение по телефону с партнерами из-за рубежа. Иногда, референт–переводчик занимается наполнением корпоративного сайта на языке страны, где ведется бизнес. Самым главным профессиональным качеством референта–переводчика является безукоризненное знание языка. Сегодня это важное условие, ведь позволить себе некачественный перевод не может ни один руководитель: это сразу скажется на репутации компании. К личным качествам переводчика относятся собранность, сосредоточенность, коммуникабельность. Референт–переводчик должен быть дипломатом и уметь прогнозировать вероятные слова собеседника для более качественного и оперативного перевода.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 24. Визначте тип речень за будовою (прості/складні (тип складного), односкладні (тип односкладного)/двоскладні, поширені/непоширені, повні/неповні, ускладнені (чим ускладнені)/неускладнені. Частини складних речень проаналізуйте як еквівалентні простим.

1. А влітку, як тільки задзвонять коси на лузі, для нього, малого, в неї була інша пісенька: «Був собі журавель та журавка, накопили сінця повні ясельця» (М. Стельмах «Чотири броди»). 2. Коли затиш присілок і коли, ростучи, побільшали в ньому дерева, дівчина набрала з криниці горнятко непочатої води, завинула його в хустину і, скрадаючись, не дорогою, а бездоріжжям подалася в село (М. Стельмах «Чотири броди»). 3. Все життя Семен Магазаник у будні рвався до багатства, у свята – до святенництва (М. Стельмах «Чотири броди»). 4. Якось на святвечір уже підпилий Семен привіз батькові вечерю – узвар, кутю і в'язку в'ялених, гарних, як утемніле золото, лящів (М. Стельмах «Чотири броди»). 5. І йому зараз стало лячно дивитися навіть на свого батька (М. Стельмах «Чотири броди»). 6. Моторошно стало Семену в цей химерний святвечір, бо таки побачив кладовище з яблунями і вишнями, де, певне, і йому доведеться лежати (М. Стельмах «Чотири броди»). 7. Він довгим поглядом прощання оглянув мальовані в синє, і срібне, і сиве світи, оглянув садок, що віродив йому, очерети, що відшуміли йому, і навряд чи побачить він, як з них весною будуть випливати дрібні чирята і качки (М. Стельмах «Чотири броди»).

Вправа 25. Зробіть порівняльний аналіз поданих текстів, виписавши речення, що мають різну структуру в російській та українській мовах. Поясніть, у чому полягає спільність синтаксичної будови обох мов, а в чому – специфічні риси.

Українська мова

Блудний син

Невже, пройшовши путь відлюдну,
Побачу я мій отчий дім
І упаду, як син розпутний,
Підбитий соромом гризьким?

Я вийшов звідси, повний віри
(Так, як на влови йдуть стрільці),
Я снів про вас, красуні Тіра,
Про вас, сидонські мудреці.

І от, чого я хтів, настало,
Я бачив все, всього дійшов,
І серце в пестошах буяло,
І розум в золоті промов.

Та з рук пустив я скарб безцінний,
Всі келихи отрут допив,
І знов – убогий і злочинний –
Утік на простір лук і нив.

(М. Зеров)

Російська мова

Блудный сын

Ужели, перешедши реки,
Завижу я мой отчий дом
И упаду, как отрок некий,
Повергнут скорбью и стыдом!

Я уходил, исполнен веры,
Как лучник опытный на лов,
Мне снились тирские гетеры
И сонм сидонских мудрецов.

И вот, что грезилось, все было:
Я видел все, всего достиг.
И сердце жгучих ласк вкусило,
И ум речей, мудрее книг.

Но, расточив свои богатства
И кубки всех отрав испив,
Как вор, свершивший святотатство,
Бежал я в мир лесов и нив.

(В. Брюсов)

Вправа 26. Перепишіть речення, розставивши правильно розділові знаки. Визначте, чим речення ускладнено.

1. І росло ще пригадую багато тютюну, в якому ми маленькі ходили – мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках (О. Довженко «Зачарована Десна»). 2. Звали нашого діда (як я вже потім довідався) Семеном (О. Довженко «Зачарована Десна»). 3. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом: з усім живим, що росло і рухалось навколо (О. Довженко «Зачарована Десна»). 4. Коли ж дивлюсь: баба снує коло моркви (дідова мати) (О. Довженко «Зачарована Десна»). 5. Причаївшись у малині за смородиною – я слухав бабиних молитов як заворожений (О. Довженко «Зачарована Десна»). 6. Крім того дідовому покійному батькові Тарасу колись давно ще за старих часів змії носив уночі гроші в трубу (О. Довженко «Зачарована Десна»). 7. І ходив він, трохи ніби присідаючи, як на сіні чи на ступі (О. Довженко «Зачарована Десна»). 8. Отак міркуючи поплакав я трохи, згадавши страшний суд, подививсь на ластовенят, і згорнувшись у бубличок, жалібно зітхнув (О. Довженко «Зачарована Десна»). 9. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху косовицю (О. Довженко «Зачарована Десна»). 10. Приклепаємо косу та поїдемо на сінокіс на Десну, та накосимо сіна, та наловимо риби, та наваримо каші (О. Довженко «Зачарована Десна»). 11. А може й не снилось, може й справді, було на Десні? (О. Довженко «Зачарована Десна»). 12. І хоч Кулик одягнений у чемерку і великі незносимі чоботи здавався зовні багатшим від батька, він не жалів для нього милостині і ніколи не образив його словом (О. Довженко «Зачарована Десна»).

Вправа 27. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть другорядні члени речення. Чи всі з них можна визначити однозначно? З'ясуйте, які саме смислові відношення поєднують у собі синкретичні члени речення (об'єктно-означальні, об'єктно-обставинні, обставинно-означальні).

1. Цей ведмідь спить на березі ріки не тільки взимку а й улітку, коли, здається гріх не проснутись і не поласувати доспілими ягодами та медом диких бджіл, вгамувавши спрагу блакитною річковою водою (Є. Гуцало «Княжа гора»). 2. Тоді лавошник ізнадвору замкнув крамницю на дві куті залізні штаби зайшов до крамниці через підсобку випив одним духом пляшку пива й заїдаючи пряним іржавим оселедцем заплакав їдучими, як руда сіль на іржавому оселедці, сльозами (Є. Гуцало «Княжа гора»). 3. То грудьми на ній полежу то на спину перевернуся – і легше мені зробиться малому не так болить

побите тіло (Г. Тютюнник «Вир»). 4. Був би думаю і я голубом, полетів би матері прохати, щоб забрала мене звідси... (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Він зайшов у свою кімнату-кабінет і не роздягаючись а тільки повісивши на цвяшок шапку сів за стіл з тим почуттям заклопотаності і відповідальності, яке охоплювало його кожного разу, коли він поринав у турботи дня (Г. Тютюнник «Вир»). 6. Гнат ніколи не ходить пішки, він або їздить із кучером Кузьмою лінійкою або верхи на сільрадівському жеребці Дунаї осідланому старим горіховим сідлом що взяте не менше як на двадцять мідних заклепок (Г. Тютюнник «Вир»). 7. Скнарість Григора як завгоспа була всезвісною не тільки в Троянівці а й по навколишніх селах та хуторах; не раз траплялося так, що Григир вичитував хуторянам, які їхали через Троянівку на базар до Зінькова, за всякі дрібниці за дьоготь, що по-безгосподарському плюхав з мазниці, за те, що коняка не так запряжена і вже напевно їй натерло холку хомутом (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 28. Перекладіть речення українською мовою, запишіть переклад. Розставте потрібні розділові знаки, визначте, чим речення ускладнено.

1. Шарманка была старинная страдавшая хрипотой кашлем и перенесшая на своем веку не один десяток починок (О. Куприн «Белый пудель»). 2. У другой трубы издававшей низкий звук не сразу закрывался клапан: раз загудев она тянула одну и ту же басовую ноту заглушая и сбивая все другие звуки до тех пор пока ей вдруг не приходило желание замолчать (О. Куприн «Белый пудель»). 3. Случалось иногда, что ночью, во время ночлега, где-нибудь на грязном постоялом дворе, шарманка стоявшая на полу, рядом с дедушкиным изголовьем, вдруг издавала слабый звук печальный одинокий и дрожащий (О. Куприн «Белый пудель»). 4. В траве в кустах кизила и дикого шиповника в виноградниках и на деревьях повсюду заливались цикады (О. Куприн «Белый пудель»). 5. Арто услышавший сзади себя разговор повернулся и подбежал к людям (О. Куприн «Белый пудель»). 6. Магнолии, с их твердыми и блестящими, точно лакированными листьями и белыми, с большую тарелку величиной, цветами; беседки, сплошь затканые виноградом, свесившим вниз тяжелые гроздья; огромные многовековые платаны с их светлой корой и могучими кронами; табачные плантации, ручьи и водопады, и повсюду – на клумбах, на изгородях, на стенах дач – яркие, великолепные душистые розы, все это не переставало поражать своей живой цветущей прелестью наивную душу мальчика (О. Куприн «Белый пудель»). 7. Но сегодня и его вывела из обычного благодушного спокойствия одна красивая полная с виду очень добрая дама владелица прекрасной дачи окруженной садом с цветами (О. Куприн «Белый пудель»).

Вправа 29. Перепишіть речення, підкресліть присудки у двоскладних реченнях та головні члени, співвідносні з присудками, в односкладних реченнях. Знайдіть «зайві» речення за типом головного члена. Свій вибір аргументуйте.

I. 1. В бору снігу мало (Г. Тютюнник «Дивак»). 2. Тихо навкруги й затишно (Г. Тютюнник «Дивак»). 3. Зате нам легко (Г. Тютюнник «Дивак»). 4. Олесеві зробилося сумно (Г. Тютюнник «Дивак»). 5. Величезний портрет в олійних фарбах був виконаний хоч і по-дилетантськи, але натхненно, з Божою іскрою (І. Багрянний «Сад Гетсиманський»).

II. 1. Зачувши людину, дятел перестав цюкати (Г. Тютюнника «Дивак»). 2. Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той жлуктечко, інший ринку або макітерку (Г. Тютюнника «Дивак»). 3. Але вогню того вічного уявити не могла (Є. Гуцало «Мертва зона»). 4. Тося й не думала здаватись (Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»). 5. Проте Юрко й не думав одставати (Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»).

III. 1. Який він меткий і проворний (Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»). 2. Жені було весело (Є. Гуцало «Олень Август»). 3. Перед ним був незрозумілий масивний апарат (Є. Гуцало «Олень Август»). 4. Ті пальці були жовті від куріння (Є. Гуцало «Олень Август»).

Вправа 30. Перекладіть подані речення українською мовою, добираючи правильну форму дієслова. Запишіть україномовний переклад.

1. Секретарь (выдал, выдала) нам нужные справки [йдеться про особу жіночої статі]. 2. «Война и мир» (написана, написано, написан) Л. Н. Толстым. 3. Недавно в институте (открыта, открыто) кафе-столовая. 4. Никто, даже самые сильные ученики, не (мог, могли) решать эту трудную задачу. 5. Правление спортивного клуба, в том числе председатель и его заместитель, отлично (справляется, справляются) со своими обязанностями. 6. Администрация школы, особенно директор и завуч, много (сделала, сделали) для организации летнего отдыха детей. 7. НИИ (получил, получило) заказ на разработку новых строительных материалов. 8. В продаже (имеется, имеются) в большом ассортименте цветы, семена, саженцы. 9. Брат и сестра (поможет, помогут) мне сделать уроки. 10. Мать с детьми (уехала, уехали) в деревню. 11. Такси (стоял, стояло) у ворот дома. 12. Эти пол-арбуза, как дети сразу догадались, (был, было, были отложен (-ы)) для них. 13. Пятерка истребителей (сопровождала, сопровождали) эскадру. 14. Много выпускников нашей школы (пошло, пошли) работать на автозавод. 15. На экскурсию (пошло, пошли) всего десять человек. 16. Тысяча солдат (бросилось, бросилась, бросились) в атаку. 17. Двадцать две тетради, проверенные учителем, (лежало, лежали) в шкафу. 18. Ряд столов (стоял, стояли) посередине комнаты. 19. На конференцию (прибыл, прибыли) двадцать один делегат.

Питання для самоперевірки

1. Що таке речення?
2. Як поділяються речення за структурою?
3. Що таке предикативний центр, як він виражається і яка його роль у реченні?
4. Що означає підмет і як він буває виражений?
5. Які ви знаєте типи підметів?
6. Чим виражається складений підмет?
7. Які критерії визначення присудка в реченні та встановлення його межі?
8. Які типи присудків ви знаєте? Чим виражається простий присудок?
9. Чим подібні і чим відрізняються складений дієслівний і складений іменний присудки?
10. Чим подібні і чим відрізняються складені і складний (бінарний) присудки?
11. Які виділяють умови постановки тире між підметом і присудком, а також між іншими членами речення?
12. Коли на ставиться тире між підметом і присудком?

Тема 2. Односкладне речення

1. Проблема односкладного речення в сучасному мовознавстві.
2. Означено-особові речення.
3. Неозначено-особові речення.
4. Узагальнено-особові речення.
5. Безособові речення.
6. Інфінітивні речення.
7. Номінативні речення.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 31. Прочитайте уривок з наукового тексту. Підкресліть у реченнях граматичну основу. Визначте, які з поданих речень (або їх частин) є односкладними З'ясуйте тип односкладних речень (або частин складного речення).

Структура односкладного речення перебуває в центрі уваги лінгвістів, які всі сучасні положення, що стосуються понять «семантика і синтаксис», «семантична і формально-граматична структури речення», з'ясовують через опис простого речення і його граматичної основи – предикативного центру, звертаючи увагу на встановлення мовних типів, зразків, схем. Як правило, просте (в тому числі односкладне) речення описують на трьох (формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному) або чотирьох

(власне семантичному, семантико-синтаксичному, формально-граматичному і власне комунікативному (І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський) рівнях. Семантика речення виступає основним граматичним виявом особливостей структури речення. Проте логічна семантика є лише підґрунтям синтаксичної. Семантико-синтаксичний рівень мови відтворює те, як логічний зміст думки конкретно в кожній національній мові створює семантику власне речення, його значення, що є мовним виразом логічного змісту. Останнім часом розрізняють два основні аспекти: конструктивний (статичний) і комунікативний (динамічний). Конструктивний підхід розглядає речення як автономну одиницю та пояснює всі синтаксичні особливості через формально-граматичну будову. Комунікативний підхід передбачає аналіз речення як частини тексту, тобто розглядає речення в тому лінгвальному та екстралінгвальному контексті, в якому воно перебуває (А. Загнітко) (В. І. Кухарева. Комунікативний потенціал односкладних речень у науковому тексті).

Вправа 32. Випишіть прості односкладні речення або частини складного речення, еквівалентні односкладним, визначте їхній тип.

1. Треба було шукати житло (В. Підмогильний «Місто»). 2. Степанові захотілося більш затишної кімнати (В. Підмогильний «Місто»). 3. Роботи в нього додалося, коли обрали до культкомісії місцевкому (В. Підмогильний «Місто»). 4. «Треба написати про тебе нарис у газеті, – докинув Отава. – Це так мило: з простого селянського хлопця виріс видатний лікар» (В. Підмогильний «Місто»). 5. Виговському самому було до вподоби, що владики не хоче присягати Москві, бо він не любив Москви; його блискучі карі очі аж заграли, але він не насмілювався виявити своїх потайних власних думок і мовчав; він мусив чинити волю і наказ гетьмана (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 6. Час би вже, святий владику, і виступати з процесією і ждати посланців хоч за версту за Золотими воротами (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 7. Йду, йду зараз до собору і зберу усіх ігуменів і протопопів (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 8. Поміж кіньми несли четверо прездорових знамен (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 9. До його підступили дві панії за благословенням (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 10. Одна з їх була вже немолода, повна на виду, закутана білою хусткою поперх очіпка (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 11. Певно, якась шляхтянка, а може, й князівна (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 12. Яким теплом повіяло на мою душу од тих карих очей, од того лелійного личка! (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 13. Яка вона мила, як та біла голубка! (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»). 14. «Який на йому пишний та багатий кунтуш! А кінь же то гарний та прудкий, як вітер! Певно, якийсь багатий козак», – обізвалась панна (І. Нечуй-Левицький «Гетьман Іван Виговський»).

Вправа 33. Відредагуйте текст відповідно до норм літературної мови; запишіть відредагований варіант. Поясніть значення односкладних речень, у яких головний член виражається безособовою формою на –но, –то.

В дисертаційній роботі досліджуються різновиди значень семантичного суб'єкта українського односкладного речення на матеріалі текстів поетичних творів Л. Костенко, Д. Павличка, В. Симоненка і Б. Олійника та його реалізацію у моделях з родовим, давальним, знахідним, орудним й місцевим відмінками з певними лексемами. Закцентується увага на важливості семантико-синтаксичного підходу до синтаксичних явищ, що становить панівну тенденцію в сучасному українському синтаксисі. У руслі цієї тенденції актуальним є визнання ролі семантичного суб'єкту, як носія предметно-прагматичної діяльності та семантичної ознаки. Аналіз дозволив висновувати про важливість для українського поетичного синтаксису таких форм представлення семантичного суб'єкта, які безпосередньо пов'язані з односкладним реченням. Спостереження за згаданим поетичним матеріалом доводить, що важливе значення для вираження авторської експресії приймають конструкції з генітивним і дативним суб'єкта. Найбільш поширенішими (продуктивними) й національно специфічними в семантичній структурі односкладних речень поетичних творів є конструкції з родовим, давальним і місцевим відмінками суб'єкту. В дослідженні окреслюються лексико-граматичні ознаки і структурно-семантична маркованість головного члена речення односкладної структури – предиката, що формує модель із суб'єктною синтаксемою у текстах поетичних творів, виявляє певну спільність між дативом і генітивом в ролі семантичного суб'єкта: обидвома формами його – у порівнянні із нейтральним номінативом – передається ідея наявності мовця у зображуваній ситуації, його емоційність, експресивність. Цим обумовлюється необхідність співвіднесення семантики предиката і семантичного суб'єкта – невід'ємної складової будь-якого художнього зокрема поетичного твору.

Ключеві слова – семантичний суб'єкт, генітивний суб'єкт, дативний суб'єкт, моделі суб'єктної синтаксеми, антропо-центризм, структурно семантична маркованість, поетичний синтаксис.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 34. Зробіть синтаксичний розбір односкладних речень (або частин складного речення, еквівалентних односкладним); визначте їх тип і засоби вираження головних членів.

1. Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 2. Умів знаходити помічне зілля – одален, матриган і підойму... (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 3. Тепер він вже мав обов'язки – його посилали пасти корови (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 4. Пусто і дико було на тих лісових кладовищах, забутих богом й людьми (М. Коцюбинський «Тіні забутих

предків»). 5. Але йому нічого не одповіли (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 6. Тиша і пуста (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 7. Там закарбовано все, в тій дерев'яній книзі (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 8. А може, нема нічого (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 9. Але зробилось іще сумніше. Схотілось сонця, веселого шуму ріки, теплого хатнього духу, розмови (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 10. Марічка? Де вона взялась? Прийшла на полонину? Вночі? Заблудилась і кличе? Чи, може, йому причулось? Ні, вона тут (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 11. Його тягне подивитися ще, коли стало видніше (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 12. А над головою уже шуміло (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»).

Вправа 35. Перекладіть текст українською мовою. Визначте тип односкладних речень (або частин складного речення, еквівалентних односкладним).

В современной лингвистике наблюдается огромный интерес к изучению семантики единиц языка, выявлению их функционального и сочетаемостного потенциала. Это обусловлено прежде всего тем, что без разработки семантического аспекта языка невозможно понимание его природы, закономерностей функционирования и развития. Решению остродискуссионных проблем детерминирующих членов предложения посвящены многочисленные труды (В.П. Малащенко, Н.Ю. Шведова, Г.А. Золотова, И.И. Ковтунова, Л.И. Шуляк, Н.С. Смородина, Ю.Ю. Леденев, Н.А. Бурназян, С.А. Алексанова, Е.Н. Клеменова и др.), в которых определены критерии выделения самостоятельных распространителей, дается классификация детерминантов как членов предложения, систематизированы группы обстоятельственных и субъектно-объектных детерминантов. Актуальность настоящего исследования продиктована самим ходом развития современной лингвистики и определяется общим направлением изучения лексикологии и синтаксиса современного русского языка и обусловлена необходимостью комплексного и всестороннего анализа как лексико-семантических групп глаголов речи в позиции предикатов, так и их распространителей (О. В. Акентьева «Распространение и осложнение предложений с предикатами речи в современном русском языке»).

Питання для самоперевірки

1. Які речення слід вважати односкладними і які вони бувають?
2. Як мислиться особа-діяч в означено-особовому, неозначено-особовому й узагальнено-особовому реченнях?
3. Як виражається присудок в односкладних безособових реченнях?
4. Чи в називних реченнях бувають обставини або додатки? Чи називні речення можуть граматично виражати минулий або майбутній час?

Тема 3. Поняття про просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами

1. Особливості простого ускладненого речення. Семантико-синтаксична структура речення.
2. Поняття про однорідні члени. Засоби вираження однорідності. Однорідні і неоднорідні означення.
3. Однорідні члени речення та їх стилістичні функції.
4. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 36. Визначте однорідні члени речення й поясніть уживання розділових знаків.

1. Що ж воно тепер кажуть в аулі про Беймбета, котрого всі знали як доброго, лагідного чоловіка, що нікому не завдав ніякої шкоди, ніколи нікого не образив? (Б. Антоненко-Давидович «Кінний міліціонер») 2. Всяких людей доводилось йому зустрічати по цей бік життя: колгоспників, робітників, учених, навіть з начальства попадались часом в'язні (Б. Антоненко-Давидович «Кінний міліціонер»). 3. Учитель, змарнілий, блідий, видно, чимсь дуже наляканий, говорячи по-російському, стверджував, що він сам і Кунанбаєв таки були «левосерыми» (Б. Антоненко-Давидович «Кінний міліціонер»). 4. Хоч як напружував думку Беймбет, але так і не міг збагнути значення того загадкового російського слова й тільки знай торочив, що він ні в кінній, ні в пішій міліції ніколи не служив (Б. Антоненко-Давидович «Кінний міліціонер»). 5. Був вітер, та такий холодний, що чисто руки померзли, і Семенець, як не хмурих брови, як не випинав губи, ніяк не міг скрутити цигарки з кінського гною (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 6. Як його вже не били і хто вже його не бив: і ланові, і кухарки, і скотарі, і свинопаси – нізачо не плакав! (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 7. Кость закусив нижню губу зубами й гостро та чудно дивився йому прямо в лице (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 8. Потім схаменувся, закричав, навіть трохи побіг, але зараз же зупинився, вигнав скот із пшениці й хутко пішов за Костем (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 9. Кость лежав нерухомо, але коли ввійшов пан, він зразу ж повернувся і весь час уже не зводив з нього чудного, якогось жадібного й побожного погляду (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 10. Сам був поважний, з широкою, чепурно розчісаною бородою й суворими очима в окулярах (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 11. Тетяна, стоячи біля нього в такі хвилини, не могла здержатись, губи її жалісно кривились, вона прикладала руку до щоки і, плачучи, примовляла (В. Винниченко «Кумедія з Костем»). 12. Полювання, як бачите, не якась там легковажна дурничка, не дрібничка, а дуже й дуже поважна справа, особливо для таких громадян, як ми з вами... (Остап Вишня «Мисливські усмішки»). 13. Само собою розуміється, що ви берете з собою рушницю (це така штука, що стріляє),

набої і всілякий інший мисливський реманент, без якого не можна правильно націлятися, щоб бити без промаху, а саме: рюкзак, буханку, консерви, огірки, помідори, десяток украту яєць і стопку... (Остап Вишня «Мисливські усмішки»). 14. В ці часи ви чуєте над собою, і перед собою, і за собою, і праворуч, і ліворуч шум – свист качиних крил! (Остап Вишня «Мисливські усмішки»).

Вправа 37. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення та сполучники, що їх з'єднують.

1. І хоч усі знали ніхто ніколи не наважувався підглядіти, як баба Грициха підходила до води вправним рухом розтинала посередині мілкову річку й прищеплювала на Ізар Дніпро, який одразу ж набрякав океанськими хвилями і вищаючи й потужнішаючи перелітав через Карвендель розсуваючи на боки міттенвальдські гори, як сірники, які щезали в його утробному шаленому аж повільному вирі (Е. Андрієвська «Роман про добру людину»). 2. Як ми українські селянські діти говорили й писали закінчивши дві-три зими сільської школи або пройшовши солдатську муштру? (Остап Вишня «Отак і пишу»). 3. Взяв я та й написав щось таке на кшталт фейлетону чи усмішки чи гуморески (Остап Вишня «Отак і пишу»). 4. Вік людини в традиційному суспільстві не визначався роками. Для цього існували спеціальні терміни чи термінологічні звороти наприклад молодиця піддівка «вже пастушок» «їсть першу паску», лазунець (навчальний посібник «Українська етнологія»). 5. Представники обох статей працювали як у полі так і у своєму дворі виконували як внутрішньо сімейні функції так і громадські (навчальний посібник «Українська етнологія»). 6. Чим архаїчніше суспільство, тим більшу роль у ньому відіграють родинні зв'язки: на них базуються не лише особисті взаємовідносини між людьми а й економічна (господарча) система суспільства і самоуправління (навчальний посібник «Українська етнологія»). 7. За обідом нехай тільки хто накришить хлібом на столі або розіллє борщ з ложки, – Василько так і гукне чи то буде свій чи чужий: «А нащо так накришувати та наляпувати!» (С. Васильченко «Свекор»). 8. Скривив губи парубок в усмішку якусь, і презирливу і болочу, і ще раз чвиркнув крізь зуби (А. Головка «Бур'ян»). 9. Багато літ тому державну міць Афін тримали на своїх плечах архонти й не втримали і щоб не впала, щоб не розбилась мусили підставити свої плечі військові стратеги (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 10. Пронизливі гострі очі кошлаті брови великий і круглий як земляний горіх ніс широчезний рот – справжня потвора, дикий варвар а не благородний еллін (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 11. В розверстій пащі кошеля вмістились крам на хустки для баби, гостинці для невістки та для внуків, биті і шиті валянки для сина, всяка всячина на хазяйство а ще й усякі несподіванки для родичів, бо в старого душа була щедра, як сонце в небесах (Є. Гуцало «Княжа гора»). 12. І ось воно вже лизнуло Тімасієві сандалії, посунуло по камені, вода пінилася, лизала коліна, груди, обійняла за шию і враз сховала з головою (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 13. Іншим разом Явдоха ніколи б не виконала його прохання і витурила б з коритом тютюну або в сінці або навіть надвір та ще стусонула б кулаком межі плечі, але тепер вона примовкла: раз хазяїн наказує, то треба йти (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 38. Перепишіть речення, знайдіть прості речення (або частини складних речень), ускладнені однорідними членами. Розставте пропущені розділові знаки між однорідними членами, перед чи після узагальнювальних слів.

1. А як очунилася, то побачила, що скриня розкрита і не тільки дукачі, а й керсетки, і вишиті сорочки, і полотно все к лихій мамі позабирано (Г. Тютюнник «Вир»). 2. Оксен не тільки лишився в Олени, а й усе робив для того, щоб полегшити її життя. Допомагав, як міг, по господарству поправив тин витесав і закопав нові стояки на ворота вирубав яму на картоплю таку здоровенну, що туди влізла б Сидоришина хата (Г. Тютюнник «Вир»). 3. Усе в житті перейняте ритмом від коливання листка до могутнього океанічного подиху та велетенських циклів (П. Мовчан). 4. У контору Григій ніколи не приходив із пустими кишенями; в них завжди щось бряжчало і подзенькувало або гайки знайдені десь на подвір'ї або гвіздки або якісь іржаві старі ключі (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Тонкі брови русьві дрібні кучері на голові тонкий ніс рум'яні губи все подихало молодою парубочою красою (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»). 6. Гриби і ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми з телятами з травами з старою грушею і дубом усім живим що росло і рухалось навколо (О. Довженко «Зачарована Десна»). 7. Перед будинком розстилався невеличкий квітничок десятків кольористих клумб і жовті стежки між ними (Ю. Смолич «Наші тайни»). 8. На вулиці за хвірткою спинилося двоє перехожих селянин у брилі і селянка з порожньою сулією з-під молока (Ю. Смолич «Наші тайни»). 9. І хоч на двох мали всього лише чотири руки та речей зібралось й на всі вісім теплі ватяні ковдри тонкі ковдри куртки теплий одяг (ночі на Дніпрі, як нас застерігали, холодні навіть спекотного літа) гумові чоботи казанки миски чашки й ложки та виделки (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 10. Лазар побачив низеньку людину, на якій все вуси волосся старий мундир звисало і опадало (М. Коцюбинський «Fata morgana»). 11. Перед очима в Маланки встала левада зелена, весела, над річкою... (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»). 12. Глибокі зморшки на щоках на лобі поморщена темна потилиця од гарячого сонця грубі руки все це ніби казало що йому важко жилося на світі (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»).

Вправа 39. Знайдіть у реченнях однорідні та неоднорідні означення. Поясніть, за яких умов означення є неоднорідними.

1. Сократові пальці тепер уже перебирали звичайний ремінець, нога шамкала потертою сандалією, а голова думала щось своє, далеке од життєвого дріб'язку (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 2. Враз серце Орісі зайшлося тупим ниючим болем: вона бачить розіп'яту на тину для сушки Тимкову сорочку, вишиту хрестиком, і пригадує, що то вона ту сорочку вишивала крадькома від матері, від подруг, від усіх людей на світі... (Г. Тютюнник «Вир»). 3. Вона (Оріся) вже відкриває уста, щоб сказати «здрасуйте», і враз

бачить на кладці Лукерку: спідниця підгергана, хустка з'їхала на потилицю, очі здивовані, але спокійні, широко відкриті, в руках шматурина зависла, стікає із неї прозора вода на товсті литкасті червоні від води босі ноги (Г. Тютюнник «Вир»). 4. Явдоха так і засвітилася на лиці. Розтопила піч, нагріла води, дістала із скрині чисту, викачану рублем та качалкою сорочку, заворкувала біля Павла голубкою (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Після вечері посадила Явдоха Павла на покуті, вимитого, чистого і сонливого (Г. Тютюнник «Вир»). 6. Павло чув, що жінка говорить нікчемне, тому більше не обмовився з нею й словом, а зняв з комина сухого тютюнового бадилля і став дробити його сікачем у вербовому коритці, їдучий тютюновий порошок заповнив усю хатину (Г. Тютюнник «Вир»). 7. Задушливий, кислий запах самогонного перегару витав над сплячим. Дорош, насупившись, деяку хвилю з гидливістю дивиться на Оксена, потім бере із кутка великий, розцяцькований квітами полив'яний глечик із водою і виливає п'яному на голову (Г. Тютюнник «Вир»). 8. Від Троянівки до Чупахівського заводу – двадцять п'ять кілометрів дороги. Спочатку вона в'ється гребенем Беєвої гори, потім стікає в рівний, одноманітний, безлісний степ. Вгорі чисте, по-весняному лунке небо... (Г. Тютюнник «Вир»). 9. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком; дикі груші, що стоять на пагорбах, ще тільки брунькуються, ще не випустили своїх листочків, гілки їх чорні, ніби викувані із заліза (Г. Тютюнник «Вир»). 10. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжо-зеленої землі, навтомним щебетанням жайворонка у високості, трубним криком журавлів, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ (Г. Тютюнник «Вир»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 40. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть, у яких випадках означення можна вважати однорідними, обґрунтуйте свою точку зору.

1. У мене на грудях на синьому шнурку висів маленький позолочений хрестик подарунок матері, коли виряджала мене колись до війська (Г. Косинка «Мати»). 2. Глухе далеке виття собак, що летить до мене чомусь із погорілого Джулаєвого кутка, гостро до болю, коли хочеться плакати, замкнуло мої мислі на порозі нашої низької, мов та печериця під горою, хати (Г. Косинка «Мати»). 3. З фронту летять назустріч замилені коні, офіцерам передають коротку тривожну мов журавлине «кру» перед бурею звістку (Г. Косинка «Мати»). 4. Моє серце щемить, коли слідкую, як назустріч сонцю летить ключ сонних сполоханих за Дніпром качок, а слідом за ними, – не вспів іще ніхто запропонувати вистрілити, – і диким свистом летить гарматний постріл та б'є на приціл позад нас (Г. Косинка «Мати»). 5. І задумався хлопчина. Пильно-пильно вдивлявся він великими синіми очима в далеку далечінь аж там, де виднокруг зливався з голубими хвилями води (Б. Лепкий «Цвіт щастя»). 6. Північ минула. Літня коротка ніч кінчилась (Б. Лепкий «Цвіт щастя»).

7. Хвиля за хвилиною стає ясна промінна мов луска на великанській потворі-рибі (Б. Лепкий «Цвіт щастя»). 8. Сірі очі трохи холодні і вже пригаслі плавали на білках серед червоних жилок і се його турбувало: «Треба знову класти примочку!» (М. Коцюбинський «Коні не винні»). 9. Високий міцний неначе грот-мачта погано поголений Жан щупав грубою палкою поміст і ледве згинав коліна застиглий і негнучкий в своїй сліпоті (М. Коцюбинський «Коні не винні»). 10. Корови розбрелися по луці гладкі сочисті як і трава. Лошата підняли голови до хазяїна свого й чекали, напруживши жили на міцних шиях, готові плигнути і помчатись по луці на тоненьких тугих ногах (М. Коцюбинський «Коні не винні»).

Вправа 41. Перекладіть речення українською мовою, розставте розділові знаки, знайдіть у реченнях однорідні та неоднорідні означення.

1. С узеньких подоконников капало, на черных стеклах сверкало и резко белел липкий мокрый снег (И. А. Бунин «Сверчок»). 2. Наклоненное к хомуту лицо Василия широкое с выступающими под маслянистой желто-смуглой кожей костями с редкими и жесткими черными волосами над углами губ было строго, нахмурено, значительно (И. А. Бунин «Сверчок»). 3. Сквозь шум метели слышался из сеней топот обиваемых от снега ног, хлопанье дверей – и вносил с собой свежий хороший запах вошли господа залепленные белыми хлопьями с мокрыми лицами и блестками на волосах и одежде (И. А. Бунин «Сверчок»). 4. Темно-красная борода и густые нависшие над серьезными и живыми глазами брови Ремера глянцеви́тый каракулевы́й воротник его мохнатого пальто и каракулевая шапка казались от этих блесков еще великолепно, а нежное милое лицо его жены, ее мягкие длинные ресницы, сине-серые глаза и пуховый платок еще нежнее и милее (И. А. Бунин «Сверчок»). 5. Густой хриплый непрерывный звук казалось выходил из-под земли и низко расстилался по ее поверхности (А. И. Куприн «Молох»). 6. Дома ближайшей деревушки, деревья леса протянувшегося зубчатой темной лентой на горизонте, поле в черных и желтых заплатах – все вырисовывалось серо и неясно, точно в тумане (А. И. Куприн «Молох»). 7. Его нежная почти женственная натура жестоко страдала от грубых прикосновений действительности с ее будничными но суровыми нуждами (А. И. Куприн «Молох»). 8. Густые неровные брови сходились у переносья и придавали этим глазам строгое пристальное и точно аскетическое выражение. Губы у Андрея Ильича были нервные тонкие но не злые, и немного несимметричные: правый угол рта приходился немного выше левого; усы и борода маленькие жидкие белесоватые совсем мальчишеские (А. И. Куприн «Молох»). 9. Кучер Митрофан еще раньше получивший приказание оседлать Фарватера гнедую донскую лошадь с усилием затягивал подпругу английского седла. 10. Бобров усталый почти больной после вчерашней вспышки сидел одиноко в углу станционной залы и очень много курил (А. И. Куприн «Молох»).

Вправа 42. Відредагуйте речення; запишіть відредагований варіант. Знайдіть помилки у вживанні однорідних членів.

1. Вони з вдячністю говорять про велику увагу та допомогу, які надавало їм керівництво. 2. У кімнаті стояли столи, стільці, мебля червоного дерева. 3. У місті побудовані не тільки школи, лікарні, а також драматичний театр та інші культурно-просвітницькі приміщення. 4. У кожної бригади малося в середньому тридцять робітників і триста гектарів рілля. 5. За рахунок коштів соціального страхування мільйони працівників направляються у будинки відпочинку, санаторії, а їх діти – в оздоровчі табори, туристичні бази. 6. Мешканці потребували ліквідації неполадок та ремонту. 7. Народ не тільки піклується про матеріальний достаток, але й про великі скарби мистецтва. 8. Україна прагне не тільки посісти належне місце у Європі, а також підвищити рівень життя народу. 9. У книзі маємо велику кількість цитат, котрі уводять як самого автора, а також й читачів в бік від вірного рішення проблеми. 10. Гарне враження справляє на читачів остання повість молодого письменника, більш цікавіша змістом і яка, без сумніву, зробить свою справу серед молодого покоління.

Питання для самоперевірки

1. Які загальні ознаки однорідності членів речення?
2. Як відзнити однорідні означення від неоднорідних?
3. Що означають узагальнювальні слова? Як при них виділяються однорідні члени?

Тема 4. Речення, ускладнені звертаннями

1. Поняття про звертання.
2. Засоби вираження звертання.
3. Відокремлення звертань у реченні.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 43. Поставте виділені слова в кличному відмінку. Утворіть звертання.

1. Бігла, кричала: *Іван, Андрій!* Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили (В. Стефаник «Марія»). 2. Продайте нам що-небудь їсти; голодні ми, *матуся* (В. Стефаник «Марія»). 3. «Я йду, йду, *мама*» — «Не йди не йди, *син...*» (В. Стефаник «Дорога»). 4. «Ось глянь, *дідусь...* ось глянь на Проньку!.. тх-х-хи-хи-хи-и!» – захлинається од реготу Павлик, нагинаючи голову аж до худих, гострих колін і коливаючи великим горбом (С. Черкасенко «Маленький горбань»). 5. «*Павлик*, до нас!» – гукали дівчатка, вгледівши горбаня (С. Черкасенко «Маленький горбань»). 6. «Що це за перетрубація, *Степан?*» – спитала таким тоном, що вони нараз спинилися, як хлопчаки, і винувато опустили руки (В. Шевчук «Дім на горі»). 7. «Та це, *Олександра Панасівна*, тее-то... директор», – сказав Степан сумирно і втер з

чола піт (В. Шевчук «Дім на горі»). 8. «Доброго вечора! – сказав він, проходячи у ворота. – Чи у тебе, *Марія*, все тут гаразд?» (В. Шевчук «Дім на горі»). 9. Я, *Галина Іванівна*, новий директор школи. Оце ходжу, щоб познайомитись із учителями, бо вже пора було б нам зібратися на нараду (В. Шевчук «Дім на горі»). 10. «А то не ваш чоловік, *Марія Яківна*, кіз пасе?» – спитав несподівано для себе (В. Шевчук «Дім на горі»). 11. «Ой, пішов ти в море, *Мусієчка*, – голосила вона мовчки, – та й слід твій солоня вода змила» (Ю. Яновський «Вершники»). 12. «*Любий Сева*, – хочеться мені почати, – нарешті й про вас ітиме мова. У мене на стіні висить портрет – ваш дід у білій полотняній сорочці й в полотняних штанах, босий і без шапки» (Ю. Яновський «Майстер корабля»).

Вправа 44. Утворіть звертання від поданих слів, запишіть утворені форми.

Марина Григорівна, вельмишановний Павло Никифорович, пані Галина, Сергій Петренко, поважна Марія Юхимівна, Оксана Заворотнюк, Микола Іванович, пан професор, пан ректор, Генріх В'ячеславович, Віра Андріївна, добродій Заярнюк, отець Богдан, сестра Марія, тітка Іванна, дядько Павло, добродій Милославський, доцент Петров, інженер Волох.

Вправа 45. Відредагуйте неправильно утворені звертання; запишіть відредагований варіант.

Високоповажний міністр, шановний декане, вельмишановна пані Плетньова Ольга Володимирівна, шановний Чумак Віктор Василіович, високо преподобний отець Андрій, шановний судде, Всечеснійший Отче Павло, глибоко шановний пане директоре, вельмишановний добродій Миколо, друг Ілля Васильович, добродій Чорновіл, шановний пане полковник.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 46. Порівняйте листи-подяки, написані російської та українською мовами. Вкажіть на особливості утворення звертань, форм ввічливості в українській мові.

Уважаемый Игорь Анатольевич,

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» благодарит Вас за организацию практики студентов нашего вуза. Академические знания учащихся были существенно дополнены практическими навыками по избранной специальности, что способствует более глубокому и всестороннему изучению юриспруденции. Мы желаем Вам творческих успехов в Вашем нелегком труде и надеемся на дальнейшее сотрудничество.

С уважением

проректор по научной работеА. Р. Петренко

Шановний пане Віталію Нечипоренко!

Від імені дирекції компанії «Криворіжсталь» дякуємо Вам за проведений курс підготовки спеціалістів-програмістів. Хочемо зазначити, що Ваша допомога була вкрай необхідною й корисною, оскільки ми дуже гостро відчували потребу в програмістах такої кваліфікації. Слід також сказати, що всі, хто відвідував Ваші курси, неодноразово виражали своє захоплення методикою вашого викладання й, що особливо приємно, уміло застосовують набуті знання на практиці.

Ще раз дякуємо й висловлюємо надію, що це лише успішний початок нашої співпраці, і в майбутньому Ви ще не раз допоможете нам у справі підготовки кваліфікованих кадрів.

З повагою й побажанням успіхів
директор компанії.....В.П. Мироненко

Вправа 47. Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові від поданих імен. Поставте їх у кличному відмінку. Утворіть моделі офіційних звертань з цими іменами і запишіть їх.

Василь, Хома; Агнеса, Лев; Овксентій, Григорій; Архип, Сава; Олег, Віталій; Ория, Петро; Анастасія, Федір; Богдана, Володимир; Віссаріон, Іполит; Самійло, Ілля; Ігор, Андрій; Соломія, Терентій; Фрідріх, Флорентій; Христина, Ничипір; Любов, Нестор; Микита, Никифір; Олеся, Мусій.

Питання для самоперевірки

1. Що означають звертання і яка їхня роль у реченні?
2. Чим виражаються звертання?
3. Які розділові знаки вживаються при звертаннях?
4. Чи можуть звертання виражатися іменниками у формі називного відмінка множини?

Тема 5. Поняття про відокремлення.

Відокремлені означення, прикладки, обставини, додатки

1. Поняття про відокремлення.
2. Відокремлені означення. Підрядне означальне речення та дієприкметниковий зворот як паралельні синтаксичні конструкції.
3. Прикладка (апозиція). Відокремлення прикладки. Особливості узгодження географічних назв з означувальним словом.
4. Відокремлені обставини, розділові знаки при них. Підрядні обставинні речення та дієприслівникові звороти як паралельні синтаксичні конструкції.
5. Відокремлені додатки, розділові знаки при них.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 48. Поставте пропущені розділові знаки при відокремлених означеннях. Поясніть умови відокремлення або невідокремлення означень (порядок слів, поширеність означення, морфологічне вираження пояснюваного слова, тип зв'язку між означуваним і означенням).

1. На покуті залитий сонцем під сліпучою синявою неба сидів старий Чумак (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 2. Галя зойкнула і наче підкинена пружиною кинулась на шию братові (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 3. Вічна легенда про двох братів вирізьблена на далекому місяці бентежить душу, як і завжди, як і давно-давно колись в дні золотого дитинства, своєю трагедією, своєю таємничістю нерозгаданою – таємничістю неоправданої, кричущої зради (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 4. Світ, в якому і та легенда, та емблема вирізьблена на вогненнім щиті здається неймовірною і зовсім-зовсім неможливою, неправдоподібною... (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 5. Ущерблений місяць зачеплений за хрест дзвіниці висить шкереберть (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 6. Впущені туди метелики стають з білих кольоровими і, напевно, гарно там бавляться (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 7. Він одривається від ґрат і ходить по темній камері не звертаючи уваги ані на те, що камера всупереч тюремним законам зовсім не освітлена, ані на тяжке насичене духом людського поту цвіллю й смородом блощиць повітря (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 8. Старші сестри і всі сусідські дівчата завітчані й закосичені швиденько кінчають робити посеред вулиці «Купалу» дві високі жердини зв'язані вгорі а тоді зігнуті й широко розставлені як дуга, та й так вкопані в землю вони обмотують гірляндами квітів і трав, пахучим любистком, зеленим барвінком (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 9. То ж не хмари то казкові баскі коні і вичитані з книжок горбаті верблюди і фантастичні слони і кораблі... (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 10. Зворушені уявними небезпеками вони тиснуться одне до одного і не жаліють себе кожен наввипередки готовий покласти життя за іншого... (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 11. Андрій тільки помітив, що коло буцигарні стояла якась тичба людей з білими торбами оточена вартою озброєною рушницями з примкненими багнетами (Іван Багряний «Сад Гетсиманський»). 12. Припорошені білим снігом стояли хати між тинами через усю вулицю лежала голуба тінь (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 49. Поясніть уживання (або відсутність) коми при відокремлених узгоджених означеннях.

1. Спереду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими передосінними берегами (В. Підмогильний «Місто»). 2. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився – на повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою (В. Підмогильний «Місто»). 3. Одійшовши від нього на мить вже почувала раптову нудьгу й нові ще не з'ясовані економічні проблеми

(В. Підмогильний «Місто»). 4. На зріст він був високий, тілом міцно збудований і смуглий на обличчі. Молоді м'які волосинки, неголені вже тиждень, надавали йому неохайного вигляду (В. Підмогильний «Місто»). 5. Місяцями погноблені в одезі білі тіла виходили з в'язниці, розцвітали бронзою в гарячій млості на піску, як загублені десь на нільських берегах дикуни (В. Підмогильний «Місто»). 6. Повз нього пропливали сотні облич, веселих, серйозних і заклопотаних, десь голосила обікрадена жінка, кричали, граючись, пацани (В. Підмогильний «Місто»). 7. На Нижньому Валу одшукав тридцять сьомий номер, зайшов хврткою на подвір'я і постукав на ганку в глухі, поїдені червою двері (В. Підмогильний «Місто»). 8. Ряд низеньких старомодних будинків кінчався коло берега обдертими, давно не мазаними халупами (В. Підмогильний «Місто»). 9. Степан переступив поріг, трохи побоюючись, чи не побачить надто чуже обличчя в кріслі коло столу, м'які меблі й застелену килимом підлогу (В. Підмогильний «Місто»). 10. Голодний і розчарований, він мляво простував додому (В. Підмогильний «Місто»). 11. Хлопець швидко вертав додому, обнятий єдиною думкою про свою раптову коханку (В. Підмогильний «Місто»). 12. Широка, підчеплена до стелі труба тяглася від неї просто до півкімнати, далі круто звертала й зникала в стіні над книжковою шафою (В. Підмогильний «Місто»).

Вправа 50. Знайдіть речення, ускладнені відокремленими означеннями. З'ясуйте можливість синонімічної заміни складнопідрядним реченням.

1. Гнат, приголомшений окриком, опішив і відступив назад, але потім зрозумів, що ця людина ніскільки не боїться його та ще й насміхається (Г. Тютюнник «Вир»). 2. Накинувши на плечі козушок, Тимко прослизнув через хворостяні ворітця, що вели до яру (Г. Тютюнник «Вир»). 3. Тиша. Зелене хитиво шелюгів, вибілений сонцем пісок, на ньому свіжі сліди дівочих каблучків, запетльовані, неспокійні, як у нюшкуючої лисички (Г. Тютюнник «Вир»). 4. Від дубової кладки, схованої поміж густими вербами, пружинами розпускаються водяні кола (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Дома мати жахнулася, побачивши палаюче войовничою силою, подряпане, з гостро блискучими очима обличчя доньки (Г. Тютюнник «Вир»). 6. Степ у цю пору, весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний, навіває на людину віковічне почуття ще більшої жадоби до життя (Г. Тютюнник «Вир»). 7. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжо-зеленої землі, навтомним щебетанням жайворонка у високості, трубним криком журавлів, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ... (Г. Тютюнник «Вир»). 8. Чим ближче під'їжджали троянівці до заводу, тим виразніше долітав до них якийсь гомін, схожий то на шум машин, не то на вириво великої юрби людей, тим яскравіше розгорталися і освітлювалися величезні, запорошені вугільною пилюкою вікна заводу (Г. Тютюнник «Вир»). 9. За простим столом, нічим не покритим і залитим чорнилом, що вже давно засохло і ввійшло навечно в деревину, сидів,

схиливши голову набік, лисий чоловік і щось писав, не звертаючи уваги на прибулих, навіть не підвівши голови (Г. Тютюнник «Вир»). 10. В його пам'яті виринає давно вже забутий епізод, бачений ним колись на одному з вокзалів півдня (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 51. Перекладіть речення українською мовою, звернувши увагу на особливості творення дієприкметників у російській та українській мовах; запишіть переклад. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Живые процессы происходящие в наши дни в русском литературном языке характеризуются исследователями как либерализация употребления языковой системы, поскольку в сфере литературного использования, и прежде всего в массовой коммуникации, оказались пласты чуждые канону публицистического дискурса целых десятилетий (Г. Н. Манаенко «Информационно-дискурсивный подход к анализу осложненного предложения»). 2. В сущности, термин «осложнённое предложение» используется как обобщающий для предложений включающих в свой состав весьма разноплановые синтаксические конструкторы (однородные, обособленные, поясняющие и уточняющие члены предложения, сравнительные обороты, обстоятельственные детерминанты, инфинитивы цели и дополнения, обороты со значениями включения и исключения, присоединительные конструкции, вставные и вводные конструкции, обращения, обособленные приложения) без какого-либо теоретического обоснования понятия «осложнённое предложение» и определения единых оснований его типологии (Г. Н. Манаенко «Информационно-дискурсивный подход к анализу осложненного предложения»). 3. Так представляется необходимым при адекватном современной научной парадигме описанию системы осложняющих категорий опираться, в частности, на доминирующие в наше время воззрения в решении фундаментальной проблемы о соотношении языка и мышления обоснованные в научных работах когнитивного направления которые по определению характеризуются антропоцентрическим подходом (Г. Н. Манаенко «Информационно-дискурсивный подход к анализу осложненного предложения»). 4. Для М. Хайдеггера же, как отмечал В.В. Петров, «практическое понимание достигаемое в ходе повседневной деятельности имеет более фундаментальный характер, нежели абстрактная, отвлеченная рефлексия» (Г. Н. Манаенко «Информационно-дискурсивный подход к анализу осложненного предложения»).

Вправа 52. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть відокремлення прикладок комами або тире.

1. Будуючи хату, косила плавню й Оксана дочка старого Кульбаки хоча їй як матері-одиначці можливо виписали б і шиферу, якби вона пішла до свого начальстві з заявою: адже там, де вона працює, у колективі науково-дослідної станції, молоду жінку не раз уже відзначали за її самовіддану працю (О. Гончар

«Бригантина»). 2. Це він трижильний і мозолястий коваль що ще і в ті часи гнув залізні підіски руками! (І. Багрянний «Сад Гетсиманський»). 3. Левко студент-сільськогосподарник з їхнього ж села теж сидів коло них і живився (В. Підмогильний «Місто»). 4. Коло самих дверей у кутку чорніла буржуйка бляшана пічка, що мала завданням ogrівати взимку кімнату, а влітку на ній варено страву (В. Підмогильний «Місто»). 5. Сам з діда-прадіда селюк він чудово вмів би допомогти селянинові чи то казанню чи науковими порадами (В. Підмогильний «Місто»). 6. Після характеристики Сазона йшлося вже про Лук'яна Уласового батька (Г. Тютюнник «Вир»). 7. Він претинав тоді Славуту напроти однойменного урочища прадавнього козацького займища що споконвіку славилось рибою, птаством, бобром та хутряним звіром (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 8. Про Верхній острів або Малий Махортет і піде мова (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 9. То ж миле те сімейство Петро Олександрович та Алла Павлівна і запросило нас до себе в гості на Махортет (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 10. Дві сині тремтливі руки жадібно вхопили чарку і зразу ж зникли за дверима знов. То був Йоська нерозлучний побратим Дворянина (Ю. Смолич «Наші тайни»). 11. Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш (Г. Тютюнник «Климко»). 12. Сивий, вусатий і кругло-товстий як справжнісінький бочонок аптекар любив походжати ранками по базару в широких смугастих штанях у довгій ледь не до колін синій косоворотці підперезаній крученим шовковим поясом з білими китицями (Г. Тютюнник «Климко»). 13. Першим, хто помітив той трактор у полі, був молодший син Опанаса семирічний Андрійко (О. Довженко «Земля»).

Вправа 53. Знайдіть відокремлені і невідокремлені прикладки, поясніть розділові знаки при них.

1. Високий ступінь спорідненості індоєвропейських мов учені пояснюють їхнім походженням від єдиного генетичного предка – індоєвропейської прамови (навчальний посібник «Українська етнологія»). 2. Мілітарний дух епохи відбився у будівництві горних укріплених поселень – фортець (навчальний посібник «Українська етнологія»). 3. У II тис. до н. е. деякі нащадки найдавніших індоєвропейців українських степів під іменем аріїв просунулися в Іран, або Айріян, що значить «країна аріїв», та в Індію (навчальний посібник «Українська етнологія»). 4. Внаслідок просування цього населення в верх долиною Дунаю в III тис. до н. е., можливо, було стимульоване розселенням з Центральної Європи пращурів західних індоєвропейців – кельтів, італіків, іллірійців, германців, балтів, слов'ян (навчальний посібник «Українська етнологія»). 5. Одним із перших обгрунтував проблему існування українців як окремого народу М. Костомаров у своїх творах, зокрема в статті «Дві руські народності» (1861 р.) (навчальний посібник «Українська етнологія»). 6. Перший дослідник трипільської культури археолог В. Хвойка вважав трипільців предками слов'ян (навчальний посібник «Українська етнологія»). 7. Київську Русь стали розглядати як «колиску» трьох братніх

народів, а давньоруську народність вважали спільним коренем, із якого, як стверджувалось, у післятатарські часи і розвинулися російський, український та білоруський народи (навчальний посібник «Українська етнологія»).

8. Пригадую, як ми, діти, зламували на Івана Купала гильце, прикрашали його стрічками, стружками, паперовими квітами, як ходили з тим гильцем по вулиці... (Є. Гуцало «Запах кропу»). 9. Смугасті та воскові дива – гарбузи – лежать уже в купі під грушею, або під хатою, або ж поснули по всьому городу, хто де притуливши свою голу голову (Є. Гуцало «Запах кропу»). 10. Коли з пошти виходив наш поштар дядько Левко – височенний, худючий, як сама худорба, чоловік з брезентовою поштарською сумкою через гостро підняте вгору плече (Г. Тютюнник «Три зозулі з поклоном»).

Вправа 54. Перекладіть речення українською мовою, розставивши пропущені розділові знаки. Зверніть увагу на умови відокремлення прикладок.

1. И отец мужчина огромный толстый от медвежьей шубы надетой поверх полушубка в черных выше колен валенках и в большой боярской шапке сядет на диван (И. Бунин «Подснежник»). 2. Василий Конаков или просто Вася как звали мы его в полку былкомандиром пятой роты (В. Некрасов «Василий Конаков»). 3. Мимо прополз Титков пулеметчик второго взвода (В. Некрасов «Сенька»). 4. Вечером принесли пшеничного супа с куском хлеба, а потом пришел полковой химик старший лейтенант вынул лист бумаги и присев на корточки стал спрашивать Сеньку, где он родился, сколько ему лет, где учился и еще много вопросов (В. Некрасов «Сенька»). 5. Сенька долго бегал за старшим врачом командиром батальона но те даже и слушать не хотели, отмахивались – дел и так по горло машина с инструментами застряла в дороге, а новые раненые стали уже поступать (В. Некрасов «Сенька»). 6. Когда я вернулся из штаба, Приймак фельдшер сидел уже в землянке, и Терентьев поил его чаем (В. Некрасов «Рядовой Лютиков»). 7. Отправили бы вы товарищ старший лейтенант куда-нибудь этого самого Лютикова (В. Некрасов «Рядовой Лютиков»). 8. Не могу припомнить, как я узнал эту историю о парижском мусорщике Жане Шамете (К. Паустовский «Золотая роза»). 9. Полковой командир воспользовался этим и поручил Шамету отвезти во Францию свою дочь Сюзанну девочку восьми лет (К. Паустовский «Золотая роза»). 10. Чем дальше, тем яснее Шамет вспоминал этот блеск несколько ярких огоньков под низким потолком (К. Паустовский «Золотая роза»).

Вправа 55. Поясніть розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівником або дієприслівниковим зворотом. З'ясуйте, яке значення мають дієприслівники та дієприслівникові звороти.

1. Семен б'є поклони, не торкаючись коліньми долівки, і охоче задержує голову на землі (С. Васильченко «Басурмен»). 2. Залишившись у хаті сам, Семен зажмури́в очі і солодко-солодко потягнувся (С. Васильченко

«Басурмен»). 3. Розпаливши цигарку, він устроїв її в зуби, взявся в боки, осміхається сп'янілою посмішкою (С. Васильченко «Басурмен»). 4. Сидить Семен там, зігнувшись, поклав голову на коліна й гуде (С. Васильченко «Басурмен»). 5. Десь у гущавині, сховавшись у тіні велетня-листка, у срібні струни вдарив невидимий цимбаліст (С. Васильченко «Басурмен»). 6. Семен піднімає вгору руки, ніби підбираючи мотузки од небесних дзвонів, і починає працювати руками й ногами, і голос його, як грім, розноситься далеко по всьому зеленому світу (С. Васильченко «Басурмен»). 7. Галатів чуб один ворухився, звисаючи над оком (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 8. Вони літають, як птахи, кружляючи над рідними хатами, вище й вище, на синю скелю неба, ледве помітними крапками стають там, і насилу впасти може згори завмираючий клекіт (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 9. Шахай клянеться собі, обходячи церкву, зупиняючись перед святим козацтвом на стінах, клянеться не допустити жалості до серця (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 10. Семена зарубав третій ескадрон, оточивши його своїми двадцятьма клинками в полі, вислухавши глузування і лайку, давши йому змогу попроситися з білим світом (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 11. Ліхтар поплив далі по темряві, ще кілька ліхтарів снувало по боках, в темному полі за ліхтарями йшли командири партизанської армії далі, розмовляючи, радячись і не звертаючи уваги на осінню мжичку, на холодний вітер ночі (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 12. Одбивши перший наскок Остюка, француз хитро оборонявся, вибираючи хвилину та зручну позицію для раптового випаду (Ю. Яновський «Чотири шаблі»).

Вправа 56. Перепишіть речення, розставляючи, де треба, коми для відокремлення обставин, виражених дієприслівником або дієприслівниковим зворотом.

1. З неба злякано дивився вниз поблідлий місяць і ховаючись у хмари тікав і з жахом озирався назад на полум'я (В. Винниченко «Студент»). 2. Так бабуня шептала молитву, а я приклякнучи і спираючись ліктями на її колінах числила морщинки що повкладалися над її очима й дивилася нерухомо на її долішню губу, як вона під час шептання судорожно тремтіла... (О. Кобилянська «Царівна»). 3. Ні одно словечко не перехоплюється через уста мої, що я там бачила, що пережила, яку міць принесла звідти в серці. Як пробуючи свої сили потрясала молодими смереками, як ухопившись галуззя старих дерев висіла немов метелик як гойдалася, як спинаючись без відпочинку на гору спочивала опісля в м'якیم моху, гляділа в небеса, а там хмари прозоро-білі ледве помітні улітали попід ніжну синяву далеко (О. Кобилянська «Царівна»). 4. Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев хапаючись обома руками за штани де була та грижа і закарлюючи догори ноги зовсім як маленький (О. Довженко «Зачарована Десна»). 5. Тікаючи од дідового реву одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн (О. Довженко «Зачарована Десна»). 6. Не вдаючись глибоко в історичний аналіз деяких культурних пережитків слід сказати, що у нас на Україні прості люди в

бога не дуже вірили (О. Довженко «Зачарована Десна»). 7. Отак міркуючи поплакав я трохи згадавши страшний суд подививсь на ластовенят і згорнувшись у бубличок жалібно зітхнув (О. Довженко «Зачарована Десна»). 8. Обвішані великими торбами звівши біляма мовби посміхаючись у небо вони співали своїх моторошних пісень тримаючись одне за одного й за довгі посохи (О. Довженко «Зачарована Десна»). 9. Приємно тремтячи освіженим тілом просуваючи руки в рукави він почував себе демократом, другом народу, який не має чого боятись (М. Коцюбинський «Коні не винні»). 10. На знак протесту він налив собі чарку горілки, вихилив зразу і одкинувшись в кріслі заклав руки в кишені своїх офіцерських штанів (М. Коцюбинський «Коні не винні»). 11. Занепокоїлись інші собаки, а Мишка кинулась до дверей і підгорнувши під себе куценький хвостик заллялась дзвіночком (М. Коцюбинський «Коні не винні»). 12. Аркадій Петрович оддавшись на волю зеленим хвилям старався нічого не думати і тільки вдивлявся в таємничу глибину густих зарослів жита, тільки чув під ногами ніжну м'якість межі (М. Коцюбинський «Коні не винні»). 13. Васюренко сидів зігнувшись і почував, як затікають його ноги й клякнуть руки (В. Підмогильний «Син»). 14. Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров «У степу»). 14. Жінка йде по волі і трохи зігнувшись (О. Довженко «Земля»).

Вправа 57. Поясніть смисл фразеологічних зворотів (за довідками звертайтеся до фразеологічного або тлумачного словника), складіть з ними речення. У чому пунктуаційні особливості цих речень?

Не покладаючи рук, склавши (згорнувши) руки, згнітивши (скріпивши) серце, поставивши на коліна, потупивши очі, піймавши облизня, прогледівши всі очі, тіпаючись як у пропасниці, пустившись берега, розводячи баяндраси, носячи на серці.

Вправа 58. Знайдіть відокремлені обставини, виражені сполученням іменників з прийменниками, поставте пропущені розділові знаки при них.

1. Прошу надати мені відпустку з 3 травня по 5 травня 2007 року без збереження заробітної платні у зв'язку з сімейними обставинами (Іванова І. Б. «Українське ділове мовлення»). 2. Зважаючи на зауваження і побажання колективу у відділі Вакарчук О. В. організував фізкультурні перерви, оформив абоненти для відвідування басейну «Хвиля» працівниками відділу у вільний час (Іванова І. Б. «Українське ділове мовлення»). 3. Згідно з чинним законодавством та у зв'язку із введенням Кабінетом Міністрів України Декрету «Про порядок розрахунків з приватними особами» ТОВ «Меркурій» установлює такий порядок приймання молока й виплат за нього приватним особам... (Іванова І. Б. «Українське ділове мовлення»). 4. Оцінка якості роботи Фахівця і належні йому у зв'язку з високою якістю виконання обов'язків виплати проводяться за рішенням Керівника (Іванова І. Б. «Українське ділове мовлення»). 5. У разі невиконання або неякісного виконання обов'язків за контрактом сторони несуть відповідальність згідно з законодавством і цим контрактом (Іванова І. Б. «Українське ділове мовлення»). 6. Білоруський етнос

формувався починаючи від VIII–IX ст. на землях заселених до приходу слов'ян балтськими племенами («Українська етнологія»). 7. Попри велику кількість публікацій присвячених питанням етногенезу українців їх можна поділити на дві великі групи: автори першої – прихильники існування в минулому єдиного давньоруського етносу; другої – ті, хто обстоює точку зору про незалежне від самого початку формування українського етносу («Українська етнологія»). 8. Водночас відповідно до територіальних претворень змінювався кількісний склад українців («Українська етнологія»). 9. Попри значний переселенський відтік українського населення на схід початок XX ст. відзначався його динамічним збільшенням і в межах національної території («Українська етнологія»). 10. Внаслідок неврожаю 1946 року 1947 р. в Україні знову розпочався голод («Українська етнологія»). 11. Залежно від положення щодо Дніпра Українське Полісся поділяється на Правобережжя й Лівобережжя («Українська етнологія»). 12. Незважаючи на те що укладання шлюбу відбувалося за згодою чи за ініціативою молодих завжди всі рішення, які мали юридичні наслідки, приймалися не самими молодими а їхніми батьками (посередниками або представниками) («Українська етнологія»).

Вправа 59. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Зверніть увагу на відокремлення додатків.

1. Замість недосяжного тим часом умивання він вирішив скупатися після іспиту в Дніпрі і взявся до сніданку (В. Підмогильний «Місто»). 2. Крім того він був командирований до вищої школи і мав право на підтримку в першу чергу (В. Підмогильний «Місто»). 3. Крім того у них перестала діяти весела трутизна, і солдати, почувши сильний страх і біль у голові, а також убогість своєї наготи, раптом упали духом і забувши про надбавку гектарів посунулись назад зігнулись і покотились в ріку захлинаючись і потопаючи цілими купами (О. Довженко «Україна в огні»). 4. У скотарів на відміну від землеробів не жінка, а чоловік є головною фігурою в сім'ї та родині, оскільки все життєзабезпечення лежить на пастухах і воїнах («Українська етнологія»). 5. Звичайно, тривале перебування на теренах України багатьох стародавніх народів у тому числі трипільців та аріїв не минуло безслідно («Українська етнологія»). 6. Проте навіть на підставі традиційних для радянської історіографії визначень народності й нації – переконані опоненти цієї концепції зокрема Г. Півторак – довести, що давньоруська народність мала всі необхідні для неї ознаки, практично неможливо («Українська етнологія»). 7. Щодо білорусів і росіян то вони як етноси на переконання Г. Півторака і багатьох інших представників ранньослав'янської концепції утворюються пізніше («Українська етнологія»). 8. Ідеальним кормом для робочих коней вважався крім сіна і конюшини овес, хоч їх годували ще різноманітними сумішами, запареною половою тощо («Українська етнологія»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 60. Перепишіть текст, розставте пропущені розділові знаки, поясніть їх. Знайдіть речення з узгодженими та неузгодженими означеннями, зверніть увагу на умови їх відокремлення.

Сірий припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом; суворою лінією стоять на ньому сторожові могили насипані може татарвою а може волелюбним козацтвом що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал; весною могили оборюють і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою; росте на них подорожник біленькі невісточкі чіпкий спориш розкішний з гіркуватим чадним смородом полин колючий з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк скромні лагідні незабудки нерозлучні брат-і-сестра і весняними вечорами коли відсиріє від степової вологи земля голублять душу і серце людини свіжі і ніжні степові запахи і тихо шепчуть трави обліті сяйвом місяця що мов червона діжа викочується із-за мовчазних могил і фарбує степ в густо-малиновий темнуватий колір. І хто зна хто може підслухати хто розгадає таємну мову природи хто скаже про що шепчуть зелені трави мовчазним чорним могилам? Може вони повідають про те як на них зупинялися постоем козаки варили саламату а кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала як грім то промовляла тихим жалем і під той сум під ту жалобу схилив порубану в шрамах голену з буйним оселедцем голову старий козак та згадував вірне товариство що полягло десь під Кафою або Трапезундом. Золота порохівниця місяця вистромившись із-за могил порошила трави голубим пилом і вдавалося козакові що там у степу ворухиться щось іржуть чийсь коні і вже не рокотання бандур чути звідти а ледве вловимий передзвін шабель і не сиділося старому не ілася йому саламата свербіла рука до шаблюки до бою кликало серце. Може степові трави шепчуть про те як отут у бур'янах лежав зарубаний татарин і вороння клювало йому очі щоб і з того світу не дивилися вони на священну землю степового лицарства. А може про те як червоний комісар бився тут до загину з біляками і востаннє ткнувся вустами в рідну землю цілуючи її на вічне прощання... (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 61. Відредагуйте речення і запишіть відредагований варіант.

1. Приведені факти у доповіді свідчать про успіхи в сучасній медичній науці. 2. Створена повість молодим автором зацікавила всіх присутніх. 3. Режисер у руках тримає кадри з нової кінокартини, знімавшея на студії ім. Довженка. 4. Направляємих студентів на практику потрібно ознайомити з існуючою інструкцією. 5. Арештант турбувався про родину, взяту під нагляд поліцією і яку він залишив без засобів до існування. 6. Студенти ділились одержаними враженнями про Севастополь. 7. Таким твором, прославляючим звичайне селянське життя є кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна».

Вправа 62. Відредагуйте словосполучення і запишіть їх: виборне право, незнаючий працівник, завідуючий відділом, справи запущені, торкаючись завдань, супроводжуючий документ, рахуючись з чужою думкою, розбираючись у цьому питанні, чітко означені контури, слідуюча зупинка, фактично існуючі відносини, при обтяжуючих обставинах, зазначати раз в місяць, так би кажучи, робивши це завдання, приймаючийся до технікума, підвищивши в посаді, розміщений в 14 кілометрах від міста, упаковочний папір, понісши збитки, початкуючий студент, приведені показники, добавлена вартість, головуючий зборів, об'явлений конкурс, управляючий пристрій, не дивлячись на зауваження, наголосивши важливість проблеми, підводячи підсумки, заказний лист, зв'язаний із проблемою, ведуча фірма, люблячий перемогу спортсмен, симпатизуючий хлопець, проїздний білет, перемігший у змаганнях спортсмен, приймаючи до уваги зауваження, зів'явший лист, носивши пакунок, відвідуючий хворого.

Вправа 63. Перепишіть текст, розставте розділові знаки. Знайдіть речення, ускладнені відокремленими прикладками, поясніть розділові знаки.

На західній околиці села біля самого байраку живе Йосип Вихор по вуличному Йонька. Велика вкрита соломою хата притулилася біля яру поруч з нею хлів ще далі в садку клуня житло для горобців та голубів що воркують під бантиною у солом'яних кошелях. Від клуні стежка круто падає в яр з холодною джерельною водою.

Сім'я в Йоньки така старший син Гаврило широкоплечий біловусий здоровань на одну ногу кульгавий як був ще пастушком бугай ногу потовк. Іде вулицею поміж тинами голова то визирне то заховається собаки брешуть аж з очей іскри сиплються думають що то він їх дратує. Середульший Федот дрібноростий чорненький схожий на батька. Цей служить в Червоній Армії добився двох кубиків і його портрет висить на покуті поміж рушниками. І найменший Тимко. Цей вдався не в матір не в отця а в проїжджого молодця. Високий тонкий з-під картуза чорні кучері пруть очі гарячі черкеські дивляться спідлоба. Як іде селом зустрічні дівчата полум'ям займаються. Одним словом добрячий парубок одна печаль серце лиже з дитинства байстриюком дражнять.

В 1920 році, після кривавої січі червоних із махновцями пішла молода красива Уляна у яр по воду. Бачить звівся з бур'яну чоловік хотів щось сказати та й знову повалився в траву. Підбігла до нього Уляна аж то червоний боець лице в крові очей не видно ліва нога шаблею порубана видно лежачого сікли. Простяг до неї руки благає *Візьми мене молодице звідси загину я тут*. Обняла його Уляна за спину поміцніше та й повела геть від смерті (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 64. Перекладіть речення, розкривши дужки. Власні назви поставте в потрібній формі.

1. Мы приближались к древнему городу (Афины). 2. Португальский лайнер «Санта-Мария», направлявшийся из столицы страны (Лиссабон) в

Америку, зашел на остров (Мадейра). 3. Установлена прямая фототелеграфная связь между городами (Киев) и (Полтава). 4. Пансионат построен близ реки (Десна). 5. Русский город Можайск построен на (Москва-река). 6. Выставка картин испанских мастеров была организована в Санкт-Петербурге, в музее («Эрмитаж»). 7. Всеобщее внимание привлекали события на острове (Кипр). 8. В Москву для ведения переговоров по вопросам экономического сотрудничества между Россией и (Республика Куба) прибыла правительственная делегация. 9. Один из московских театров находится на улице (Арбат). 10. На улице (Стретенка) находится модный бутик. 11. Поезд остановился на станции (Трикотажная).

Вправа 65. Перепишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Відредагуйте речення.

1. Я Мотрич Олена Григоріївна народилася 24 лютого, 1979 року в м. Кременчуці, Полтавської області. 2. Родинний склад – батько Мотрич Григорій Вячиславич в 1949 році народився, слюсарює на Кременчуцькому АТП-01811, мати Левицька Людмила народилася 1955 року домогосподарка. 3. Відмінний педагог пан Корнієнко В. П. працює в ліцеї «Зигзазі» вже на протязі 10 років. 4. Я Бессонов Вісаріон Лукович студент економічного факультету групи ЕФ-42 ХНУ доручаю Євген'єву Олексію Микитовичу за його паспортом, виданим в Херсонській області отримати у касі університета належні мені гроші. 5. Цим дорученням ХКФ № 3 в особі директора, Воїнова Олега Антоновича, уповноважую юридичного консультанта, Максименко Олександра Юрійовича, виконувати всі необхідні дії. 6. Я студент гр. СЦ-51 соціологічного ф-ту ХНУ, Колісник Ірина Ілівна, отримала від завідувачки кабінетом, Олійник М. В., для тимчасового користування часопис.

Вправа 66. Перекладіть речення українською мовою, розставивши пропущені розділові знаки; запишіть переклад. Зверніть увагу на вживання в реченнях відокремлених обставин.

1. Терминологическая лексика очень информативна и в научно-техническом переводе является незаменимой позволяя наиболее точно и кратко изложить суть документа. 2. Отвечая на телефонный звонок немец обычно называет свою фамилию что делает ненужными какие-либо расспросы затягивающее время которое немцы очень ценят. 3. Лингвисты к примеру оставляя в стороне другие школы перевода анализируют переводческие проблемы в рамках лингвистического переводоведения. 4. Не исключая возможности самостоятельного развития теории художественного перевода следует отметить его отличие от других видов перевода которое состоит в том что для процесса художественного перевода характерно наличие образного мышления. 5. Отстаивая концепцию непроницаемости языков ее сторонники защищают свою позицию ссылками на то что реальный мир якобы совершенно по-разному воспринимается людьми говорящими на разных языках. 6. Однако несмотря на очевидный приоритет прагматического подхода в изучении различных сторон

переводческой деятельности его применение в переводе обнаруживается в основном при синхронном рассмотрении современных переводов.

Вправа 67. Відредагуйте речення і запишіть їх. Зверніть увагу на вживання дієприслівникових зворотів.

1. Прийшовши з театру, господарів на подвір'ї зустріли сусіди.
2. Говорячи про це, тобі навіть не спало на думку, що я можу тебе почути.
3. Завершивши роботу, учений був викликаний додому. 4. Піднявшись вгору по Дніпру, баржа буде розвантажена на причалах Києва. 5. Вживання цих виразів та зворотів може бути зрозуміле шляхом наочних прикладів, взявши як ілюстрацію зразки художньої літератури. 6. Більшість птахів не лишаються у нас зимувати, а вивівши потомство, летять у теплі краї. 7. Я ішов, не обертаючись. 8. Осінь повелась спочатку суворо, увійшовши у свої права. 9. Та хіба нам сидіти, згорнувши руки. 10. Починаючи із кінця січня, у нас почнуться лекції. 11. Потім Андрій призначається начальником автобази, працюючи на цій посаді багато років. 12. Від науки вимагаються такі поради, застосувавши які отримали значні результати у роботі.

Вправа 68. Перепишіть речення, знайшовши уточнюючі обставини і відокремивши їх комами. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Бабина та дідова хата стояла над шляхом біля самісінького лісу зовсім нікудишня хата, по вікна загрузла в землю, підперта стовпами, щоб не розлізлись чи не повтікали на всі боки її стіни, з одного боку до неї прилягло одне крило городу, а з другого – друге (Є. Гуцало «Запах кропу»). 2. Шумів за причалом очерет та десь за баржею на мілководді телготіли гуси й качки, закінчуючи свій вечірній туалет з незмінними водними процедурами (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 3. Віддихавшись, повиплутувалися з лямок рюкзаків і звелись на тремтливі ноги. Праворуч нас шумить Дніпро, а попереду внизу під кручею зеленіє смуга очерету, а вже за ним відрізаний від нас водами Вороної Махортет (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 4. З бляшаної дахівки хліва переливаючись і виблискуючи стікала на землю місячна повінь, підмивала окоренки старих верб, що росли на городі, перехлюпувала через тини і котилася ген далі аж до Ташані росянистими рукавами слалася по тихій воді іскристими спалахами (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Внизу за гаєм клепає хтось косу; скрипить десь віз за могилою, а попід гаєм на толоці пасеться череда, і звідти переганяючи одна одну біжать з хурчанням дві ноти (В. Винниченко «Раб краси»). 6. Коли тихого вечора десь перед Петром і Павлом починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика (О. Довженко «Зачарована Десна»).

Питання для самоперевірки

1. Що таке відокремлення?
2. Коли узгоджені означення не відокремлюються? Наскільки це залежить від змісту висловлювання? За яких умов відокремлюються неузгоджені означення?
3. Що таке прикладка? Чим подібне і чим відрізняється відокремлення прикладок від відокремлення узгоджених означень?
4. Чи завжди відокремлюються обставини, виражені дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами?
5. Які прийменники вживаються в конструкціях з обставинним значенням?
6. Які формальні і смислові ознаки відокремлених додатків?
7. Чим зумовлено вживання уточнюючих членів речення? Які члени речення можуть уточнюватися?

Тема 6. Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями

1. Загальне поняття про вставні і вставлені конструкції.
2. Речення, ускладнені вставними словами, словосполученнями та реченнями.
3. Речення, ускладнені вставленими конструкціями.
4. Розділові знаки в реченнях, ускладнених вставними і вставленими конструкціями.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 69. Спишіть речення, розрізняючи вставні та вставлені ускладнюючі компоненти. Поясніть різницю в їх семантиці, структурі, позиції в реченні, в пунктуації. Зверніть увагу на особливості інтонації. Поставте пропущені розділові знаки.

1. Одягався охайно, був незмінно пристойний і зосереджений і завжди про щось здавалось нам думав (О. Довженко «Земля»). 2. Але оскільки дід не слабував ні на яку хворобу, він не помер відразу. Навпаки без усякої сторонньої допомоги він ще легенько підвівся, сів і оглядівся навколо (О. Довженко «Земля»). 3. Колись казали старі люди наше кладовище було за селом, але з часом мертві, як і живі, поширили свої володіння, й тепер воно опинилось мало не в самому селі (О. Довженко «Земля»). 4. А трохи нижче Звонця йшла Товчинська забора так тут називалися кам'яні гряди, що на відміну від порогів тяглися не через усю ріку, а лише з якогось одного її берега, за нею з лівого боку вливалася та й зараз вливається в Дніпро річка з поетичним йменням – Ворона (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 5. І хай то буде всього лише поетична метафора Дніпро, як море але чесне слово він і справді у цих краях, як... море (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 6. Здавалось дядько Софрон колись добре й рішуче розміркувався собі, раз на все плюнув й одійшов набік од свого життя. Мовляв іди, як хочеш, бо нічого вже путнього від тебе не

діждешся (В. Винниченко «Раб краси»). 7. Звали нашого діда як я вже потім довідавсь Семеном (О. Довженко «Зачарована Десна»). 8. Сталося це кажуть якраз на зелену неділю. 9. Якось однієї ночі в нашій хаті, що як відомо вже вросла по вікна в землю, сталося дві події (О. Довженко «Зачарована Десна»). 10. З'являються музичні твори великої ідейної наснаги, масштабної форми, зрілого професіоналізму «Стрілецька рапсодія» і симфонічна поема «Каменярі», опера «Бар Кохба» Ст. Людкевича, засвідчивши прагнення до універсальності змісту й музичної мови, засвоєння досягнень новітньої західноєвропейської музики в синтезі з національною музичною традицією (підручник «Історія української літератури ХХ ст.»).

Вправа 70. Перепишіть, розставивши пропущені розділові знаки. Підкресліть і охарактеризуйте вставні слова, словосполучення та речення за значенням:

- 1) виражають упевненість чи невпевненість;
- 2) оцінку висловлюваного;
- 3) вказівку на джерело повідомлення;
- 4) зв'язок думок;
- 5) активізацію уваги до повідомлюваного;
- 6) способи оформлення думок.

1. Пісня здавалось бриніла вже в ньому (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»). 2. За О. О. Потебнею суть предикативності якраз і полягає у вираженні дієсловом-присудком енергії суб'єкта, який створює свою ознаку. 3. Найбільш перспективним на нашу думку є дослідження пропозиції як відношення між елементами пропозиції. 4. Таким чином компоненти із вторинною предикацією завжди семантично й граматично залежать від структур із первинною предикацією та існують на їх тлі: якби не було первинної предикації, то не виникала б і вторинна. 5. Як свідчать проведені раніше дослідження вживання вокативів в англійському суспільстві є гендерно маркованим, тобто залежить від статі комуніканта і є притаманним жіночій вербальній поведінці. 6. Отже дослідження витоків українських дум та історичних пісень якраз на часі і заслуговує спеціального наукового обґрунтування. 7. Справді автори драм-антиутопій створюють драму, яка істотно відрізняється від драм інших жанрових модифікацій – соціально-психологічної, соціальної, побутової тощо. 8. Якщо автори романів-антиутопій як правило відносять дію своїх творів у далеке майбутнє, то для авторів драм-антиутопій це не є суттєвим. 9. Так А. Макайонек з метою моделювання ситуації «кінця світу» локалізує дію драми «Дихайте економно» в ізольованому від «великого світу» просторі – у підземному бункері. 10. З другого боку індивідуальний дискурс відкриває широкі можливості для мовленнєвого портретування та психологічної і навіть психіатричної діагностики. 11. У цьому безперечно теж проявляється той прийом, який є закономірністю драматургії обробок, – послідовність процесу творення нової художньо-драматичної реальності від очуження традиційного сюжету до відчуження новотвору з його проблемами та ідеями (із журналу).

Вправа 71. У поданих реченнях виділіть вставлені конструкції, з'ясуйте їхню функцію в реченні. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Ввечері повернулася Настя вона на поденну прати ходила і, розпитавши про наслідки вступної лекції, знову безжально вибила сина (В. Підмогильний «Історія пані Ївги»). 2. Присуд виконано на станції Липки об комісар глянув на дзигарі 11-й годині й 45 хвилин на дванадцятку ранку (В. Підмогильний «Гайдамака»). 3. Глобалізація життя від лат. globus – куля – всеземне об'єднання, що призводить до змішування і злиття етносів із дуже відмінними ментальністю й культурами знищення («Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект»). 4. Терміном етнос позначаємо як донаціональні спільноти рід, плем'я, народ, так і будь-які етнічні спільноти включаючи й нації («Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект»). 5. У тваринних популяціях нема шлюбних обмежень, однак змішування як, наприклад, вовка із собакою відбувається лише за виняткових обставин, коли популяції загрожує знищення («Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект»). 6. Цілісний темпоральний смисл висловлення не обмежується тим фундаментальним концептом, що його утворює синтаксична граматична форма речення та її значення (О. В. Кульбабська «Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові»). 7. Коли забракло моїх власних, бо я ж не фабрика метафор, почав непомітно вона все одно не розумілася підсовувати їй вірші своїх друзів (Ю. Андрухович «Московіада»).

Вправа 72. Серед наведених слів, словосполучень і речень виділіть такі, що використовуються як вставні. Згрупуйте їх: 1) виражають упевненість або невпевненість у тому, що повідомляється; 2) вказують на джерело повідомлення; 3) виражають задоволення чи незадоволення мовця; 4) привертають увагу співрозмовника; 5) вказують на зв'язок між думками. Окремо випишіть слова, що не вживаються у функції вставних.

Безперечно, дивна справа, без сумніву, на мій погляд, нібито, нарешті, по-перше, наче, дійсно, буває, врешті-решт, передусім, на радість, за словами, наприклад, навпаки, приблизно, притому, уявіть собі, так би мовити, скажімо, якраз, по суті справи, знаєте, буквально, майже, за повідомленням, по-моєму, як кажуть, якщо можна так висловитися, на жаль, крім того, якщо говорити правду, тим часом, все-таки, мабуть, природно, у цілому, повторюю, між нами кажучи, навіть, далєбі, між іншим, пам'ятається, очевидно, за моїми підрахунками, принаймні, на превеликий жаль, нарешті, адже, як-не-як, правда, власне, з дозволу сказати, отже, проте, певна річ.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 73. У поданих реченнях знайдіть вставні компоненти та однозвучні з ними члени речення, поставте і поясніть розділові знаки. Окремо розгляньте речення, у яких вживаються слова *проте, однак (одначе)*. З'ясуйте, за якої умови вони виконують функцію вставних слів.

1. Отже Оксані залишалося тільки уявити ту страшну школу, обнесену може навіть колючим дротом, а що муром, то напевне адже ж колись там був монастир, і ночами, як розповідає легенда, сторожі за добру плату подавали ченцям через мури коханок у лантухах (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 2. Пересторога, на котру проте Сократ нітрішки не зважив (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 3. Мені здається: все, все на світі має свої дверцята (В. Близнець «Звук павутинки»). 4. Зате розбрати і чвари між своїми як здавалось ніде в світі рясніше й щедріше не родили – з року в рік, з віку в вік (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 5. Вона панувала наді мною, мов над якою підданою, і хоч я могла розпоряджувати своєю волею так вповні, як вона, і супротивитися їй, – я проте не чинила сього ніколи (О. Кобилянська «Valse melancolique»). 6. А зате як випаде роса наче морозцем прихопить траву – сива-сива шубка (В. Близнець «Звук павутинки»). 7. Проте ходить він із такою пихою, що люди мимохіть спиняються і дивляться на нього (С. Васильченко «Олив'яний перстень»). 8. Здавалось він якось трохи ніби сяяв, а коли й не сяяв, то так видавалось, бо він посміхався, і була ще неділя і якесь-то свято (О. Довженко «Земля»). 9. Мовчало небо, високе, широке і наче зблідле від спеки, яка здавалось сунула від його все дужче та дужче на маленьке подвір'я, устелене знесиленими людьми; і навіть непосидливі горобці затихли й поховались кудись у затінок (В. Винниченко «Раб краси»). 10. І здавалось то були вже не згуки дерев'яної засмальцьованої палички, а гострі, колючі думи, які на чорних, незримих крилах летіли від рівчака і билися в душі (В. Винниченко «Раб краси»).

Вправа 74. Перекладіть речення українською мовою, відокремлюючи вставні і вставлені конструкції.

1. И вот тогда-то я был в то время полковым инженером мы и познакомились с Конаковым, а позднее даже и сдружились (В. Некрасов «Вася Конаков»). 2. Были бы ноги, убежали бы наверное куда глаза глядят (Ч. Айтматов «Белый пароход»). 3. Сенька с трудом левая рука стала тяжелая и неповоротливая, хотя и не болела совсем снял через голову скатку, потом стал стягивать гимнастерку и нательную рубаху (В. Некрасов «Сенька»). 4. Там, над передовой отсюда до нее было километров шесть-семь опять пикировали самолеты (В. Некрасов «Сенька»). 5. Здесь нам вспомнились недавние и на первый взгляд такие же беспричинные самоубийства фотографа Свиридова (Б. Акунин «Любовница Смерти»). 6. Но Лютиков фамилия бойца была Лютиков пролежал не денек, а целую неделю (В. Некрасов «Рядовой Лютиков»).

Питання для самоперевірки

1. Які мовні явища належать до вставних (вставлених)?
2. Яка загальна функція вставних і вставлених конструкцій?
3. Як відрізнити вставні слова й речення від однозвучних членів речення?
4. За яких умов вживаються вставні слова й речення і як вони відрізняються на письмі залежно від інтонації?

Модульна тестова робота з теми «Синтаксис простого речення»

1. Знайдіть варіант, у якому вжито просте речення (розділові знаки пропущено): а) На луці важко дрімають чорні стоги наче ситі воли на паші; б) Упав так що аж носом заорав; в) Тяжка думка кружляє в стратеговій голові як орел над лютим бойовиськом; г) Червоний пояс обвивавсь наче гадюка кругом тонкого стану.

2. Знайдіть речення, ускладнене відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом: а) Тебе, маленьку, рідну, сивувату, дано навіки в серці пронести; б) Втомлена, вона заснула, голову поклавши на камінь; в) Навіть сусіда, великий знавець у голуб'ячому спорті, замилувано стежив за «чужаком»; г) І день спадає стиглим овочем в мої долоні, знесені в простори.

3. Знайдіть речення, у якому вжито бінарний присудок: а) На відміну від батька, вона була як туго натягнута струна; б) Освітлена сонцем, вона від того стає ще мовби грізніша, незвичайна, тривожна; в) Змучений і втомлений стояв він біля веранди перед зламанною гілкою; г) І йдуть поклонитись народи майбутні на бронзові площі безсмертні твої.

4. Знайдіть речення, у якому неправильно поєднано підмет з присудком: а) Тбілісі виглядав влітку чудово; б) Більшість студентів уже захистила дипломні проекти; в) Мільйон глядачів відвідав художню виставку; г) Відкрите заняття провела молодий викладач Петрова О. В., яка нещодавно захистила кандидатську дисертацію.

5. Знайдіть варіант, у якому вжито речення, ускладнене вставленою конструкцією (розділові знаки пропущено): а) Поміж людьми як кажуть добре й нам; б) Ліс або як серби кажуть шума це не просто сосни та дуби; в) Тут на наш погляд починається найтонша шліфовка особистих переконань; г) Є ж люди на землі а то б не варто й жити що крізь щоденний труд уміють і любити і усміхатися і мислити й шукать.

6. Виділіть односкладне речення: а) Журавликом у небі закурликав. Черлений лист підняв, мов короґв; б) На узгір'ї чебер та полин; в) Обрій – у

хмаринках. Навколо стерня; г) Марную день на пошук незримой суті в сутінках понять.

7. Знайдіть речення, ускладнене уточнюючим членом: а) Любить він такі ночі безвечірні, і цю тишу, і якусь таємничність, гармонію у всій природі; б) На другий день, рано-вранці, Чіпка пішов до Грицька; в) Освіту у зв'язку з слабким здоров'ям Леся розпочала дома; г) Звідки він, міський житель, знає про ластів'ячі примхи?

8. Знайдіть речення, у якому вжито складений підмет: а) Славлю спільність мов і славлю їх одмінність; б) Там, над водою, купка людей лагодилась сідати у човен; в) В прозі життя – безодня поезії; г) Кордон між Московією і Україною позначився намистом запінених білим цвітом кущів калини.

9. Знайдіть речення, у якому правильно розставлено розділові знаки: а) Ні з того, ні з сього – кума з Ніжина; б) Цілий день би стояв та держав, та дивився вгору; в) Збережений у записах нас і нині чарує своєю невмирущою красою голос Оксани Петрусенко; г) Довге життя випало старій Дорошенчисі, або Чабанисі, як частіше її називають.

10. Знайдіть речення, у якому допущено граматичну помилку: а) Прочитавши твір, потрібно записати його переказ; б) Пішов Микола з чоловіками додому та, йдучи, нишком змовлявся з ними; в) Не встигнувши написати статтю, їй терміново потрібно було виїхати у відрядження; г) Виконавши правильно синтаксичний розбір речення, учень отримав відмінну оцінку.

Модуль 3. Синтаксис складного речення

Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця

1. Поняття про складне речення.
2. Засоби поєднання частин складного речення.
3. Основні типи складних речень.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 75. Визначте та схарактеризуйте засоби, що пов'язують частини складних речень (сполучники, сполучні слова, порядок розташування частин, співвідношення форм присудків, семантична залежність, інтонація тощо).

1. З боку степу Горб мав прямовисну стіну, на яку нападникам годі видряпатися, і лише з боку ущелини йшов похилий підйом, але там заздалегідь були споруджені кам'яні завали (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»).

2. В ущелині, де починався язик Горба, жебоніло світле джерело із смачною та холодною – найміцніші зуби ломить! – водою, що виручала плем'я, коли біда брала в облогу рятівний Горб (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 3. Закричали люди, кинулись хто куди, та – пізно. Одні стрибали в річку. Щоб перепливти й сховатися на тім боці в очеретах та лозах, інші бігли до села, що вже не могло їх порятувати, і лише крайні, кому було ближче, чимдуж бігли до рятівного Горба (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 4. Скіфи, зруйнувавши Нижнє, всю ніч залишалися на одному місці неподалік річки, де паслися їхні спутані коні, а вершники передрімували біля багать. 5. Як задніло, скіфи почали ворухитися, розпутували коней, сідали на них (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 6. Та ось перед Горбом скіфський клин наче розколовся посередині, одна його половина відійшла в ліву руку, друга – в праву (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 7. Біля воїна, котрий непорушно лежав, залишився лише кінь під барвистим чепраком (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 8. І кобанці все збагнули: скіфи принесли до Горба і лишили на кошмі свого тяжкопораненого воїна... (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»).

Вправа 76. Визначте тип складного речення за засобом зв'язку, характером відношень між частинами, за структурою (гнучкі/негнучкі, відкриті/закриті).

1. Яюсь віддалились, втратили тілесність химерні Іванові сповіді, ніби я геть постарів і згадую власну молодість (В. Дрозд «Катастрофа»). 2. Запах влєжаних газетних підшивок, вдавлений тютюновий дух, жовта бульбашка електролампочки під стелею... (В. Дрозд «Катастрофа»). 3. Рвонувсь у машинне, причавив плечима двері, смикнув з кишені сигарету, пальці тремтіли (В. Дрозд «Катастрофа»). 4. На покуті сидить старшина Григорій Павлович Копаниця – той, що колись писарем волосним був, а тепер старшиною (Б. Грінченко «Під тихими вербами»). 5. Господиня, немолода жінка, мовчки подавала на стіл страву, іноді тільки припрохуючи гостей призволитись; господар був гомінкий, веселий, частував і припрохував залюбки (Б. Грінченко «Під тихими вербами»). 6. Голосніше за всіх реготався сам старшина Григорій Павлович, і його товсте, сите обличчя з поганенькою руденькою борідкою аж двигтіло все, закинувшись назад (Б. Грінченко «Під тихими вербами»).

Вправа 77. Препишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте тип складного речення.

1. Каганчик ледве-ледве освітлював її обличчя і здалось воно матері чорним наче аж струпешілим (Є. Гуцало «Мертва зона»). 2. За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 3. Сулима як тільки став на Січі кошовим зваживсь на останнє (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 4. Застукотіли у Великому Лузі сокири і запорожці почали лагодити та конопатити великі чайки (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 5. Минуло тільки два тижні а вже

були готові до походу у море півсотні добрих чайок (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 6. Упевнившись що все упорядковано добре кошовий зняв шапку й перехрестився на схід сонця... (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 7. Обабіч козаків, берегами, верби та явори купали в Дніпрі свої гнучкі та зелені віти протоками коливалися од вітру та шелестіли очерета по озерах табуни лебедів ячали та дикі гуси герготали у гущавині плавні співоче птаство піснями заходилося горлиці буркотіли та зозулі віщували незграбні ж білі баби усі коси Дніпрові обсіли жовтий пісок своїм білим пір'ям мов снігом припорошили... (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 8. Налякалися турки і прислали кошовому повну кувхву золота аби тільки він замку не добував та турецькому султанові ганьби не робив (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 9. Хоч і велика була в нього здобич а проте він мав думку наскочити за одним разом ще й на дунайські турецькі городи (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 10. Конецпольський зрозумів що Хмельницький глузує з його похвальби і розлютований хотів покарати за те козацького сотника і тільки зваживши на заступництво Боплана скоро вгамувався (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 78. Перепишіть текст, розтавивши пропущені розділові знаки. Виділіть складні речення, визначте їх тип.

На горбочку біля Базавлука там де річка падаючи в Дніпро розлилася просторим як море лиманом Великі Води за часів Запорозької Січі стояли три хати а навколо хат поприсідавши до землі мов паляниці на черені, жовтіли солом'яними стріхами комори повітки сажі й інші будівлі хліборобсько-скотарського господарства. За межами тих будівель далеко на гору розстилався степ а від хат збігали униз до лиману кучеряві садки та зелені обсажені тополями й вербами левади.

То були зимівники трьох товаришів старих запорожців Балана Лантуха та Луб'яного. Багато вже років жили вони тут під захистом недалекої Запорозької Січі тихо та спокійно випасуючи понад лиманом на вільному степу великі косяки коней і гурти товару та засіваючи невеликі лани всякою пашницею.

Того вечора що з нього починається моє оповідання коли золоте сонце схилившись уже до обрію вигравало на блакитному блискучому просторі лиману своїм жовтогарячим промінням на призьбі найближчої до лиману хати сидів з люлькою в зубах власник одного з зимівників сивовусий дід запорожець Дмитро Балан. Глибокі зморшки що вже давно склалися на чолі старого козака за останні тижні вдвічі поглибшали а в довгих його вусах посивіли останні волосини і вже не нагадували про те що цей сивовусий дід був колись чорнявим бравим січовиком. Люлька запорожця сьогодні чомусь не курилася розпалювати ж її та колупати протичкою козаку було дуже незручно бо в нього була тільки одна права рука замість лівої ж у рукаві сорочки теліпався тільки невеликий цурпалок.

Коли старий козак позбувся своєї руки у Запорозькій Січі ніхто не пам'ятав бо тому вже минуло більш ніж п'ять десятків років. Сталося те ще тоді коли Балан був зовсім молодий за часів кошового Гордієнка (А. Кащенко «Зруйноване гніздо»).

Вправа 79. Переклавши текст українською мовою, зробіть порівняльний аналіз синтаксичної будови складних речень російської та української мов.

Холмы все еще тонули в лиловой дали, и не было видно их конца; мелькал бурьян, булыжник, проносились сжатые полосы, и все те же грачи да коршун, солидно взмахивающий крыльями, летали над степью. Воздух все больше застывал от зноя и тишины, покорная природа цепенела в молчании... Ни ветра, ни доброго свежего звука, ни облачка.

Но вот наконец, когда солнце стало спускаться к западу, степь, холмы и воздух не выдержали гнета и, истощивши терпенье, измучившись, попытались сбросить с себя иго. Из-за холмов неожиданно показалось пепельно-седое кудрявое облако. Оно переглянулось со степью – я, мол, готово – и нахмурилось. Вдруг в стоячем воздухе что-то порвалось, сильно рванул ветер и с шумом, со свистом закружился по степи. Тотчас же трава и прошлогодний бурьян подняли ропот, на дороге спирально закружилась пыль, побежала по степи и, увлекая за собой солому, стрекоз и перья, черным вертящимся столбом поднялась к небу и затуманила солнце. По степи, вдоль и поперек, спотыкаясь и прыгая, побежали перекасти-поле, а одно из них попало в вихрь, завертелось, как птица, полетело к небу и, обратившись там в черную точку, исчезло из виду.

У самой дороги вспорхнул стрепет. Мелькая крыльями и хвостом, он, залитый солнцем, походил на рыболовную блесну или на прудового мотылька, у которого, когда он мелькает над водой, крылья сливаются с усиками, и кажется, что усики растут у него и спереди, и сзади, и с боков... (А. Чехов «Степь (История одной поездки)»).

Питання для самоперевірки

1. За якими ознаками складні речення поділяються на складносурядні, складнопідрядні і складні безсполучникові?
2. Як поділяють складні речення за структурою?

Тема 2. Загальні відомості про складносурядне речення. Класифікація складносурядних речень. Розділові знаки в складносурядному реченні

1. Поняття про складносурядне речення. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.
2. Класифікація складносурядних речень. Речення з єднальними, приєднувальними, протиставними, розділовими сполучниками.
3. Розділові знаки в складносурядному реченні.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 80. У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності. З'ясуйте, в яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення.

1. Новий гість довго сидів мовчки й лиш слухав інших, але, коли господиня сказала про слово матері, його очі дивно заграли, і він повернувся до вікна, за яким уже густішав присмерк раннього осіннього вечора й журно тріпотіло на деревах останнє листя (Б. Антоненко-Давидович «Слово матері»). 2. Мати була старосвітська жінка, міцно держалась старовини й боялась усякої новизни, а надто всього «городського» (Б. Антоненко-Давидович «Слово матері»). 3. Видно, загулялися десь піднебесні діви або розлінувалися в теплі й припізнилися заварити в своїх вертепах пиво (Д. Міщенко «Синьоока Тивер»). 4. Сидять мати з донею на покритому веретою возі, і бідкаються, і сподіваються бідкаючись (Д. Міщенко «Синьоока Тивер»). 5. А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хмар і йде справжній тропічний дощ – густий, запашний і надзвичайно теплий. (М. Хвильовий «Сині етюди»). 6. Грицько став перепитувати бранців, хто вони і хто їх на таке злочинство підбив (А. Чайковський «Сагайдачний»). 7. Вступивши в церкву, владика відправив молебень, а відтак, звертаючись до людей, подякував браттям шляхті, що не допустили зневажити благочестивої віри її ворогам, не дали знущатися над його сивою головою, та просив їх, щоби завжди, коли цього зайде потреба, постояли за православну церкву (А. Чайковський «Сагайдачний»). 8. В Самборі було таких провідників кілька, а найславніший з них був Грицько Дрозд, міщанин самбірський, що торгував м'ясом (А. Чайковський «Сагайдачний»). 9. Сільський кравець пошив їм капоти, і кожушини, та шапки (А. Чайковський «Сагайдачний»). 10. Аж тут можна було бачити красу і багатство, які відповідали багатству князя (А. Чайковський «Сагайдачний»).

Вправа 81. Охарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складносурядних речень. Перепишіть речення, поставивши і пояснивши розділові знаки.

1. Ось зарипіли ворота. Зараз відкривються навстіж і через них виїдять сани з болонками (Ю. Логвин «Сліди на плинфі»). 2. Он там далеко-далеко внизу в одну мить скресла крига опали сніги з дерев і лугів зацвіли і осипали золотим пилом верби і шелюг і все зазеленіло зацвіло і повинь в одну мить опала (Ю. Логвин «Сліди на плинфі»). 3. Хоча ніхто з родичів за Півнем крім ловчих здібностей не визнавав ніяких достоїнств і всі вважали його одрізаною скибкою майже ізгоєм саме на нього покладали всі турботи про збори Півника в далеку дорогу (Ю. Логвин «Сліди на плинфі»). 4. І на збитий широкий шлях хмари кидали м'яку тінь а вітерець злегка охолоджував розпашілі обличчя (Ю. Логвин «Сліди на плинфі»). 5. Їх наздогнали і випередили три вози і так від них пахло медом, що не треба було гадати

(Ю. Логвин «Сліди на плинфі»). 6. Досвідчені вправні теслярі вкладали болонки один до одного а позначені вони були ще на землі, коли зруб клали і підганяли на землі (Ю. Логвин «Сліди на плинфі»). 7. Але так сталось чи корч з ним причинився чи від хвилювання, що його нога на гладенькому камені спіткнулась, перечепилась але він ледь-ледь не впав (Ю. Логвин «Сліди на плинфі»).

Вправа 82. Запишіть речення, поставивши потрібні розділові знаки. Поясніть, коли в складному реченні перед сполучником *і* не ставиться кома; ставиться тире.

1. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї (В. Сосюра).
2. Гірка була паска цього року і не один та й не одна слізьми її обілляла порівнюючи минулі страсті Христові з власними терпіннями котрі їм отсе доводилося переживати (Б. Лепкий «Мазепа»). 3. Хоч Великдень був пізній і природа вспіла вже прибрати нове – зелене, біле, рожеве й синє – вбрання хоч цвіли фіалки й пахла черемха хоч у збіжжях могла сховатися курка ніхто не втішався весною і кожний з острахом дивився на північ, чи не надсувається нова туча у вигляді нових царських або яких інших військ (Б. Лепкий «Мазепа»). 4. Всі, кого він знав і кого він уже не знав, бо були нові або повиростали з немовлят стояли мовчки й дивились на нього (І. Багрянний «Сад Гетсиманський»). 5. Горленко й Ломиковський глянули на Мазепу і їм жаль зробилося старого (Б. Лепкий «Мазепа»). 6. Крізь вікна залітав спів птахів і відчувався свіжий запах розквітлих бузків, котрих було повно по городах і попід плотами (Б. Лепкий «Мазепа»). 7. По річці пливтимуть білі теплоходи і кожен вітатиме творця протяжним гудком. А він мудро зорітиме у водянні плеса і печать генія на суворім кам'янім чолі... (В. Дрозд «Катастрофа»). 8. Правда я не був уродженим терехівцем і вже саме це мусило імпонувати йому (В. Дрозд «Катастрофа»). 9. Більше року довелося мені працювати поруч Івана Кириловича але найяскравіше постає з минувшини одна доба сяючий острівець у морі буднів її і вирішив описати як зумію (В. Дрозд «Катастрофа»). 10. Він раз у раз згадував, як вона починалася і як перший раз побачив Настуню на подвір'ю церкви св. Юра у Львові (О. Назарук «Роксоляна»). 11. Перша її думка була, що вона в руках татар татарська бранка і що ті півдикі постаті з жовтаво-темними обличчями можуть з нею зробити, що хочуть (О. Назарук «Роксоляна»). 12. Тут раптом відчинилися двері і увійшов четвертий (І. Багрянний «Сад Гетсиманський»). 13. Ще тільки вирок і скінчиться справа (Л. Костенко «Маруся Чурай»). 14. Часи були непевні і покладатися тільки на щасливу долю навряд чи було можна (С. Тельнюк «Грає синє море»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 83. Перекладіть текст українською мовою; запишіть переклад. Розставте пропущені розділові знаки. Порівняйте складносурядні речення української та російської мов.

Ночь была темной. Луна хотя и взошла однако же ее скрывали густые облака покрывавшие горизонт. Совершенная тишина царствовала в воздухе. Ни малейший ветерок не рябил гладкую поверхность заснувшей реки быстро и молча катившей свои воды к морю. Кое-где только слышался легкий плеск у крутого берега от отделившегося и упавшего в воду комка земли. Иногда утка пролетала над нами и мы слышали тихий но резкий свист ее крыльев. Порой сом всплывал на поверхность воды высовывал на мгновение свою безобразную голову и хлестнув по струям хвостом опускался в глубину. Опять все тихо.

Вдруг раздается глухой протяжный рев и долго не проходит как будто застывая в безмолвной ночи. Это олень бродит далеко-далеко и зовет самку. Сердце трепещет от этого звука у охотника и перед глазами его ясно рисуется гордый рогаль тихо пробирающийся по камышу.

Лодка между тем незаметно скользит подвигаемая осторожными ударами весел. Высокая неподвижная фигура Степана неясно вырисовывается на горизонте. Белое длинное весло его двигается неслышно взад и вперед и только изредка переносится с одной стороны лодки на другую.

(По И. Бильфельду)

Вправа 84. Намалюйте схеми речень. Серед запропонованих речень виділіть складносурядні, визначте семантико-синтаксичні відношення між їхніми частинами. Зверніть увагу на вживання коми та тире перед сурядним сполучником *і*.

1. Напівзаплющивши очі, слухав султан спів, і де була тоді його вразлива й чутлива душа – того ніхто із простих смертних не знав (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 2. Воду, наприклад, для того соловейка – скільки там тієї води, дві – три крапельки – доставляли в срібній посудині і неодмінно з найпрозорішого джерела, що дзюрчало десь у горах і про яке про ті смертні й не чули (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 3. За роки, за літа невгамовні звук до смерті. Вона завжди маячила або очікувала його попереду (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 4. Позначивши людей розпеченим залізом, оточивши їх верхівцями, татари гнали ясир у Крим, гнали зв'язаних, а дорога довга, а сонце пекуче, а нагаї та канчуки болючі (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 5. Хоча правителя й титулували то Пишним, то Великим (у Європі), то Законодавцем (турки), але справи в імперії йшли все гірше й гірше і вона вже ставала некерованою (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 6. Його, крихітного, легко тримало тепле весняне повітря, прозоре і світле, внизу блакитніли води, а навколо стільки було просторів! (В. Чемерис «Її звали янголом смерті»).

Питання для самоперевірки

1. Які речення називають складносурядними?
2. Які смислові відношення бувають між частинами складносурядних речень?
3. Коли між двома частинами складносурядного речення кома не ставиться?

Тема 3. Загальні поняття про складнопідрядне речення. Принципи класифікації складнопідрядних речень. Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень. Розділові знаки в складнопідрядному реченні

1. Складнопідрядне речення, основні засоби організації.
2. Класифікації складнопідрядних речень у сучасному мовознавстві.
3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
4. Складнопідрядні речення розчленованої структури.
5. Структурні схеми складнопідрядних речень.
6. Розділові знаки в реченнях при збігові сполучників.
7. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.
8. Період як складна синтаксична конструкція.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 85. Виділіть у тексті складнопідрядні речення, дайте їх характеристику на основі сучасних визначень і класифікацій.

З багатьма істориками розмовляв згодом Д. І. Яворницький, в багатьох архівах шукав загублені сліди запорозьких ватажків, про те, хто й коли затопив у Дніпрі чайки, довідатись не вдалося. І що більше думав про них молодий вчений, то більше переконувався, що затоплення цілого флоту стосується, мабуть, все-таки останньої сторінки історії запорозького козацтва. А коли так, то чи не розплутає йому цей клубочок трагічна доля останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського?

Народжена в пошуках думка не давала спокою дослідникові, аж поки не визрів намір їхати на Соловки, куди був засланий Петро Калнишевський «по высочайшему повелению» цариці Катерини II.

Д. І. Яворницький навесні 1887 року вирушає в дорогу, далеку й тяжку. Саме там, серед холодних вод Білого моря, в Соловецькому монастирі, повинні зберігатися архівні документи про запорозьких ватажків.

Колись у Білому морі існував знаменитий Соловецький монастир, який був не тільки релігійним центром старої Росії, але ще з часів царя Івана Грозного став місцем заслання та ув'язнення небажаних царському урядові й церкві багатьох відомих діячів Російської держави. До Соловецького монастиря довелось їхати пароплавом сімнадцять годин. На острові Д. І. Яворницький зайшов перш за все до головного монастирського собору і там побачив біля самої стіни три надгробні плити.

Побачив і очам своїм не повірив. Під третьою плитою лежали останки тієї людини, заради якої історик приїхав у той далекий і суворий край. Напис на плиті сповіщав, що «Здесь погребено тело в бозе почившаго кошевого бывшей некогда Запорожской грозной Сечи казаков атамана Петра Калнишевского, сосланного в сию обитель по высочайшему повелению в 1776 году на смирение». Більшість місць, де раніше сиділи заслані на упокорення, були вже замуровані, і лише деякі можна було побачити з дозволу найвищого начальства – архімандрита Соловецького монастиря (І. Шаповал «Слідами запорожців»).

Вправа 86. Спишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте головну і підрядну частини, підкресліть сполучні засоби, за допомогою яких з'єднується підрядна частина з головною. До яких слів у головній частині чи до головної частини в цілому відноситься підрядна? Що сприяє їх єдності в складному реченні як окремій синтаксичній одиниці?

1. А коли ввечері відгулявши з своїми одчайдушними супутниками вісім годин серед ланів він повертається до маєтку почуває себе майже юнаком (Л. Смілянський «Михайло Коцюбинський»). 2. За часів кріпацтва кононівська садиба належала відомому панові Лукашевичу. До нього не раз приїздив Шевченко що гостював верст за тридцять звідси в Репніних (Л. Смілянський «Михайло Коцюбинський»). 3. Навіть на спаса коли здається з квітами просинаєшся з квітами сідаєш за стіл з квітами еси яблука та груші з квітами свіжовипечений хліб вмочаєш у мед і несеш до рота навіть на спаса Килина не могла відцуратись од свого святого ставлення до цвіту (Є. Гуцало «Запах кропу»). 4. Були в неї буряки кормові які вона згодовувала свині були буряки червоні які різалися в борщ а були й цукрові котрі можна було спекти в гарячому вугіллі й з'їсти замість делікатесу (Є. Гуцало «Запах кропу»). 5. Під осінь Килина високо закасавшись виходила з серпом на город і починала жати ту латку так наче перед кожним колоском припадала на коліна (Є. Гуцало «Запах кропу»). 6. Гірко й густо пахли коноплі. Темніли в негоду, розхвильовані, поймались приглушеним блиском; старіючи, вони світлішали наче позбувалися своєї затятої дикості наче сповивала їх щоденна постійна радість (Є. Гуцало «Запах кропу»). 7. Той на кого й не подумав би що він кине своє парубкування більше схоже на бурлакування жениться і несподівано для всіх бере геть зовсім молоденьку дівчинку, тиху, неголосисту, гарних батьків... (Є. Гуцало «Запах кропу»).

Вправа 87. Із запропонованих речень виділіть складні з підрядними нерозчленованої структури, з'ясуйте їх вид.

1. А потім, взявши з жердки рядно, кожух і з полу подушку, пішов до клуні, де постелився на торішнім сухім сіні і ліг відпочивати, аби вже завтра розказати тітці все, що тільки цікавитиме її добру старосвітську душу (Т. Осьмачка «Старший боярин»). 2. Але в кущах роса, а мокнути Кузьці не

хочеться, і він смирно чимчикує за Данилом, пригадуючи сторожку: дим од багаття, од якого йому чхалося, смачні риб'ячі голови, якими його щовечора частував Данило, теплий затишок під поріжком у сні, де він спав уночі, а як хотілося, то і вдень (Г. Тютюнник «Лісова сторожка»). 3. Кузька оббігає її кругом, шкребеться лапами в низьке віконце, що немовби вицвіло за зиму, тоді кидається під поріжок до свого кубла (Г. Тютюнник «Лісова сторожка»). 4. Жінка була така худа, що він аж зажмурився (В. Шевчук «Дім на горі»). 5. Дивилася лагідно й тепло, бо той чоловік, що підіймався кам'яною стежкою, був у цьому вечірньому світлі як король із забутих казок (В. Шевчук «Дім на горі»). 6. Володимир зирнув туди, де стелився срібний розлив річки, по піску вже й зараз бігали голі хлопчачки (В. Шевчук «Дім на горі»). 7. Йшли, дружно помахуючи головами, і Володимирові незвідь від чого здалося, що він знав раніше й цього старого, й ту ясно-синю жінку над урвищем (В. Шевчук «Дім на горі»). 8. Згадала вона свого старого покійника, і як вона заміж йшла, і як Василь бігав хлопчиком, і як його в москалі брали (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»). 9. Як весело йому було на тій улиці, де він колись гуляв, як був малим хлопцем! (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»). 10. Їм здалось, що Хомиха така добра бабуся, що й на світі добрішої немає, їм здалось, що й дяки краще заспівали, і священник краще зачитав (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»). 11. Василь згадав про те місце, про ті верби, під котрими він колись гуляв, і простягся на музики, під верби (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»). 12. Хто бачив той ґрунт тоді, як Хомиха, на порозі сидючи, виглядала свого сина, той й зроду не пізнав би його теперечки! (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»). 13. Курява посіла на семінаристів, обліпила їм лица так, що вони не впізнавали один одного (І. Нечуй-Левицький «Хмари»). 14. Оскольд так затиснув руків'я меча, що аж пальці побіліли (Р. Іванченко «Сіті життя і смерті»).

Вправа 88. Схарактеризуйте складнопідрядні речення, зверніть увагу на засоби зв'язку предикативних частин (сполучники та сполучні слова). У яких випадках *що, коли, як* розглядаємо як сполучні слова? Визначте вид підрядних частин.

1. А втім, тривкого миру на Істрі, що слугував межею між скіфами та фракійцями, не було, мабуть, здавна (В. Чемерис «Перстень царя Скіла»). 2. Аріапейт швидко збагнув, що з сильним об'єднанням фракійців краще не ворогувати, а налагодити якщо не добрі, то бадай терпимі стосунки (В. Чемерис «Перстень царя Скіла»). 3. Повернувся Аріапейт з новою дружиною, молодою фракійкою, що теж припала йому до вподоби, а тим часом його перша жона, еллінка, народила сина, котрого назвали Скілом (В. Чемерис «Перстень царя Скіла»). 4. Аріапейт був радий, що все так щасливо закінчилось: і мир із сусідами уклав вдало, і боги до нього прихильні – аж двох синів, двох славних хлопців – царевичів йому послали (В. Чемерис «Перстень царя Скіла»). 5. Цар сердився, що сина його, царевича Скіла, чуже міське життя розніжує, відучає від свого (В. Чемерис «Перстень царя Скіла»). 6. Колись скіфський цар Савлій

навіть рідного брата свого, мудреця Анахарсіса, вбив за те, що той потай молився еллінським богам і тільки їм здійснював жертви (В. Чемерис «Перстень царя Скіла»). 7. Невдовзі Павло Дюбрюкс наздогнав на запиленому шляху військову підводу, що порожняком торохтіла за кульобським камінням (В. Чемерис «Скіфська таїна»). 8. І коли зсередини хтось крикнув «заходьте», ввійшла і побачила наймичку, яка сиділа коло підпиччя, тримаючи між ногами макітру, й заминала макогоном сало (Т. Осьмачка «Старший боярин»). 9. І чути було, як пригнала тітка з пасовища корови, як гуркотіла корба над криницею з порожнім відром униз і як здавлено стогнала з повним угору (Т. Осьмачка «Старший боярин»). 10. Іноді, коли їй робилося дуже сумно, вона уривала музику дерев'яного колеса, знімала із стіни Оксенову фотокарточку і, нахилившись до каганця, довго розглядала його обличчя (Г. Тютюнник «Вир»). 11. Тямлю ще дуже добре тоті блаженні часи, коли, бувало, зійдеться нас кількох гарячих патріотів-ідеалістів і почнемо широку бесіду про літературу, її високі завдання і напрями, високі ідеали, котрі вона має вказувати чоловікові, про досконалість артистичної форми і про вплив, який має література на саму «передову» часть суспільності (І. Франко «Література, її завдання і найважливіші ціхи»). 12. Принцесі визначили апартаменти, які займав граф Адольф до свого шлюбу, позносивши туди все, що було найкращого в домі (В. Винниченко «Сонячна машина»). 13. Дика качка любить убиватись тихими-тихими вечорами, коли сонце вже сковзнуло з вечірнього пруга, минуло криваво-багрянний горизонт, послало вам останній золотий привіт і пішло спать (Остап Вишня «Як варити і їсти суп з дикої качки»). 14. Коли в качачому полюванні більшу вагу мали помідори й огірки, то тут їх заміняють сало й ковбаса (Остап Вишня «Заєць»).

Вправа 89. Серед запропонованих речень виділіть складні з підрядними розчленованою структури, визначте їхній вид. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Як відкрила Марія ворота як уздріла свого хазяїна збіліла ніби лице борошном обсипали губами ворухить, а слова не скаже (Г. Тютюнник «Вир»). 2. Найперший доказ що в тканину наших характерів вплетено жменьку однобарвних ниток оці сторінки (В. Дрозд «Катастрофа»). 3. Кузька задки вибирається з-під поріжка, біжить до старого кострища де минулого року так весело цвіло полум'я над багаттям пахло юшкою та свіжою рибою але зараз тут лише вмкле в землю вугілля, вогкість та ціла черінь грибів-поганок навкруги, їхнього духу Кузька не зносить і сердито пирхає (Г. Тютюнник «Лісова сторожка»). 4. Молоді чорняві скрипачі позакидали назад голови так що на їх ледве держались шапки (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»). 5. Думав я що побачу темряву і глупоту а зустрівся з благородним прозрінням осліплених багатирів; думав я що зустрінуся з озлобленням до мене, турка а побачив високе благородство, пошану до розуму, ненависть до кайданів (Р. Іваничук «Мальви»). 6. І ще одне зауважила Марія: це для неї давно звичне наче й не було ніколи іншого життя (Р. Іваничук «Мальви»). 7. Журилась Україна бо

йшли ляхи на три шляхи, а татари на чотири... (Р. Іваничук «Мальви»).

8. Рипіли вози, висла над Україною прощальна пісня, падала в холодні тумани, тягнулись валкою сімсот сімей козацьких ізгоїв у Білгород присягати на вірність сусідові щоб дав притулок у своїх хоромах (Р. Іваничук «Мальви»).

9. Давно вже не було над Галичем такої негоди як в одну з липневих ночей р. 1205 (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

10. Поки слухали на замковій обочі залунав упротяж високий голос рога (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

11. Торгова площа битком заповнена крамницями мовчала ніби ніхто не потребував нічого для життя від цього дивного дня (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

12. Не вспів Негемія оговтатися від враження коли вельможа скакав уже чвалом по битій дорозі (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

13. Іржання коней, дикі оклики Караколпаків що йшли з князем у похід за гроші зливалися в гамір нестерпний для уха (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

14. Стало видно далеко униз на пологий шлях де ніби ліс столочений наглою бурею товпилися ватаги людей (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

15. Навіть у водохрещі коли ходили зі щедрівками церковні люди а задушники переодягалися волхвами розсипані по Галичі за милостинею дім Словита був замкнений довкруги як темниця (К. Гриневичева «Шоломи в сонці»).

Вправа 90. З'ясуйте, які семантико-синтаксичні відношення виражаються за допомогою сполучника *щоб*.

1. Проте відверто цього не скаже Оскольдові, щоб не розгордився (Р. Іваничук «Мальви»).

2. Я хочу, аби ти зміцнився у цій землі. Хочу, щоби ти і твій рід тут кермував одвічно! (Р. Іваничук «Мальви»).

3. Декотрі перебиралися на далекий високий берег, ставили курені, розбивали намети, щоб якось дочекатися спаду води (Р. Іваничук «Мальви»).

4. І я хотів життя прожити так, щоб добрим друзям радість дарувати, щоб люди після трудових атак всміхались, як тобі солдати (Л. Дмитерко).

5. Поле честі – то поле врожаю, Що посіяно – все для життя, Щоб у наспівах рідного краю Усміхнулись і мати й дитя (М. Сингаївський «Поле честі»).

6. А коли ранок осміхнеться полиневою росою, щезає десь пугач, ховаючись у козацьких руїнах, щоб дати привілля розбійникові яструбу полювати на пустотливу горлицю (І. Пільгук «Дуби шумлять»).

Вправа 91. З'ясуйте, які семантико-синтаксичні відношення виражаються за допомогою сполучника або сполучного слова *коли*.

1. Світанок тільки починав жевріти, коли Оскольдові воїни з великою тихістю підступили до київських валів (Р. Іваничук «Мальви»).

2. Не впізнав би ніколи князь Аскольд чорнобородого тархана Іехуду в цьому ратницькому одяганні, коли б не ота витончена рука, якою він хапливо насунув на лице шолом (Р. Іваничук «Мальви»).

3. Коли хвиля щасливого забуття змайнула, Ярка відірвалась від Оскольдового плеча і заплакала (Р. Іваничук «Мальви»).

4. Коли доньці Астіага Мандані минало тринадцятий рік, Астіагові з'явилося у сні дивне видіння: буцімто з Мандани витікає величезна безберега ріка, води

якої швидко затопили всю Мідію й цілу Азію (Іван Білик «Цар, якого вигодувала собака»). 5. Коли він проходив повз нашу хату, над вулицею довго висів тютюновий слід (О. Довженко «Зачарована Десна»). 6. Як неприємно, коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає (О. Довженко «Зачарована Десна»). 7. Я почував їх полонену темну душу і вірив у віщування через них, особливо, вночі, коли все жило по-іншому (О. Довженко «Зачарована Десна»).

Вправа 92. З'ясуйте, які семантико-синтаксичні відношення виражаються за допомогою сполучного слова *де*.

1. Поспішав із Полоччини і Смоленщини, де віднині став твердо й непохитно (Р. Іваничук «Мальви»). 2. З цим могутнім гаслом він кидався в атаку, мов справжній отаман свого сінокосу, поки грижа не валила його під копицю, де він качався тоді на спині, закарлючивши ноги і навіть пальці на ногах, хапаючи їх руками і заганяючи назад, як злого Духа (О. Довженко «Зачарована Десна»). 3. Далі Глоба показав Баданові все своє господарство і повів у берег Дніпра, де, притулившись до скелі, шумів колесами млин і стояли, прив'язані до коріння осокорів, великі й малі човни (А. Кащенко «Зруйноване гніздо»). 4. Проминувши серед міста нову велику церкву на дев'ять високих бань, віз незабаром спустився до річки Самар, до того місця, де коштом Війська Запорозького содержувався пором, злагоджений з двох дубів (А. Кащенко «Зруйноване гніздо»). 5. В запалі він почав чимдуж налягати на весла, і човен, підстрибуючи з напруги, щодалі все хутчіше біг у той бік, де хрест січової церкви то виникав козакам на очі разом з банею дзвіниці, то знову ховався за деревами (А. Кащенко «Зруйноване гніздо»). 6. Через півгодини човен повернув з річки у Січовий Кіш, де колись увесь берег був застановлений козацькими чайками та грецькими й турецькими кораблями, що привозили до Січі всякий крам (А. Кащенко «Зруйноване гніздо»).

Вправа 93. Перепишіть речення, розставте пропущені розділові знаки, зверніть увагу на вживання розділових знаків при збігу сполучників.

1. Знала надто добре що значив у неї кожний образок як була до кожного з них прив'язана і яку долю призначила кожному з них (О. Кобилянська «Valse melancolique»). 2. Як тільки займеться десь небо з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила (М. Коцюбинський «Fata morgana»). 3. Дорогою купив коробок сірників і хоч як йому хотілось закурити боявся щоб не знудило (В. Підмогильний «Місто»). 4. Таке засідання було й цього разу і коли Дорош зайшов у контору і побачив так багато людей то він здивувався не розуміючи що тут відбувається: засідання правління чи загальні збори (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Зелена трава ворушилася у воді, а голубе небо нерухомо лежало в ній і коли довго дивитися на чисте водяне безмежжя то здається що голубий світ перевернувся згори вниз і стелеться під твоїм човном ще гарніший ще чарівніший чим є насправді (Р. Іванченко «Сіті життя і смерті»). 6. Роздумувати й згадувати не було коли (Р. Іванченко «Сіті життя і

смерті»). 7. Тільки тепер зрозуміли вартові що за окопами робиться щось непевне а що саме того за темрявою вони не бачили і поки вибухнув з польського боку перший постріл козаки вже накидали собі греблі й бурхливими потоками посунули на шанці (А. Кащенко «Над Кодацьким порогом»). 8. Я тихо поповз у малинову гущавину, майже аж до гадюк не знаючи куди подітися і що робити (В. Чемерис «Візантійський кінь»). 9. В полоні малі бранці виростали їх потурчували щоб забули хто вони й звідки і яка матір їх народила тож ставали мусульманами-зарізяками на службі в чужого султана (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 10. Та все прибігали до мене й питалися чи гарне і чи все оте добро їм до лица (Т. Осьмачка «Старший боярин»). 11. Хто і для чого наносив на круті боки кургану те каміння ще й насунув на його похмуре чоло папаху з отакезних брил того ніхто не віддав (В. Чемерис «Скіфська таїна»). 12. Як ніхто не віддав чий дужі руки його насипали і для чого лишили на віки і що ховає у своїх надрах цей загадковий велет українських степів (В. Чемерис «Скіфська таїна»). 13. До нього звернувся Грицько і він йому обіцяв що як лише збереться компанія то дасть йому знати а що не знає коли воно буде то треба бути напоготовлі щоби не гаючись бути готовим до дороги (А. Чайковський «Сагайдачний»). 14. А коли хто побачивши такий блуд перехреститься то лихий проти божої сили не встоїться і світло загасить (А. Чайковський «Сагайдачний»).

Вправа 94. Із запропонованих речень випишіть складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядними порівняльними. Відмежуйте такі речення від простих, ускладнених порівняльним зворотом.

1. Тяжка думка кружляє в стратеговій голові, як орел над лютим бойовиськом (Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»). 2. Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів, бо псалтир всередині був не чорний, а білий, а товста шкіряна палітурка – коричнева, як гречаний мед чи стара халява (О. Довженко «Зачарована Десна»). 3. Кашель клетотів у нього в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно, і дуже нескоро після найвищих нот, коли дід був уже весь синій, як квітка крученого панича, вулкан починав діяти, і тоді ми тікали хто куди, і вслід нам довго ще неслися дідові громи і блаженне кректання (О. Довженко «Зачарована Десна»). 4. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме увів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли – видимо-невидимо (О. Довженко «Зачарована Десна»). 5. Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто не будував, а виросла вона сама, як печериця між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю (О. Довженко «Зачарована Десна»). 6. Як глина висохла й міцно схопила каміння, кілки обплели лозою, і жінки завалькували їх з обох боків глиною – от і стіни готові (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 7. Люду на ринках з рання й до вечора – як бджіл в добрій колоді (В. Чемерис «Був у султана соловейко»). 8. Весла літали, мов крила птаха (В. Малик «Фірман султана»). 9. Жебраки зникли з двору, ніби їх вітром здуло (В. Малик «Фірман

султана»). 10. Сорок скрипок тієї ж миті теж були затиснуті між ніжними рожевими підборіддями і червоними, як мак, галстуками (П. Загребельний «Учитель»). 11. В церкву, як з кінокадру, влетів молодий русявочубий полковник (М. Стельмах «Правда і кривда»). 12. Марко розплющив очі, холонучи: на тлі темені, мов на велетенському рентгенознімку, побачив смерть (М. Стельмах «Правда і кривда»). 13. Марко справді почув оте «жив-жив», ніби уже навколо нього бризало насіння (М. Стельмах «Правда і кривда»). 14. Чотири роки, мов чотири віки, пройшли над землею, мільйони очей згасли на ній і стали землею (М. Стельмах «Правда і кривда»).

Вправа 95. Проаналізуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними. З'ясуйте, у яких із наведених речень наявні: 1) однорідна супідрядність, як вона виражається; 2) неоднорідна чи різночленна супідрядність; 3) послідовна підрядність. Подайте схему кожного з аналізованих речень.

1. Як той обдертий, згорблений літами старець блимає з-під обвітрено-острішкуватих брів на багатія, так вона позирала своїми побляклими вікнами на той бік річки, де недавно виріс двоповерховий палац, обнесений муром (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 2. Коли тужне гудіння струн обірвалося і запанувала така тиша, що чути було биття стривожених сердець, юнак обізвався (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 3. Думка росте, несеться на невидимих крилах, поринає в глибину минувшини, кружляє голубкою біля тієї корчми, що самотньо причаїлася край шляху, зазирає в похиле вікно, щоб пізнати заховані таємниці (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 4. Будинок, у який потрапив Котляревський, стояв недалеко від Золотоноші на пригорбі серед лугів, що стелилися низиною до Дніпра (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 5. Небо і землю обіймали сизі далі, на тлі яких вимальовувались уявою виплекані мандрівники, що несуть пригоди своїх блукань і невичерпну життєву снагу (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 6. Коли пан і пані з дітьми поснули в холодку під деревом, а Марта захопилася читанням роману, Котляревський відійшов і сів під своїм улюбленим дубом, що звисав вітами над урвищем (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 7. Так і нескоримі запорожці пішли шукати нові шляхи, щоб понести ними свою життєву силу, розвіяти тугу просторами несходимої землі, в синьому безмежжі морів, повитих грізними вітровіями (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 8. Опустила очі і Марта, що весь час ловила кожне слово бравого офіцера, їй було прикро, що він кинув погляд не на неї, одягнуту в модне вбрання, а на просту кріпачку (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 9. Нікому не снилося будувати гарних домів з хоромами, бо ніхто не знав, що завтра станеться, чи його праця відразу не спопеліє (А. Чайковський «За сестрою»). 10. В тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця, які, на їх гадку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умовини до життя (А. Чайковський «За сестрою»). 11. На старості літ Джеря любив довгими зимовими вечорами розказувати дочці й унукам, де він був, що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався (І. Нечуй-Левицький

«Микола Джеря»). 12. Зайшов Денис і на запитання Марка, чи бачив він лисицю, сказав, що він її не бачив, а вистрілив для страху, щоб поколошкати дівчат (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 96. Розгляньте будову поданих конструкцій. Вкажіть на ознаки, що характеризують їх як період. Визначте тип кожного складного речення. Поясніть і розставте розділові знаки.

1. І Софі і Нептун усі знають що в квітні коли сонце гарячими золотими пальцями розгортає пелюстки квіток безсоромно оголюючи ніжну схованість їх коли вночі в парку стоїть насичений сонцем сласний шепіт трав дерев коли в грудях плаває тоскна солодка туга коли навіть заржавлені цвяхи вилізають із старих дощок паркана і зливаються в обіймах тоді не можна мати претензій до Нептуна за його нехтування обов'язків раба (В. Винниченко «Сонячна машина»). 2. Як ми все те витарабанили з квартири як втиснулися в автобус як дісталися в річковий порт як влізли у переповнений теплохід і досі не знаю (В. Чемерис «Візантійський кінь»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 97. Відредагуйте речення і запишіть відредагований варіант.

1. Одне, чого тут не вистачає, це оздоби останньої частини. 2. Захар зробив вигляд, що ніби шагнув, а сам тільки хитнувся, стукнув ногою і залишився на місці. 3. Ми любувалися тими зірками, котрі сяяла на нічному небі. 4. Сподіваюся на те, що ви мене відвідаєте. 5. Матрос врятувавший трьох людей, нагороджений медаллю. 6. Арештований турбувався за родину, взяту під надзор поліцією і яку він залишив без будь-яких засобів до існування. 7. Приведені факти в доповіді свідчать за великий успіх сучасної медичної науки. 8. Вживання цих виразів та зворотів можуть бути пояснені шляхом наочних прикладів, взявши як ілюстрацію зразки художньої літератури. 9. Прочитавши повторно рукопись, мені думається, що вона потребує серйозного доопрацювання. 10. Впевнившись, що зрозуміти це він не зможе, йому стало сумно. 11. Сплигнувши з підніжки трамваю, в мене злетіло взуття.

Вправа 98. Запишіть речення, переклавши українською мовою; зверніть увагу на відмінності у вживанні сполучних засобів у російській та українській мовах. Розставте пропущені розділові знаки.

1. В сером новом моем костюме и довольно приличном пальто я шел по одной из центральных улиц столицы направляясь к месту в котором никогда еще не был (М. Булгаков «Театральный роман»). 2. Здесь было уже человек двадцать и познакомился я с бабушкой литератора очень приятной старухой которую портило только одно выражение испуга почему-то не покидавшее ее весь вечер (М. Булгаков «Театральный роман»). 3. На рассвете два бойца, в блестящих от дождя касках, привели в глинобитную хату где помещался майор старого низенького человека (К. Паустовский «Английская бритва»). 4. В это

трудно было поверить потому что жизнь и искусство в нашем представлении никогда не сливались так неразрывно (К. Паустовский «Поток жизни»). 5. Для того чтобы проникнуть в тайну этой любви нужно пожить в нем, и тогда, возможно, и вам, приезжему человеку, приглянется и полюбится этот городок (К. Паустовский «Поток жизни»). 6. Чванный этот офицер несмотря на то что отец его был полотером очень кичился своим шляхетством и был налит до краев глуповатым гонором (К. Паустовский «Поток жизни»). 7. Но душа-то и в нем была суходольская, – душа над которой так безмерно велика власть воспоминаний власть степи, косного ее быта, той древней семейственности что воедино сливала и деревню, и дворню, и дом в Суходоле (И. Бунин «Суходол»). 8. И так как поезд опоздал то мужик выезжавший за мной подождал, подождал да и отправился восвояси (И. Бунин «Несрочная весна»). 9. Но на рассвете когда тучки за лесом стали бледнеть редеть и все вокруг стало принимать дневной, будничной вид мне неожиданно посчастливилось (И. Бунин «Несрочная весна»). 10. Глядя на колокольню снизу с церковного двора мы сами чувствовали до чего мы еще малы и было жутко немного потому что облака в ясном весеннем небе медленно уходили от нас, а высокая белая колокольня суживаясь кверху и блестя золотым крестом под облаками медленно, плавно валились на церковный двор – и крест был похож на человечка с распростертыми руками (И. Бунин «Над городом»).

Вправа 99. Перепишіть, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте тип підрядного зв'язку: а) однорідна супідрядність; б) неоднорідна або різночленна супідрядність; в) послідовна підрядність.

1. Бо мало хто знав що цей богатир мертвий що серцевина висохла і корені давно перестали тягнути глибинну вологу (Р. Іваничук «Мальви»). 2. Ховала губи від поцілунку хоч знала що поцілує втікала від Самійла через кладку хоч знала що не втече боролася з козаком у п'янкуму долину хоч знала що не оборониться і народила йому двох соколят-синів... (Р. Іваничук «Мальви»). 3. Гірко вразила Марію чиста татарська вимова дочки їй хотілося сказати що вони вже на волі і ніхто тепер не має права заборонити їм розмовляти по-своєму (Р. Іваничук «Мальви»). 4. Коли лось ступив на лід то під ним приглушено торохнуло а далі коли йшов до ополонки щоб напитись води тільки сполохано поохкувало (Є. Гуцало «Лось»). 5. Поки Гриша виводив весла на поверхню поки знову запуслав їх в глибину щоб гребнути як слід Коліков кількома невловимими поштовхами догнав Скрипку і еластично працюючи руками пішов уперед зовсім не турбуючись про напарника (П. Загребельний «Син рибалки»). 6. Гриша зразу ж почав розповідати що тут був перший дніпровський поріг – Кодацький що навпроти нього в 1635 році француз Боплан збудував для польських панів фортецю яку захопив потім один із соратників Богдана Хмельницького – отаман Шумейко (П. Загребельний «Син рибалки»). 7. Сильна течія в ту ж мить підхопила шлюпки і понесла їх мимо прибережних складів і будиночків що ліпилися на крутих кам'янистих схилах лівого берега мимо рибальських човнів і караванів порожняку які чекали своєї

черги щоб пройти шлюз (П. Загребельний «Син рибалки»). 8. А Ненко не дуже второпавши що сказав веселий подорожній якого тільки щасливий випадок урятував від смерті з подивом спостерігав цю сцену (В. Малик «Тайний посол»). 9. Яцько підкидає в лежанку дрова, а Спихальський ще змарнілий після поранення але вже веселий і жвавий бо відчув в останні дні як у його м'язи стрімко вливається нова молода сила швендяє по хаті і потираючи руки заглядає до полумисків дзбанів та пляшечок, які все ставила і ставила на стіл Звенигориха (В. Малик «Тайний посол»). 10. Однак судячи по тому як розчервонілися від наливок його присмагли на морозяному вітрі щоки як він виспівував пісень можна було гадати що гість відчував себе щасливим (В. Малик «Тайний посол»).

Вправа 100. Намалюйте схеми запропонованих речень.

1. Степ був одноманітний, безмежний, і ніщо не порушувало його тиші, хіба що поскрипування старого ярма, крик воронячих зграй, що з шумом пролітали мимо підвід, опускалися далеко попереду на дорогу і ще з більшим шумом і галасом злітали вгору, коли підводи знову наближалися до них (Г. Тютюнник «Вир»). 2. Один ворон уповільнив літ, ніби завмер на місці, потім пішов боком і, блиснувши чорною сталлю, ринув головою вниз в кількох десятках метрів від дороги (Г. Тютюнник «Вир»). 3. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами, і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда (Є. Гуцало «Лось»). 4. Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми (Є. Гуцало «Лось»). 5. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких тонує мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми (Є. Гуцало «Лось»). 6. Посередині, у викладеній камінням ямі, тліло вогнище, над яким, ніби велике кінське вуха, звисав виплетений з лози й обмащений рудою глиною широкий димар (С. Скляренко «Святослав»). 7. Зігнувшись у низьких дверях, заліз у кліть, щось у темряві довго шукав, а коли повернувся, в руках у нього був цілий жмут комишевого й березового пруття, різні залізця (С. Скляренко «Святослав»). 8. Віста вже зарила в жар горнець з водою, кинула в нього в'яленої риби й солі, дістала коржів, поставила просто на камені перед вогнищем дерев'яну миску, поклала ложки, метнулася з хижі з цебром, щоб принести води, за нею вийшов і Микула (С. Скляренко «Святослав»). 9. Великий і численний рід, один із родів полянського, племені, до якого належав Ант, споконвіку жив над Дніпром (С. Скляренко «Святослав»). 10. Це був чудовий віковий ліс, що починався далеко здідси в верхніх землях і широкою пасмугою, звиваючись, як полоз, тягнувся понад лівим берегом Дніпра, ніби прикриваючи його від поля, аж до пониззя (С. Скляренко «Святослав»).

Питання для самоперевірки

1. Чим складнопідрядні речення відрізняються від складносурядних?
2. Якими частинами мови бувають виражені сполучні слова і чим вони відрізняються від сполучників підрядності?
3. За якими ознаками визначаються види підрядних речень за логіко-граматичною і структурно-семантичною класифікаціями?
4. Чим підрядні речення нерозчленованої структури відрізняються від підрядних речень розчленованої структури?
5. Як відрізнити між собою порівняльні звороти, які виступають членами речення, і підрядні частини складного речення?

Тема 4. Безсполучникові складні речення

1. Загальні відомості про безсполучникові складні речення.
2. Складні безсполучникові речення з однотипними частинами.
3. Складні безсполучникові речення з різнотипними частинами.
4. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 101. Схарактеризуйте складні безсполучникові речення за структурою та сполучними засобами. Скільки предикативних частин має кожне складне речення? Визначте безсполучникові речення з однотипними частинами. Які відношення вони передають (одночасність подій, послідовність, зіставлення, протиставлення тощо)?

1. Народ стояв купками і гуторив усюди на одну тему: цього дня мав приїхати до Нового Самбора перемиський владика Стецько Брилинський із Спаського монастиря (А. Чайковський «Сагайдачний»). 2. Багато бережницьких та вачинських лежало на землі побитих та покривавлених, їхні коні, позадиравши хвости, налякані, розбігалися на всі сторони (А. Чайковський «Сагайдачний»). 3. Лише десь опівдні повіяв легенький вітерець, дерева стали колихатися, мряка кудись подівалася, аж прояснилося (А. Чайковський «Сагайдачний»). 4. Листя в садках ще тільки проклюнулося, тому в гіллі рясно миготять дрібні, мов роса, прозеленкуваті крапельки – то зав'язь (Г. Тютюнник «Зав'язь»). 5. Вона стоїть без хустки, сива, пишноволоса – колись її волосся сяло проти сонця золотим, тепер не сяє (Г. Тютюнник «Три зозулі з поклоном»). 6. Плащ на спині напнувся халабудою, плечі гостро піднялися вгору, рукава підбукалися по лікті (Г. Тютюнник «На згарищі»). 7. Заблищали зелені калюжки, виткані жабуринням, од Псла потягло сирими глеїстими берегами (Г. Тютюнник «На згарищі»). 8. Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш (Народна мудрість). 9. Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш (Народна мудрість). 10. Добрим словом мур проб'єш, лихим і в двері не ввійдеш (Народна мудрість). 11. Слово – не полова, язик – не помело (Народна мудрість). 12. На сніжно-білих столиках в такт поїздові видзвонювали

малиновим дзвоном пляшки: червоне «Бордо» і пиво, коньяк і лікери, і золоточервоні портвейни – стоять вони купками, не відкорковані, посередині білих обрусів і гомонять срібно (І. Багрянний «Тигролови»).

Вправа 102. Визначте різновиди складних безсполучникових речень з різнотипними предикативними частинами.

1. Прилетіла до двору, бачить: якийсь чоловік у шинелі ходить по городі, Сергійка на руках носить (Г. Тютюнник «Вир»). 2. Допомогавав, як міг, по господарству: поправив тин, витесав і закопав нові стояки на ворота, вирив яму на картоплю, таку здоровенну, що туди влізла б Сидоришина хата (Г. Тютюнник «Вир»). 3. Новопризначеному голові троянівці були раді: хлопець молодий, з розумом, такий діло поведе (Г. Тютюнник «Вир»). 4. Олена глянула у вікно: в сірій світанковій млі стрельнула іскрами цигарка, легеньким відсвітом лягла на шибки (Г. Тютюнник «Вир»). 5. Зварить Федора відерний чавун борщу – за день як вітром вивіє (Г. Тютюнник «Вир»). 6. Заставлять його сіно на гарбу класти – накладе так, що тут же й розсунеться; пошлють биків поганяти – борозну скрутить, огріхів наробить; кілок у тин заб'є – обов'язково криво (Г. Тютюнник «Вир»). 7. Дивиться мати вслід, плаче: виросло на толоках межі коровами високе, як бур'янина, та невідомо, чи вистачить у нього сили вигребтись на житейську хвилю? (Г. Тютюнник «Вир»). 8. Залишившись із Тимком наодинці, дівчина відразу перемінилася: із балакучої та веселої зробилася мовчазна і насторожена, ходила з опущеними очима, ні разу не глянула на Тимка (Г. Тютюнник «Вир»). 9. Хвилька тривожної мовчанки, свиснула стріла – заревів звір, мов скажений кинувши собою взад (І. Франко «Захар Беркут»). 10. Верба – що лугова трава: її викосиш, а вона знову виросте (Народна мудрість). 11. Хазяйка в дому – покрова всьому (Народна мудрість). 12. Сватання не катання: швидко коней не гони (Народна мудрість). 13. Ротом дивитись – нічого не бачить (Народна мудрість). 14. Забудеш рідний край – твоє всохне коріння (П. Тичина). 15. Робесп'єр вірив у чесноти: він створив терор. Марат вірив у справедливість: він вимагав двісті тисяч голів (М. Волошин).

Вправа 103. Установіть тип синтаксично-сміслових відношень між частинами безсполучникових речень. З'ясуйте, який розділовий знак потрібно між ними поставити (кому; крапку з комою; тире; двокрапку). Схарактеризуйте безсполучникові речення за структурою.

1. Ксеня поверталася з цвинтаря уже присмерком її вели під руки Огнивенко й Одновухий (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 2. Ніч пливе хата гойдається тиха місячна повінь жевріє на шибках (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 3. Батюшка обіцяв церква помагатиме (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 4. Розплющила очі і здивувалась на долівці вже грався сонячний зайчик (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 5. Перед тим прийшла чутка цар готує кріпакам волю (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 6. Мати каже хочуть одібрати землю в багатіїв і оддати бідним (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 7. У сінях сердито

бубонів Кузьма його бас часто переривав якийсь інший неприємний голос (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 8. Минеш сусідський город скотишся похилим пагорбом у долину перепливеш річку перед тобою зав'юниться кривульчаста стежка аж до хати дядька Кузьми (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 9. Матвій торік хвалився їздив у Рясне (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 10. Несподівана поява Грабовських зворушила Гервасія його щоки зашарілися (М. Сиротюк «Забіліли сніги»). 11. Джмелик глянув на нього і в ту ж хвилю відвів погляд Оксенові очі дивилися на нього запитливо але спокійно (Г. Тютюнник «Вир»). 12. Він видно тільки-но зайшов знадвору вуха горіли як стручки перцю (Г. Тютюнник «Вир»). 13. Але очі росіянина залишилися такими ж в них так і бурлила відчайдушність білі зуби сміялись а жилава рука гралась парабелумом (Г. Тютюнник «Вир»). 14. Офіцер зрозумів такі очі стають ще веселішими коли перед ними кров'ю сходить жертва (Г. Тютюнник «Вир»). 15. Глянув на своїх товаришів Кир поправляв на собі шапку чорні очі його віддавали антрацитом (Г. Тютюнник «Вир»). 16. Він іде далі і бачить по ташанському мосту йде мати у білій сорочці чорній керсетці боса і з ціпком (Г. Тютюнник «Вир»). 17. На горі чули їхнє вештання, але не стріляли хотіли взяти живцем (Г. Тютюнник «Вир»). 18. І раптом дзеленькнули у вікнах шибки і нашорошилися стріхи сильний далекий вибух вирвав із пожежі цілий стовп іскор (Г. Тютюнник «Вир»). 19. Оксен стоїть у тісному коридорчику свічки-плошки вихитують язичками темляк пітніє від тепла (Г. Тютюнник «Вир»). 20. Раптом чоловік насторожується з білої мли почулося коняче хропіння (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 104. Розставляючи пропущені розділові знаки, перепишіть речення в такій послідовності: а) з комами; б) з двокрапкою; в) з тире між частинами безсполучникових речень.

1. Поле що безкрає море скільки зглянеш розіслало зелений килим аж сміється в очах (Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»). 2. З неба як розтоплене золото ллється на землю блискучий світ сонця на ланах грає сонячна хвиля під хвилею спіє хліборобська доля... (Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»). 3. Не вспів доказати останнього слова чує недалеко з-за жита хтось співає... (Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»). 4. Сейм ухвалив доручити коронному гетьману Конецпольському звести фортецю на Дніпрі якомога швидше і поселити в ній надійну залого (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 5. І тоді ще швидше замиготіли колотушки в руках довбишів-литавристів ще грімкіше й ритмічніше загуділи литаври майдан стихав... (В. Чемерис «Фортеця на Борисфені»). 6. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився на повороті праворуч виникло село приховане доти за лукою (В. Підмогильний «Місто»). 7. Жодного шелесту свисту чи шарудіння важкий ліс цей був мертвий бездушний за серпанком ранкового повітря (В. Підмогильний «Невеличка драма»). 8. Лист цей Льову, тоді 23-річного молодика, більше ніж здивував він його приголомшив, зруйнував і знищив (В. Підмогильний «Невеличка драма»). 9. Лесі цікаво побувати скрізь вона вперше на такому гучному святі (М. Олійник «Леся»). 10. Горобці з шурхотом злетіли

покинувши в поросі мокрі гнізда від найближчої хати долинув дзвін посуду з іншого боку закудкудакала курка й загорлав півень (В. Шевчук «Дім на горі»). 11. Відвела погляд від того щоденного краєвиду щось зазвучало в ній мелодія якась призабута чи жаль (В. Шевчук «Дім на горі»). 12. Серце ні на що не вважає свою волю має (Народна мудрість). 13. Виходиш з дому кланяйся життю молодому (Народна мудрість). 14. На широкому лаврському подвір'ї викладеному кам'яними плитами ряботіли мальовничими гуртками прочани одні мовчки стояли поскидавши шапки коло паперті головного храму інші сиділи навкруги пречудової дзвіниці... (М. Старицький «Останні орли»). 15. Слідом за Бахусом поплив у якійсь розмальованій мушлі запряженій дельфінами Нептун з тризубом його супроводили лежачи на довгому помості драпірованому у синю термаламу неначе хвилі русалки й наяди (М. Старицький «Останні орли»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 105. Із запропонованих речень випишіть безсполучникові складні речення, розставивши пропущені розділові знаки, поясніть їх.

1. На вузькій стрімчаку немов орлине гніздо повис отой замок і на синьому небові далеко білів своїми зубчатими мурами своїми бійницями-баштами (М. Старицький «Оборона Буші»). 2. Засмажені мужні обличчя обернені до ликів святих визирають під променем ласкавого тремтячого світла вже менше суворо а не знаючі страху очі вогкі їм від сердечного молитовного зрушення (М. Старицький «Оборона Буші»). 3. Орися замислено дивиться на лик безмірно ласкавий осяяний світлом з лампади їй мріється далеке небо безхмаре білі розпечені палом мури сліпуче сонячне сяйво і ревуча юрба (М. Старицький «Оборона Буші»). 4. Щедра позолота від заходу сонця обсипала старезні явори що розкинули віти на солом'яну стріху корчми (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 5. Поскидали ярма з волів розвели багаття відпарювали суху тараню готували вечерю (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 6. Аж ось ніби якийсь привид виринула з пільми поволі наближаючись до вогнища висока постать (І. Пільгук «Грозовий ранок»). 7. Вусаті ікони гнівалися зі стін їм треба більше світла (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 8. Козаки-сіромахи проходили довгою валкою всі чеснотники хоробрі гультяї морські розбійники гордо ступали на великих землях всі лицарі честі своєї сіромашної й мученики (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 9. Скрипка подивився на свої білі руки й від засмучення навіть сплюнув куди там йому змагатися з таким жилавим чортом (П. Загребельний «Син рибалки»). 10. По широкій поверхні ріки нескінченними табунами бігли хвилі вітер зривав з них білі кучеряві гребінці піни й гнав на берег (П. Загребельний «Син рибалки»). 11. І хотілося отак підійти до неї ззаду взяти за теплі м'які плечі й запитати чи є на світі любов чи немає... (П. Загребельний «Син рибалки»). 12. Але тигряча кров поволі відживала робила своє діло скоро зібрав він паруботу здебільшого таких же братчиків як і сам готових заради нього у огонь і в воду повів на хутори (Г. Тютюнник «Вир»).

Вправа 106. Перекладіть речення українською мовою, запишіть переклад. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Все в его глазах приобретало скучный и бесцветный вид человеческие лица казались мутными некрасивыми или болезненными слова звучали откуда-то издали не вызывая ничего кроме скуки (А. Куприн «Молох»). 2. Одна только отрада в эти тягучие праздники и оставалась закатиться в славный город Марсель благо по ветке езды всего полтора часа... (А. Куприн «Колесо времени»). 3. Низкую и обширную каюту свою с окнами в виде иллюминаторов я устроил совсем в корабельном стиле повесил на стену большой барометр спасательный круг и пробковый пояс укрепил на подоконнике компас а самый подоконник расчертил радиусами на тридцать два румба к потолку подвесил полотняный гамак корабельную койку (А. Куприн «Колесо времени»). 4. Расхаживая тяжелыми шагами взад и вперед по зале он взглянул нечаянно в окно и увидел у ворот остановившуюся тройку маленький человек в кожаном картузе и фризовой шинели вышел из телеги и пошел во флигель к приказчику Троекуров узнал заседателя Шабашкина и велел его позвать (А. Пушкин «Дубровский»). 5. На нем был черный фрак побелевший уже по швам панталоны летние (хотя на дворе стояла уже глубокая осень) под истертым черным галстуком на желтоватой манишке блестел фальшивый алмаз шершавая шляпа казалось видала ненастье (А. Пушкин «Египетские ночи»). 6. Итальянец одет был театрально он был в черном с ног до головы кружевной воротник его рубашки был откинут голая шея своею странной белизною ярко отделялась от густой и черной бороды волоса опущенными клоками осеняли ему лоб и брови (А. Пушкин «Египетские ночи»). 7. На здешних почтовых станциях нередко случается встречать лошадей с замечательно резвой побегой напоминающих по виду лошадей известных под именем шведок искалеченные от непосильного труда и значительно измельчавшие от постоянной бескормицы они все-таки легко везут путника верст по пятнадцати в час по здешним дорогам благодаря этому езда здесь невзирая на стужу и подчас непогодь иногда имеет свою прелесть (Н. Бунин «Старый знакомый»). 8. Кузьма даже плечами вздернул черт знает что в этих степных головах! (И. Бунин «Деревня»).

Питання для самоперевірки

1. Які виділяють смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень?

2. Як залежить вживання розділових знаків у складному безсполучниковому реченні від смислових відношень між його частинами?

Модульні тестові завдання з теми «Синтаксис складного речення»

1. Знайдіть складносурядне речення з розділовими смисловими відношеннями між частинами (розділові знаки пропущено): а) Ні струна не задзвенить ні пісні не звучать; б) Спочиваєш ти наш батьку тихо в домовині та збудила твоя пісня думки на Україні; в) Чи то праця задавила молодую силу чи то нудьга невсипуца його з ніг звалила; г) Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу і в тому повітрі над Сашком летіла чи то сорока чи інший хтось.

2. Знайдіть речення, у якому неправильно розставлено розділові знаки: а) Дивлюсь я на своє небо, і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон щасливий; б) Тут раптом відчинилися двері – і увійшов четвертий; в) Безперестанку чий-небудь лікоть одпихає тебе назад, або хтось ззаду кладе на плечі руки; г) Трусяться вівці зеленим полем, і м'яко ступають по траві постолі.

3. Знайдіть складнопідрядне речення нерозчленованої структури: а) Страшна січа була, аж земля просочилася кров'ю; б) Життя тільки тоді має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше в ім'я щастя людства; в) Ми хочемо, щоб митець був істориком, філософом, політиком, організатором життя і провидцем його; г) Улас, щоб припинити свої страждання, зусиллям волі проганяв цей страх.

4. Знайдіть складнопідрядне речення нерозчленованої структури присубстантивно-означальне: а) А тобі й трава шепоче мила, б'є поклін ромашка і полин, де ти в південь легко походила із відром криничних холодін; б) Шовкові, з оксамитовим полиском полотна тчуться на луках, де вже виблискують у ранковій росі трави; в) Спробуй розберися, де свої, а де вороги; г) Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнутья явори.

5. Знайдіть складнопідрядне речення розчленованої структури: а) Бажаю, щоб і ти колись такі веселі телеграми одержувала; б) Бачив уві сні село, де не був багато років; в) Другого дня я знову наздогнав її (поштарку), привітався, придержав двері, аби вона пройшла, і мовчки рушив по сходах мимо вітража до своєї келії; г) У Матвієвій хаті, куди щоночі пробиралися робітники з усього Борислава на нараду, було тихо.

6. Знайдіть складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю: а) Побудьте, мамо, коло мене, допоки сонця я нап'юсь, допоки світло незнищенне з душі моєї змиє грузь; б) Бува, навчають хлопчаків зелених, коли в життя виводять із осель, що справжнє щастя – то синиця в жмені; в) І мені здається, що кожна людина, коли вона людина, повинна мати свою добру

пісню; г) І не обдурюєш годинник, не зупиниш, бо він – вартовий часу, бо створений для того, щоб запопадливо міряти й міряти його за будь-яких обставин.

7. Знайдіть складнопідрядне речення з послідовною підрядністю:

а) Ластівкою дружби ми до вас летіли – через гори й ріки, через всі ліси, щоб тут стати з вами проти злої сили, щоб за мир піднести чесні голоси; б) Дівчинка відкладає набік віночок, який плела, сидячи біля воза, встає і, переконавшись, що поблизу нікого нема, біжить до старого гіллястого дуба, що, мов сторожа, стоїть на узліссі; в) Йому по старості літ вдавалося, що з-під землі втікають біблейські кити і що вже надходить страшний суд; г) Справді, від «фердинандів» вигулькнув вихудлий за зиму заєць і щодуху покотився до лісу, що стояв у такому синьому трепеті, наче щойно винирнув з фіалкової води.

8. Знайдіть речення, у якому правильно розставлено розділові знаки при збігу сполучників:

а) Я знаю, що, коли б отак увійти в темні кімнати і черкнуть сірником, як все скочило б раптом на своє місце; б) Донька дуже любила свого батька, захищала його і, хоч сама була вбога, та все робила, щоб заспокоїти його старість; в) Сукровиця просочилася лише в одному місці, яке Марко жартома називав сливою, бо, коли воно замерзало, то й справді схоже було на сливу; г) Йонька довго лежав нерухомо, боячись, що як тільки він заворушиться, то Тимко, що десь, невіра, притаївся в кущах, знову почне його чистити веслом.

9. Знайдіть безсполучникове складне речення з різнотипними частинами (розділові знаки пропущено):

а) Мрійно в'ється бабине літо зеленими берегами тихо плине річка запашне сіно огріває спину туманіє лісові спалахи осені ваблять око; б) А серце не хоче марніти Без тебе гірка самота. Для чого ж морози на квіти Навіщо минають літа; в) До того скрізь робили на вулицях ремонт чистили каналізаційні труби лагодили трамвайні лінії штукатурили й фарбували будинки; г) Аж ось зразу зашуміла недалеко гудина загавкав собацюга.

10. Знайдіть безсполучникове складне речення, у якому неправильно розставлено розділові знаки:

а) А по синьому небу рядами, як покоси, сунули звідкілясь пухкі зеленясті хмарки; не хмарки – висушене лугове сіно; б) А над усім музика, ірже десь лоша, лунко хтось клепає косу, гуде далі в степу машина, робітниками густо оточена; в) А вернулась, бідкається: пересохло на кострицю Маринине жито – висипається; г) Починати роботу – чиста мука: руки болять, ноги болять, спина болить.

Модуль 4. Складні синтаксичні конструкції. Засоби передачі чужого мовлення

Тема 1. Речення з різними типами зв'язку

1. Розділові знаки в реченнях з різними типами зв'язку.
2. Малювання схем речень з різними типами зв'язку.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 107. Перепишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте тип частин у складних реченнях.

1. За віруваннями на вечерю приходять і померлі пращури. Якщо в хаті нехтують традиціями то вони не зайдуть а стоятимуть під вікнами а це згубно впливає на життя усієї родини на врожайність («Українська етнологія»).

2. Колись дівчата одного кутка голосно виспівували веснянки (так звані «перегуки») щоб було чути на іншу вулицю а гурт другого кутка відспівував їм («Українська етнологія»).

3. Цікаво що в окремих регіонах (зокрема, на Чернігівщині) свиню кололи в середу при цьому вносили відрізану свинячу голову і клали на кілька хвилин на піч щоб усі свині були такими жирними й великими як піч а хвоста кидали у хлів щоб свині не переводилися («Українська етнологія»).

4. І коли придивитись із човна пильніше можна вгледіти опукле нашорошене вухо яке і вві сні не опускається, прислухається до безмежжя простору можна розрізнити й приплющене ведмеже око над яким куці вії здригаються так як на вітрі здригаються дерева (Є. Гуцало «Княжа гора»).

5. Величний і грізний він втрачає свої ведмежі обриси коли наближаєшся в човні до берега й ти вже не бачиш ні простягнутих уперед лап на яких у сонному супокої лежить ведмежа гостра морда не бачиш і могутнього горбатого хребта а тільки гористий берег що круча за кручею спинається до гори а на кручах живими зморшками брижиться ліс який тут унизу з первозданною ніжністю зеленіє шелюгою по білих піщаних обмілинах де в святкових веселоощах грає риба й де чайки літають і плачуть мов неприкаяні душі померлих (Є. Гуцало «Княжа гора»).

6. В руці піднісши для показу надутий шкіряний капшук із грішми дід Гордій голосом співочим як калинова сурмонька став замовляти товари що лежали на полицях брав їх у зачудованого лавошника й складав до великого лозинового кошелю з яким уже десяток літ ходив на рибу а кошелю зносу не було (Є. Гуцало «Княжа гора»).

7. Кілька покупців що трапились у крамниці на таку пригоду геть збараніли на лицях і лавошник також збаранів а що баранкуватість на роботі йому була не до лиця то мав озватись не блянням а людським голосом (Є. Гуцало «Княжа гора»).

8. Лось знав що то тріщить стара гілляка на дубі всохла кощава їй давно вже б треба впасти а вона не падала з дивною впертістю тримаючись за стовбур (Є. Гуцало «Лось»).

Вправа 108. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Намалюйте схему речень.

1. В тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця які, на їх гадку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умовини до життя отож недалеко води або над водою, а відтак близько лісу або очерету де б на випадок татарського набігу найбезпечніше скритися та втекти від поганської неволі (А. Чайковський «За сестрою»). 2. Спасівчани жили тут наче в якій фортеці. Були вони козацького роду то й розуміли вагу небезпеки й були настільки обережні, що на кожну ніч ставили чергою вартових при обох воротах щоб їх ворог не напав зненацька (А. Чайковський «За сестрою»). 3. Інші робітники були зайняті своїми думками й розмовами а Василь лежав, спершись ліктем на клунок, і, повернувши своє біде, худе лице з чорним волоссям і чорними, напруженими, журливими очима в той бік де серед земляків своїх лежала Катря не слухав його (В. Винниченко «Раб краси»). 4. До вчорашнього дня жило собі село, як і перше голодали, боліли, умирали; хіба що відзначалось тепер тим що стали ходити якісь чутки між селянами ніби скрізь встають мужики на панів і одбирають собі їхню землю (В. Винниченко «Салдатики»). 5. Молодчина доктор Руді: він собі шкандибає, говорить із тією високою особою не задираючи голови як до святощів, посміхається своїми волосинками уст тоді коли немає ніякої потреби посміхатись; мовчить коли треба балакати, і взагалі поводитьсь собі цілком пристойно (В. Винниченко «Сонячна машина»). 6. Череп'яний каганчик що вилупила його Катря з розбитого кашника з каплею рижієвої олії на дні ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота; пузатий комин заслоняв той підсліпий світ від хатнього мороку; на печі хоч сякий-такий світ борюкався з темнотою; зате хату окривали непроглядні померки... (Панас Мирний «Морозенко»). 7. А вгорі з кутка виглядав невеличкий образ – не знать, святого чи святої бо на йому малюнок потемнів, позлущувався, одні тільки чорні очі сумно визирали з пожовклого обличчя, немов скаржилися на холод та голод що доводилося терпіти хазяїнам хати... (Панас Мирний «Морозенко»).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 109. Перепишіть речення; розставте пропущені розділові знаки, поясніть їх.

1. Коли зачинилися двері церковні і всі козаки й добровольці зібралися на невеличкім плацу біля цвинтаря а жонота стала поштиво півколом геть осторонь то сотник Михайло Завістний зняв шапку перед своєю батавою і до неї обернувся тихою мовою (М. Старицький «Облога Буші»). 2. Шахай зустрів його стоячи на пероні тримаючи руки за спиною такий вигляд має вчитель коли він стоїть в кімнаті й вибачливо чекає доки розсядуться учні (Ю. Яновський «Чотири шаблі»). 3. Правда течія тут була слабка відчувалась близькість греблі Дніпрогесу яка затримувала воду сестра не барилась з відповіддю та змушена була обірвати її на слові зачулись чийсь кроки а вслід за тим відхилилася запона

і до намету ввійшов хан (Д. Міщенко «Лихі літа Ойкумени»). 4. Але в цей час знадвору невдоволено обізвалась качка гавкнув Рябко хтось заспокоїв його а далі поторгав хвіртку що вела з клуні до хати (М. Стельмах «Щедрий вечір»). 5. Дорогою до села Василі втішали мене що мовляв на той рік приймуть і тебе що їхня форма до того року вже приноситься а в мене буде нова що вони однак будуть зі мною товаришувати разом красти солому вночі з поля бити пеньки в лузі грати у два голоси на балалайках вечорами в неділю а я на бубні вибиватиму (Г. Тютюнник «Вогник далеко в степу»). 6. По той бік шляху десь далеко в степу за садками тремтить червона заграва то присяде до самої землі і тоді на кутку стає поночі й глухо то знову шугає вгору аж до Волосожару шпаруючи окола і молоденькі осокорчики червоною крейдою видно трактористи стару солому палять (Г. Тютюнник «Зав'язь»). 7. Так тривало досить довго вже наближався день коли всі вони мали роз'їхатися з санаторію вже віяло з-за моря теплом казали що десь буцімто навіть зацвіло перше мигдалеве дерево але цьому ніхто не вірив Отава відчував себе помолоділим виснаженість викликана впертою роботою минула знову були в ньому сили й уперта наполегливість що ними так умів він дивувати всіх хто знав його ближче (П. Загребельний «Диво»).

Питання для самоперевірки

1. Які формально-граматичні особливості речень з різними типами зв'язку?
2. Які різновиди складних синтаксичних конструкцій виділяють у науковій літературі?

Тема 2. Конструкції з чужим мовленням

1. Загальні відомості про конструкції з чужим мовленням.
2. Пряма мова.
3. Непряма мова.
4. Невласне пряма мова.
5. Діалог.
6. Цитата.

Завдання для виконання в аудиторії

Вправа 110. Схарактеризуйте різні засоби передачі чужого мовлення (діалог, пряму мову, непряму мову, невласне пряму мову та ін.). Поясніть розділові знаки.

1. «Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару? – звернувся він до своєї матері. – Так чогось у животі пече!» (О. Довженко «Зачарована Десна»).
2. «Здрастуйте, діду!» – промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпустить мене хоч трохи гріхів. Але дід не подавав голосу. Що його робить?

Куди податись? (О. Довженко «Зачарована Десна»). 3. Завтра кінчу двадцятий рік. Як скоро минули літа, не лишаючи по собі ніякого сліду! Справді, безслідно, одностайно, як і всі дні та години, прожиті в пильнім безділлі. В мене лише виробилася сильна свідомість, що я тягар, над котрим добрі люди мусять і без любові мати милосердя! Без любові! Це те грізне слово, що лишило майже криваві сліди в моїм серці. Ні, ні, окрім моєї дорогої бабуні, не любив мене ніхто на світі! Понура, ненаситна туга володіє мною, і дух мій утомлений, хоч не сотворив нічого. Він лише мучився і побивався об якийсь мур, котрим мій світ обведений. Я хотіла би чогось... не знаю ясно, чого..., що мене вдовольняло би або що мене зробило би сильною, могутньою!.. Я поринула би у щось цілою душею, так як тепер потопаю в кожній дрібній роботі цілою душею... Ах! Я хотіла би чогось! (О. Кобилянська «Царівна»). 4. «Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!» – «Знаю, знаю», – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос. «Діду!» – жалібно озивається він. «Давай-давай!» – «Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь» – «Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!» – «Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві» – «Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...» (В. Нестайко «Тореадори з Васюківки») 5. Коли Чикаленко повідомив, що сам не зможе цей час жити в своєму маєтку, Коцюбинський охоче погодився приїхати сюди в гостину (Л. Смілянський «Михайло Коцюбинський»). 6. «Тимко, вставай! Світає вже», – розштовхувала Уляна сплячого сина, стягаючи з нього рядно (Г. Тютюнник «Вир»). 7. «Задери піджак та постьобай себе батогом, – сміючись, радив Тимко. – Ну, гони биків, чого рота роззявив? До півдня з тобою тут монятися буду, чи що?» (Г. Тютюнник «Вир»). 8. «Були з нами й на буряках обухівські, душ кілька було, – сказала одна з дівчат, звела обличчя на червоноармійця: – От, може, знаєте – Яким, що на гармонії грає, потім таранкуватий один. А з дівчат – Галька і Христя. А то – не знаю тих» (А. Головка «Бур'ян»). 9. О. М. Труш зауважує, що поєднання складових частин інтонацією (без сполучників або сполучних засобів) надає безсполучниковим реченням динамічності, експресивності у викладі певних думок, повідомлень, стислості і виразності у вираженні відповідних значень та оформленні думок, що не притаманне сполучниковим структурам (О. Труш «Елементарні безсполучникові складні речення в науковому мовленні Івана Франка»). 10. Вона слухає чоловіка, погоджується, киває головою – знаю, знаю, ти вже казав. Ми на тебе чекатимемо, не затримуйся, будь ласка. Не турбуйся, будь ласка, не самі ж ми їдемо, все буде гаразд... Але думки її вже не з ним. Він дивиться на її великі ясні очі, в яких раптом мигнула лукава смішинка. О, він знає, це вже вона щось помітила серед юрби, щось занотувала для себе. Може, тих пань, що квокчуть над низеньким опецькуватим чоловічком, може, того жевжика, що стоїть з таким виглядом, немов ця подорож – однаково що з Петербурга до Парголова проїхати, і його тільки обурює, що диліжанс ще стоїть (О. Іваненко «Марія»). 11. «Дуже дякую! – сказав товариш Вовчик, виймаючи з кишені п'ятнадцять копійок. – Але ви мене не зрозуміли... Справа от у чому...»

(М. Хвильовий «Вальдшнепи»). 12. «Одну звать... не пам'ятаю як, – говорив товариш Вовчик, – а друга – тьотя Клава. З ними такий серйозний в золотому пенсне батько... А втім, може, й не батько – я не поцікавився» – «Так ти запевняєш, що ці дами мешкають недалеко від нас? – сказала Ганна, кидаючи шитво. «Саме це я й хочу сказати, Ганнусю! І ще я хочу сказати, що тьотя Клава мені страшенно подобалась і що за якісь два місяці (вони теж приїхали на два місяці) я, мабуть, в неї остаточно закохаюсь» (М. Хвильовий «Вальдшнепи»). 13. Так, В. В. Сафонов вважає, що соціокультурний компонент передбачає співвивчення мов та культур і включає до свого змісту знання з різних галузей (Н. Кардашова «Лінгвокультурні, соціокультурні та міжкультурні проблеми перекладу»). 14. Тісне переплетіння мови та культури, їх взаємодію і двобічний вплив наочно продемонстрував С. Баснет у своєму порівнянні: «Мова – це серце в тілі культури, і саме їх взаємодія забезпечує продовження життєвої енергії. Як хірург під час операції на серці не може не звертати увагу на весь організм, так і перекладач ризикує, коли працює з текстом ізольовано від культури, що його породила» (Н. Кардашова «Лінгвокультурні, соціокультурні та міжкультурні проблеми перекладу»).

Вправа 111. Перепишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки (пряму мову виділено курсивом). Поясніть особливості вживання розділових знаків при прямій мові.

1. *Хе-хе-хе! І чого жахаються, дурні? шамкає він беззубим ротом д(Д)іда Хо, що світ прозвав страхом? А дід цілком і не страшний... Ось погляньте!.. Та ба, тим-то й лихо, що ви не зважитесь звести очі на діда, тим-то він і в'являється вам страхом... Хе-хе!* (М. Коцюбинський «Хо»). 2. *Прокинулась? одказала баба Буде тобі забавка будеш мати кого глядіти... Пояснює Знайшли тобі в коноплях братика* (С. Васильченко «Широкий шлях»). 3. *Сьогодні у мене свято сина бог послав не можу кинути породіллю з малими дітьми в хаті одгукується з хати Григор* (С. Васильченко «Широкий шлях»). 4. *То так виводить мій Тарас обізвався Григор Шевченко що сидів у гурті Малий, ще оченашу не знає, а до пісень, як старий* (С. Васильченко «Широкий шлях»). 5. *Павлушу на роботі цінують розказувала Рита, підмітаючи долівку мокрим віником Премія щомісяця йде, дві грамоти одержав...* (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 6. *Так оце кортить сватів побачити хоч одним оком медовим голоском мовила Дзякунка. Вона вже й сп'яніла і ледь не обмовилася була про завтрашні хрестини, та вчасно схаменулася А тут же й недалеко. Скільки, старий, од нас до Шишак?* (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 7. *Оттак вдоволено прогув отець Просто і красиво. Звичаї предків своїх треба знати. І звернувся вже до Дзякунки Хто ж буде младенця держати? Вам, ви ж знаєте, не можна. Матері – теж* (Г. Тютюнник «Син приїхав»). 8. *Мамо питаю після того, як куці студентські новини розказано (сесію здав, костюм ось купив) а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться?* (Г. Тютюнник «Три зозулі з поклоном»). 9. *Не забувайте нагадав Ібрагімові Гріті щ(Щ)о я наполовину теж мусульманин і коли мені треба охоче повторюю слова Мухаммеда: «Бийте їх*

по шиях, бийте їх по всіх пальцях» (П. Загребельний «Роксолана»). 10. *А-а, син рибалки сказав він, побачивши Гришу зараз, зараз. Піди он до того чоловіка, знайди там на березі Жору Колікова і скажи йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось... (П. Загребельний «Син рибалки»).*

Вправа 112. Перепишіть, розставляючи розділові знаки при цитатах, виділених курсивом. Розкрийте дужки.

1. Фаулер писав, що *n(N)еправильне вживання дефісів письменниками і видавцями соромить Британську систему освіти. Без сумніву, такий іменник, як goldsmith – ювелір – має писатися разом; іменники, які несуть в собі часткову цілісність, мають писатися через дефіс: she-wolf – вовчиця, а іменники у поєднанні з прикметниками мають писатися окремо: the London Streets – Лондонські вулиці.* 2. У російському мовознавстві найчастіше наводиться визначення В. А. Хомякова *s(C)ленг – це відносно стійкий для певного періоду, широко вживаний, стилістично маркований лексичний шар (іменники, прикметники і дієслова, що позначають побутові явища, предмети, процеси і ознаки), компонент експресивного просторіччя, яке входить до літературної мови.* 3. Уперше сформулював завдання ономасіології як науки німецький учений А. Цаунер *у(Y) мовознавстві є два розділи, перший відштовхується від зовнішнього, від слова і ставить запитання, яке поняття пов'язано з ним, звідси – семасіологія; другий бере за вихідний пункт поняття й установлює, яке позначення, найменування має мова для цього поняття, звідси – ономасіологія. Її завдання – ...досліджувати, чому мова використовує те або інше слово для позначення того або іншого поняття.* 4. У сучасному мовознавстві традиційно виділяють *a(A)пелятивну й ономастичну (пропріальну) номінації, бо іменуванню підлягають реалії різного порядку – безіменні і такі, що вже мають свої загальні назви.* 5. У свою чергу М. Рут уточнює концепцію І. Торопцева і зазначає, що *n(П)о-перше, не кожна нова номінативна одиниця є новою номінативною одиницею; по-друге, нова номінативна одиниця може й не мати однослівного вираження й увійти до узусу як ідентифікуюче ім'я, зберігаючи форму дескрипції або предикативної конструкції.* 6. Слушною є думка науковців, які термін номінація вживають на позначення розділу мовознавства, що *v(B)ивчає структуру актів номінації; у цьому плані номінація – те, що ономасіологія.* 7. Намагання заглянути в коріння батьківської мови побачити її завжди суперечливий розвиток у діалектичній єдності національного й інтернаціонального, прагнення осмислити місце своєї мови у системі близько-й дистантноспоріднених мов це на думку І. Франка *здорове національне почуття, що робить мову органом високих ідей і гуманних змагань.* 8. Г. Вознюк та А. Загородній у доповіді «Проблема іншомовних запозичень в сучасній українській фінансово-економічній термінології (на матеріалі третього видання «Фінансового словника»)» поставили вимогу очищення замуленого джерела нашої термінології від різних механічно скопійованих чи скалькованих покручів, не заперечуючи при цьому природного процесу інтернаціоналізації української терміносистеми, постійний контакт з європейськими мовами. 9. Дослідники

вважають, що *переклад назв фільмів можна порівняти з перекладом афоризмів та прислів'їв*, тому що вони мають схожі текстові ознаки і принципово схожий підхід до перекладу. 10. Відомий перекладач і літератор, лауреат перекладацької премії імені Максима Рильського Андрій Содомора представив на суд аудиторії надзвичайно тонкий, *мереживний* аналіз перекладів українською мовою *нічної пісні подорожнього* Й.-В. Гете.

Вправа 113. Проаналізуйте наведений приклад діалогу. Зверніть увагу на особливості його будови, переписіть, розставивши пропущені розділові знаки.

Як Ви стали перекладачем

Я почав перекладати в університетські роки коли ще був студентом. Тоді я саме слухав курси російської мови і мої професори з-поміж яких Вера Борковец із Чехії давали мені завдання перекладати декотрі вірші. Тож я перекладав Ахматову Блока Мандельштама Пастернака та інших.

З якої мови (мов) Ви перекладаєте і на яку (які)? Як сталося так що Ви обрали саме цю мову (мови)?

Перекладаю з української російської та румунської. Власне російська мій фах, українська рідна мова моїх батьків. Із румунської почав перекладати завдяки знайомству та спілкуванню з румунською поетесою Ліліаною Урсу яка двічі приїздила за програмою Фулбрайт до мого університету Пеннстейт.

Розкажіть трішки як Ви підходите до роботи перекладаючи роман збірку новел збірку віршів. Що спільного? Що відмінного? Які кроки Ви зазвичай здійснюєте?

Завжди намагаюсь триматися близько до тексту оригіналу. Переклад поезії більше потребує слуху. У перекладі поезії треба зберігати звукобудову (чи то «звуквінтесенцію») оригіналу а також те що я називаю органічним ритмом.

Як Ви отримуєте замовлення? З Вами сконтактовуються видавництва? Чи як це відбувається?

Буває по-різному. Переважно я сам вирішую що хочу перекласти і пропоную проект видавцеві.

Чи є сенс ставити запитання авторові твору який Ви саме перекладаєте?

Абсолютно. Коли автор згодний на це, то запитання ставити треба.

Який досвід, які знання та якості особливо важливі для перекладача художньої літератури?

Обов'язково треба багато читати. Мати любов до слова і до словесности. Словники одна річ. Я маю у своїй бібліотеці всі найважливіші словники (включно із тлумачними) для перекладача. У західних словниках бракує сучасних слів в українських словниках виданих в Україні бракує старих та діалектичних (приміром, галицьких) слів (інтерв'ю з перекладачем Михайлом Найданом).

Вправа 114. Відредагуйте запропонований список літератури; запишіть відредагований варіант.

1. Бойківщина. Історично-етнографічне дослідження (Відп. ред.: З.Є.Болтарович, А.Ф.Будзаль, Р.П.Герасимчук, Київ, Наукова думка, 1983, 304 с. 2. Л. Анісімова Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках, дослідження з української діалектології: Зб. наук. праць – Київ, Наукова думка, 1991. 3. І. Вагилевич Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині, Жовтень, 1978, № 12, с 117-130. 4. О. Гвоздяк «Лексико-семантична адаптація запозиченої лексики з німецьким етимомом в українські говірки Закарпаття / в кн.: Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. У 2-х частинах / Укл.: А.Загнітко. – Ч. I. – Донецьк, Дон НУ. – 2003. – 277-283 с. 5. Горбач О «Арго українських школярів і студентів» в книзі: Наукові записки Українського Вільного університету, Мюнхен, 1964. – 1966, № 8, 3-55 с. 6. Г. І. Гримашевич «Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті»: Автореф. дис. канд. філол. наук, 10.02.01, Київ, НАН України, Ін-т укр. мови, 2003. – С. 23. 7. За ред. О.С. Мельничука Словник іншомовних слів. – Київ, гол. ред. Української радянської енциклопедії. – 1985. – С. 966. 8. Вовк О. Типи і засоби номінації в українській мові / Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення. Мовознавство, Львів, 1993. 9. Войтів Г. Назви одягу в пам'ятках української мови 14-18 століття: Автореф. дис... канд. філол. наук, – Львів, 1995, 24 с.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 115. Перепишіть речення, знайдіть помилки у вживанні розділових знаків у прямій мові та при цитатах. Відредагуйте речення.

1. Ну як ти міг? – доскіпується прокурор. Хто тебе підбив на це? (О. Гончар «Кресафт»). 2. Не будь наївним, Кресафте, засміявся товстощокій Мамлій, голова з «Перемоги». Ти як дитина. Простодушний ти, жертва своєї совісті. А совість – це така культура, що не кожен її культивує в наш час. Дехто забув, що воно й таке, по якому попереднику його й сіють! (О. Гончар «Кресафт»). 3. «Ех ви... Оце так вирішуєте? – звертається думками до когось. Позвикали в Сірка очі позичати, а я напозичавсь. Чуєте? Напозичавсь!» (О. Гончар «Кресафт»). 4. То були часи, пане добродзею!, – казав він уголос до себе і гладив білого вуса (М. Коцюбинський «Fata morgana»). 5. При цьому загальноосвітня школа має забезпечити формування комунікативної особистості – людини, яка: «Володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо)». 6. Чи не найоптимальнішим можна назвати визначення комунікативно-мовленнєвих умінь, запропоноване Г. Михайловською – «це творчі вміння, які включають сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, спрямованих на сприймання, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування». 7. Наприклад, М. Рильський писав – ще гірше стоїть справа з

кличним відмінком. Мені, приміром, просто таки прикро читати, коли люди пишуть у звертанні «Дорогий наш учитель», бо все моє українське єство тягне сказати «Дорогий наш учителю». 8. Від слова міць утворено міцний, міцність, міцнити, міцніти, зміцнювати й ін. Під впливом форм із закритим складом з'явилася тенденція вживати і й у складі відкритому: такі дії призводять до підриву економічної міці молодого держави. Це груба помилка. Треба писати й вимовляти міць, міццю, але моці (як ніч, ніччю, але ночі). 9. Проф. І. Кучеренко звертає увагу на те, що «Попри виразно виділені семантичні, морфологічні та функціональні риси, які характеризують дієприкметник, нема єдиного теоретично обґрунтованого його тлумачення». 10. На основі цього М. С. Поспелов виділяє два основні типи складнопідрядних речень: двочленні, в яких складнопідрядне речення отримує: «розчленовану, виразно двочленну будову», та одночленні, що мають «Нерозчленовану, стягнуту, і в цьому розумінні одночленну структуру» (зі статей).

Вправа 116. Перекладіть текст українською мовою, запишіть переклад. Визначте засоби передачі чужого мовлення. Розставте пропущені розділові знаки.

В современной речи мы постоянно сталкиваемся с употреблением поговорок и к сожалению не всегда это употребление носит позитивный и эффективный характер. Приведу примеры «передергивания» поговорок чтобы показать через какое сито проходит то или иное выражение оставаясь при этом «крылатым». Латинская поговорка «Dura lex sed lex», известная в русском переводе как «Закон суров, но это закон» звучала так «Закон суров, но это ерунда» а английская поговорка «Last, not least» была интерпретирована так «Существуют ряды, в которых хотя бы один параметр последнего члена не является наименьшим».

Эти примеры показывают, что выражение становится и сохраняется крылатым в силу объективных причин а не потому что оно было тысячу раз написано на бумаге или кем-то на «ура» сказано в компании однокурсников.

В связи с этим В. Г. Костомаров подчеркивает Русская пословица Что написано пером, то не вырубишь топором вроде бы теряет свою силу...

В нашу эпоху мы постоянно сталкиваемся с засорением языка, с превращением его в стекло и металл, обезличивание, окомпьютеривание. Как мы говорим «Копируйте в личку, кидайте в аську». И это без сомнения отдельная тема для обсуждения. В поговорках всегда отражается красота слов: «Не родись красивой, а родись счастливой». Когда люди используют поговорки их речь становится богатой, яркой и законченной.

Важно, чтобы поговорка была употреблена к месту и в соответствующем значении. Если мы скажем о талантливом человеке многого добившемся в жизни Большому кораблю – большое плавание это усилит экспрессивность, эстетизм нашего суждения. А если просто скажем Везет же ему! это подчеркнет обыденность, приземленность наших суждений. Характеризуя сегодняшний стилистический вкус В. Г. Костомаров отмечает тот факт что «о(О)бщая

раскрепощенность не просто снятие запретов но принципиальный допуск любых кажущихся в данном случае подходящих средств выражения. Иными словами, он характеризуется принципиальной ставкой на смешение, совмещение сочленение любых единиц языка на крайнюю неоднородность языковой формы общения...».

И конечно, важной задачей для переводчика является выдержанность стиля донесение мудрости содержащейся в поговорке до тех людей для которых он переводит. Эквивалентный перевод требует того чтобы в культурах различных языков находились соответствия. Если нет точного по смыслу соответствия нужно подобрать смежное близкое по смыслу высказывание (статья О. Благодаревой «Особенности перевода английских поговорок на русский язык»).

Питання для самоперевірки

1. Що таке пряма мова і слова автора? Що таке діалог?
2. Як виділяється пряма мова на письмі в різних видах мовлення?
3. Як відокремлюються на письмі слова автора від прямої мови?
4. Що являє собою такий спосіб передавання чужого мовлення, як невласне пряма мова?
5. Як наводяться цитати і як вони оформлюються в тексті? Чи можна змінювати щось у цитаті?

Модульна контрольна робота з теми «Складні синтаксичні конструкції. Засоби передачі чужого мовлення»

Завдання 1. Перепишіть речення; розставте пропущені розділові знаки.

1. Острах що він під час блукання загубить свою мрію що вона загине непотрібна ніким не спізнана обхоплював його і стиснувши тремтячі руки він заплющував очі. 2. Глянув попід машиною і похолов на нього сунув плямистий танк той самий що він підірвав чи інший який зумів прибрати підбитого з дороги чи обійти. 3. Цепок яким він був прикований до вільхи натягло видно повинь покидаючи цю місцину хотіла забрати з собою й човна та не подужала прив'язі. 4. Коли все затихло і згасла церква темним дозорцем лишилась на порозі степу Шаптала відчув свою самотність і свідомість її залила йому душу теплом. 5. Там де я сидів із пірію ще правда подихало гарячим денним духом та від річки з-під осоки тягло вже холодком і лепехом по-деннім пахло і впливав із-за лози туман.

Завдання 2. Відредагуйте запропонований список літератури. Запишіть відредагований варіант.

1. Алексеева І.С. Професійний тренінг перекладача. – вид. «Союз», 2001, С. 258.
2. Коротич В.О. Шляхи пізнання // В кн.: Кочур Г.П. Відлуння: Вибрані

переклади, Київ, Дніпро, 1969. – с.7

3. Л. В. Коломієць Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії), Монографія, К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 458 – 459 с.

4. Сухенко К. М. Лексичні проблеми перекладу. – Київ. Нац. Універ. Ім.Тараса Шевченка, 2002. – С 87.

5. Р. П. Зорівчак Фразеологічна одиниця, як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою)// Львів: Вид-во «Львів, ун-ту», 1983. – 175 с.

6. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов – вид. «Нова книга», 2003. – 203 с.

7. Назаров В.Ф. Курс економічного перекладу. М.:МГУ, 2000. – 97 с.

8. Тимченко І.І., Головченко Г.Т., Дерев'янка І.В. , Остапенко Г.І. Теорія і практика перекладу – Харків. – 2006.

Завдання 3. Перепишіть речення; розставте пропущені розділові знаки; визначте засоби передачі чужого мовлення.

І. Гм-м збиралася з гадками Левадиха Перекинула сніпок квасолиння поправила макітру між коліньми п(П)олощешся мов ласиця. Отак у мого Антона було я забудуся під куделею, аж гульк гейби нема чоловіка в хаті. А він у кутику над цеберкою.

У життя тисячі нагод витравити з людини впевненість подумав я т(Т)оді як утікач боїшся власної тіні.

Семко був непосидою Не балакав а кричав. Цить прошу не раз не репетуй не в кузні. На хвильку прикусить язика, відтак своєї... А ти кудись збираєшся? Господи що мені діяти з цим парубком! То зодягни що тепліше на себе який нагріток у тій шинелинці? Студено ж. Зима не на жарт.

Зима повторив я.

(Р. Андріяшик «Люди зі страху»)

ІІ. Одними із важливих термінів лінгвокультурології є терміни концепт та культурно значимий концепт. В. Кузнєцов дає терміну таку дефініцію к(К)онцептом є загальний ментальний зміст... те що називають також смислом... Така інтерпретація смислу мовного виразу має давню традицію її приймали В. Гумбольдт, Г. Фреге, Б. Рассел, А. Черч деякі представники російської філософії зокрема Г. Шпет, І. Ільїн, М. Лосський та ін. [39, с. 21]. Л. Чернейко та В. Долинський також зауважують що термін концепт не новий у лінгвістиці. У традиції він ототожнюється з терміном поняття [40, с. 21]. Власне і сьогодні розуміння цього терміна не можна вважати усталеним з огляду на те що у лінгвістичних дослідженнях він вживається як синонім «значення слова»; розглядається як «ідея непов'язана з мовними засобами»

[41]; конструкт, що пов'язується з етнокультурною специфікою [42, с. 47] тощо. Загалом простежується значна кількість підходів до розуміння цього терміна. Власне «лінгвістичні» визначення терміна тяжіють до когнітивнопсихологічного розуміння. Наприклад за О. Кубряковою концепт т(Т)ермін який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної у людській психіці [43, с. 90–93]. Таке «широке» розуміння концепту пропонується у працях В. Телія [44, с. 94–95], О. Селіванової [37, с. 77].

(стаття О. Левченко «Лінгвокультурологія та її термінна система»)

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української і російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. М. Майборода. – К. : Вища шк., 1978. – 272 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-ту / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення: теоретико-практичний блок / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кобилянська. – Чернівці : Рута, 2003. – 145 с.
5. Житар І. Українська мова: синтаксис і пунктуація : навч. посіб. / І. Житар. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 240 с.
6. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 150 с.
7. Каньоса П. С. Односкладні речення в синтаксичній системі української мови : навч.-метод. посіб. / П. С. Каньоса, В. С. Карпалюк. – Кам'янець-Подільський : МЕДОБОРИ, 2003. – 84 с.
8. Каранська М. І. Синтаксис сучасної української мови : навч. посіб. / М. І. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
9. Коваль Л. М. Модульний курс синтаксису простого ускладненого речення / Л. М. Коваль. – Вінниця : Консоль, 2008. – 106 с.
10. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядних речень української мови : навч. посіб. / С. В. Ломакович / Тернопільський пед. ін-т. – К. : НМКВО, 1993. – 59 с.
11. Пархонюк Л. Складне речення в українській мові: багатокомпонентні конструкції / Л. Пархонюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 80 с.
12. Плисько К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення : навч. посіб. / К. М. Плисько. – Х. : Основа, 1992. – 151 с.
13. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2010. – 407 с.
15. Ющук І. П. Українська мова : підруч. / І. П. Ющук. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2006. – С. 440–637.
16. Яцимірська М. Г. Сучасна українська мова: пунктуація : навч. посіб. для ВНЗ / М. Г. Яцимірська. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2002. – 286 с.

СЛОВНИКИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Г.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Х.: Прапор, 2009. – 864 с.

3. Головащук С. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. Головащук. – К.: Наук. думка, 2001. – 640 с.
4. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К.: Наук, думка, 2004. — 448 с.
5. Капелюшний А. О. Стилїстика й редагування: практичний словник-довідник журналіста / А. О. Капелюшний. – Л.: ПАІС, 2002. – 576 с.
6. Російсько-український словник / за ред. проф. В. В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
7. Словник труднощів української мови / За ред. Я. Єрмоленко. – К.: Рад. школа, 1989. – 336 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.

Навчальне видання

КУПРІКОВА Галина Віталіївна

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
СИНТАКСИС**

Навчальний посібник
для студентів гуманітарних факультетів
вищих навчальних закладів
(кредитно-модульна система)

В авторській редакції
Комп'ютерний набір *Г. В. Купрікова*

Підписано до друку 15.06.2015. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 5,58. Обл.-вид. арк. 6,03.
Тираж 100 пр.

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.